T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Mantık Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

YAHYA İBN ‘ADÎ’NİN MANTIK ANLAYIŞI

Alaattin Tekin

Diyarbakır 2015

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Mantık Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

YAHYA İBN ‘ADÎ’NİN MANTIK ANLAYIŞI

Alaattin Tekin

Danışman
Prof. Dr. Nazım Hasırcı

Diyarbakır 2015

KABUL VE ONAY

Alaattin Tekin tarafından hazırlanan Yahya İbn ‘Adî’nin Mantık Anlayışı adındaki çalışma, 12/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**,** Mantık Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nazım Hasırcı (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Necmi Derin

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çaldak

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Yahya İbn 'Adî'nin Mantık Anlayışı" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□ Tezimin bir yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

12/06/2015

Alaattin Tekin

ÖNSÖZ

Mantık ilminin İslam dünyasına giriş ve gelişim sürecinde katkısı olan önemli unsurların başında Süryani filozof ve mütercimlerin geldiği bilinen bir husustur. İslam mantığının tarihsel arka planını betimlemek, mantıkta ele alınan konuların ve karşılaşılan problemlerin neler olduklarını ortaya koyabilmek açısından Yahya İbn ‘Adî’nin mantık anlayışını konu olarak seçtik. Bazı Müslüman filozoflara talebe ve hoca olması münasebetiyle Yahya İbn ‘Adî hakkında yaptığımız bu araştırma, İslam mantığının gelişiminde Süryani filozof ve mütercimlerin ortaya koydukları katkıları anlamamıza yardımcı olacaktır.

Mantık tarihi açısından en dikkat çekici nokta, mantığın IX. ve X. yüzyıllar arasında yeniden önem kazanması ve bu süreçte Aristoteles’in yeniden yorumlanmasıdır. Bilhassa Abbasiler döneminde yapılan tercümelerle hem felsefeye hem de mantığa İslamî bir kimlik kazandırılması, farklı inanç ve düşüncelere sahip toplumların da tercüme faaliyetlerine sağladıkları katkılar bu araştırmanın önemli bir yönünü oluşturur.

Yahya İbn ‘Adî’nin diğer Süryani filozoflarından ayrılan önemli yönü sahip olduğu geniş bilgi birikimi sayesinde farklı alanlarda eserler yazmasıdır. Ayrıca Fârâbî’den sonra yaklaşık otuz dört yıl Bağdat’ta teşekkül eden okulun başkanlığını üstlenir ve “mantıkçıların reisi” olarak şöhret kazanır. Bundan dolayı onun mantık alanındaki derinliğini ortaya koymamız ve İslam mantığının tarihsel gelişim sürecini anlamamız açısından önemlidir. Çünkü onun düşüncelerini açıklarken yaşadığı

dönemde etkilendiği ve etkilediği İslam filozoflarının düşüncelerini ortaya koyma çabamız bu araştırmanın önemli noktalarını oluşturur.

Ülkemizde Yahya İbn ‘Adî hakkında yapılan çalışmaların Mübahat Türker’in yayınladığı *Yahya İbn ‘Adî ve Neşredilmemiş Bir Risalesi* adlı makalesi, M. Nesim Doru’nun *Yahya İbn ‘Adî’nin Metafizik Anlayışı* adlı doktora tezi, Harun Kuşlu’nun *Yahya İbn ‘Adî’nin Ahlak Felsefesi* adlı yüksek lisans tezi olduğunu tespit edebildik. Fakat Türkiye’de onun mantığı hakkında akademik bir çalışmanın olduğu bilgisine ulaşamadık. Biz de bu eksikliği gidermek üzere araştırmayı yapmaya koyulduk.

Biz bu araştırmada temel olarak Sahban Halifât’ın *Makâlâtu Yahya İbn ‘Adî el-felsefiyye* adıyla neşrettiği mantık risalelerini inceledik. Yahya İbn ‘Adî, Arap olmadığından bu risalelerin pek çok yerinde gramer hataları yapıldığı ve ağır bir dil kullandığı görülmektedir. Yine bu risaleler de mantık konularının derli toplu sunulmadığı görülmekte imla ve anlatımda tespit edilen eksiklikler * işaretiyle belirtilmektedir. Bu ve benzeri sebeplerle metni anlamada ciddi güçlüklerle karşılaştık. Bu yüzden sık sık hocalarımızdan ve şehrimizde ilmiyle şöhret bulmuş mollalardan yardım alıp yoğun bir çalışmayla araştırmamızı tamamladık. Mantıkçıların reisi ve mantıkî lakabıyla anılan ‘Adî’nin hem doğu kütüphanelerinde hem batı kütüphanelerinde var olan eserlerinin neşri ve yeni eserlerine ulaşılması durumunda onun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılacağı ve hak ettiği konumu tekrardan elde edeceği tarafımızdan beklenen bir husustur.

Bu çalışmayı yaparken doğrudan İbn ‘Adî’nin kendi eserlerine başvurup, onun mantık görüşlerini ortaya koymaya gayret ettik. Çalışmamız giriş hariç, üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümü araştırmanın konusu, önemi ve amacı üzerinedir. Birinci bölümünde, mantığın İslam dünyasına intikali sürecinde Yahya İbn ‘Adî’ye kadar Süryanilerde ve İslam dünyasında yapılan mantık çalışmalarını ortaya koyduk. İkinci bölümde Yahya İbn ‘Adî’nin hayatını, sosyal, entelektüel ve dini kişiliğini ele aldık ve Yahya İbn ‘Adî Okulu hakkındaki ortaya konulan görüşleri araştırdık. Üçüncü bölümde, Yahya İbn ‘Adî’nin mantık sanatının önemi, gayesi, faydaları ve

mantıkta ele aldığı kavramlar, tanım ve kıyas konuları hakkındaki görüşlerini inceledik. Çalışmamızın sonunda ulaştığımız neticeleri belirttik.

Son olarak araştırmamızın başından beri bizden yardımlarını esirgemeyen ve ufkumuzun genişlemesi için düşüncelerini ve kaynaklarını bizimle paylaşan danışman hocam Prof. Dr. Nazım Hasırcı'ya, Doç. Dr. Eyüp Tanrıverdi'ye, bilhassa okumalarımda yardımcı olan ve her zaman desteğini gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Necmi Derin, metni okumada ve anlamada vaktini ayıran Doç. Dr. Metin Yiğit, Arş. Gör. Yusuf Eşit, Molla Mehmet Cevat Utangaç, Molla Mehmet Deniz hocalarıma, aziz dostum Arş. Gör. M. Fatih Dede'ye ve bu süreçte çalışmayı ortaya koymamda ihmal ettiğimi düşündüğüm aileme, sevdiğime ve değerli dostlarıma teşekkür ederim.

Alaattin TEKİN

Diyarbakır-2015

ÖZET

Çalışmamızda V. asırdan itibaren Süryani filozof ve mütercimlerin İslam dünyasındaki mantık ilmine katkılarını Yahya İbn ‘Adî örneğinde ele aldık.

Tezimizi giriş hariç üç bölümden oluşturduk. Girişte araştırmamızın konusu, önemi ve amacını açıkladık. Birinci bölümde Yahya İbn ‘Adî’ye kadar Süryanilerde ve İslam dünyasındaki mantık çalışmalarını ana hatlarıyla inceledik. İkinci bölümde Reisu’l-Mantıkıyyın olarak şöhret bulan Yahya İbn ‘Adî’nin hayatı, sosyal, entelektüel, dini kişiliğini ve eserlerini ortaya koymaya ve değerlendirmeye gayret ettik. Buna bağlı olarak Bağdat Okulu adıyla da anılan Yahya İbn ‘Adî Okulunun kuruluşu, önemi ve İslam düşünce dünyasındaki yerini belirlemeye çalıştık. Üçüncü bölümde ise Yahya İbn ‘Adî’nin mantık hakkında yazdığı risaleler başta olmak üzere diğer eserlerinde yer alan mantık görüşlerini inceledik. Bu bağlamda onun kavram, kategoriler, tanım, kıyas ve kıyas yanlışları hakkındaki mantığa katkılarını ortaya koyduk.

Tezimizin sonunda da ulaştığımız sonuçları zikrettik.

Anahtar Sözcükler

Yahya İbn ‘Adî, el-Mantıkî, Reisu’l-Mantıkıyyın, Süryaniler, Bağdat Okulu, Mantık.

ABSTRACT

It is has been addressed the Assyrian philosophers' and translators' contributions to logic in the Islamic world from the 5th century by the instance of Yahya Ibn 'Adi in this study.

This master thesis consists of three chapter except the introduction. The study's topic, its importance and the purpose have been discussed at the introduction. The studies in logic at Assyrian and Islamic world until the Yahya Ibn Adi's time was examined with the main lines at the first chapter. Afterwards it has been tried to present and asssess Yahya Ibn 'Adi's life known as *Reisu'l-Mantıkıyyın,* and his social, intellectual and religious personality and his works at the second chapter. Therefore it was tried to identify the establishment of Yahya Ibn 'Adi's school known as *Baghdat School* and its importance and its position in the Islamic world of thought. It was analyzed Yahya Ibn 'Adi's views on logic in his works, his logic papers particularly at the third chapter. In this context, it was presented his contributions to logic about term, categories, definition, analogy and the analogy failures.

At the end of the thesis, the obtained conclusions was explained.

Key Words

Yahya Ibn 'Adî, el-Mantıkî, Reisu'l-Mantıkıyyın, Assyrians, Baghdad School, Logic.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VI**

KISALTMALAR ..... **X**

GİRİŞ **1**

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU **1**

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ **2**

3. ARAŞTIRMANIN AMACI **3**

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHYA İBN 'ADÎ'YE KADAR İSLAM DÜNYASINDA MANTIK ÇALIŞMALARI

1. İSLAM ÖNCESİ SÜRYANİLERDE MANTIK ÇALIŞMALARI **11**

1.1. Miladi V. Asır 11

1.1.1. İbâs 11

1.1.2. Probus 12
1.2. Miladi VI. Asır 13
1.2.1. Sergius 13
1.2.2. Paulus Persa (İranlı Paulus) 15
1.2.3. Ahudemmeh 16
1.3. Miladi VII. Asır 16
1.3.1. Severe Sebokht 16
1.3.2. Balad'lı Athanasios 17
1.3.3. Edessa'lı Jaques 17
1.3.4. Georgias 18

2. İSLAM DÜNYASINDA MANTIK ÇALIŞMALARI 18
2.1. Miladi VIII. Asır 19
2.2. Miladi IX. Asır 19
2.2.1. Kindî 20
2.2.2. Huneyn bin İshak 21
2.2.3. İshak bin Huneyn 22
2.2.4. Ebû Yahya el-Mervezî 23
2.2.5. İbrahim el-Kuveyrî 23
2.2.6. Kosta bin Lûka el-Ba'lebekkî 24
2.2.7. Yuhannâ b. Haylan 24
2.3. Miladi X. Asır 25
2.3.1. Ebû Bişr Mettâ 25
2.3.2. Fârâbî 26

İKİNCİ BÖLÜM

YAHYA İBN 'ADÎ

1. HAYATI 29
1.1. İsmi, Künyesi, Lakap ve Nisbeleri 29
1.2. Doğumu ve Ölümü 31

2. KİŞİLİĞİ 31
2.1. Sosyal Kişiliği 31
2.2. Entelektüel Kişiliği 32

2.3. Dini Kişiliği 40

3. ESERLERİ 41

3.1. Tercümeler 43

3.1.1. Süryaniceden Arapçaya Yaptığı Tercümeler 43

3.1.2. Düzeltme Yaptığı Eserler 44

3.2. Şerhleri Türündeki Eserleri: 45

3.3. Mantıkla İlgili Telif Eserleri 46

4. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR 51

5. BAĞDAT OKULU (YAHYA İBN 'ADÎ OKULU) 53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHYA İBN 'ADÎ'YE GÖRE MANTIK

1. MANTIĞIN ÖNEMİ, AMACI VE FAYDALARI 58

1.1. Mantık İlmi ve Önemi 63

1.2. Mantık İlminin Amacı 65

1.3. Mantık İlminin Faydaları 66

2. YAHYA İBN 'ADÎ'DE KAVRAM TEORİSİ 69

2.1. Kavram ve Terim 70

2.2. Anlamları Bakımından Terimler 71

2.2.1. Mütevâti' 71

2.2.2. Müterâdif 72

2.2.3. Mütebâyin 72

2.2.4. Müttefik 72

2.2.5. Müşterek 73

2.2.6. Ayanda Var Olan İsimler 73

2.2.7. Ayanda Var Olan İsimlerden Türeyen İsimler 73

2.3. Kavram Çeşitleri 73

2.3.1. Basit Kavramlar 73

2.3.2. Bileşik Kavramlar 74

2.3.3. Tekil Kavramlar 74

2.3.4. Tümel Kavramlar 75

2.3.5. Belirli Kavramlar 75
2.3.6. Belirli Olmayan Kavramlar 76
2.4. Birbirlerine Olan İlişkilerine Göre Kavram Çeşitleri 76
2.4.1. Özsel Kavramlar 76
2.4.2. İlintisel (Araz) Kavramlar 76

3. BEŞ TÜMEL 77
3.1. Cins 77
3.2. Tür 78
3.3. Ayrım 78
3.4. Hassa 79
3.5. Araz-ı Âmm 80

4. KATEGORİLER 80
4.1. Cevher 82
4.2. Nicelik 83
4.3. İzâfet 84
4.4. Nitelik 86
4.4.1. Duyularla Kavranan Nitelikler 87
4.4.2. Duyularla Kavranmayan Nitelikler 87

5. TANIM VE TANIM ÇEŞİTLERİ 88

6. AKIL YÜRÜTME 90
6.1. Kıyas 90
6.1.1. Basit Kıyaslar 92
6.2. Kıyas Kuralları 92
6.2.1. Birinci Şekil 93
6.2.2. İkinci Şekil 95
6.2.3. Üçüncü Şekil 96
6.3. Kıyasın Birinci Şekle İrcası 97
6.4. Ehrâ/ Evlâ Kıyas 97

SONUÇ 99

KAYNAKÇA 103

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ay.	Aynı yer
ADTCFD	Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DÜİFD	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
M.Ö.	Milattan Önce
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
slt.	Saltanat
SÜİFD	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	Tahkik eden

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İnsanın sahip olduğu bilgilerden hareket ederek bilmediği yeni bilgilere ulaşmasını gaye edinen mantık ilminin, genel anlamda Aristoteles (M. Ö. 384-322) tarafından ilk defa sistemli hale getirildiği kabul edilir. Aristoteles'ten sonra mantık ilmi geniş bir çevreye yayılarak felsefe ve bilimle uğraşanlar tarafından bir alet, bir metot olarak kullanılagelmiştir. Mantık, hem bir ilim hem de diğer ilimleri elde etmek için kullanılan bir alet olarak görülür.[1] Bu yüzden ilimle uğraşan kimselerin öncelikle öğrenmesi gereken ilimlerden kabul edilir.

İslam dünyasında genişleyen fetih hareketleriyle birlikte farklı kültürlerle tanışan Müslüman ilim adamlarının VIII. yüzyıldan itibaren kendi inançlarını savunmak için mantığı kullandıkları bilinen bir husustur.[2] Müslümanların mantığı öğrenmelerinde ise VIII. ve X. yüzyıllar zarfında özellikle Süryani ilim adamları Antik Yunan dünyasına ait eserleri hem devletin hem de hâmilerin desteklerini alarak tercüme etmelerinin büyük bir payı vardır. Antik Yunan dünyasına ait eserlerin İslam dünyasına geçişinde köprü vazifesini üstlenen Süryanilerin IX. yüzyılda Bağdat Okulunun kurulmasına da katkı sağladıkları bilinmektedir. Bu okulun en önemli simalarından biri Yahya İbn 'Adî'dir. Yahya İbn 'Adî 893-974 yılları arasında yaşayan Süryani bir mütercim ve filozoftur. Kendisi Ebû Bişr Mettâ (ö. 940) ve

[1] Ebû Nasr Fârâbî, **İhsâu'l-Ulûm**, Ahmet Ateş (Çev.), MEB, İstanbul 1989, s. 68.
[2] Nihat Keklik**, İslam Mantık Tarihi ve Süryanilerde Mantık**, Edebîyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, C. 1, s. 69.

Fârâbî (ö. 950)'den mantık dersi alır. Ayrıca Fârâbî'nin Bağdat'tan ayrılmasından sonra Fârâbî Okulu da diyebileceğimiz Bağdat Okulunun başkanlığını otuz dört yıl boyunca üstlenir. Bu süre zarfında mantık ve felsefe başta olmak üzere pek çok alanda eserler telif eder. Bu eserlerin büyük bir kısmı zamanımıza kadar gelir ve akademik araştırmalara konu olarak seçilir. Biz de onun mantık anlayışını araştırma konusu olarak seçtik.

Okulun uzun bir süre başkanlığını yapan Yahya İbn 'Adî'nin hem Süryani olması hem de Müslüman bir toplumda şöhret bulması onun çalışmalarının ilim dünyası açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. İskenderiye Okulundan tevarüs eden "Mantıkçıların Başı" ve "el-Mantıkî"[3] gibi lakaplarıyla şöhret bulmasına rağmen tezimize konu olan filozofun mantık alanında derli toplu bir sisteminin olmaması işimizi zorlaştırmaktadır. Nitekim şimdiye kadar mantık hakkındaki görüşlerinin geniş çaplı bir araştırmaya konu olmaması da söylediğimizi pekiştirmektedir. Bizim de 'Adî'nin mantık anlayışını tez konusu olarak seçmemizin en önemli sebeplerinden biri de budur.

Çalışmamızın konusu Yahya İbn 'Adî'nin entelektüel, dini ve sosyal kişiliğinin X. yüzyıl Bağdat'ında nasıl şekillendiğini görmek, yaşadığı asırda mantık-gramer tartışmalarında tarafını mantıkçılardan yana kullanarak savunduğu görüşlerini incelemek, mantığın önemi, amacı ve faydalarının yanı sıra mantık konuları olarak ele aldığı kavram, kavram çeşitleri, beş tümel, kategoriler ve kıyas konuları hakkında ortaya koyduğu görüşleri açıklamaktır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Yahya İbn 'Adî'nin mantık görüşlerini ele almak, mantığın hem İslam dünyasına geçiş ve gelişme sürecini bilmek hem de İslam düşüncesindeki yeri ve önemini anlamak açısından oldukça önemlidir. Fârâbî'nin Bağdat'tan ayrılması sonucu hocasının boşluğunu dolduran Yahya İbn 'Adî'nin vefatına kadarki süreçte ve vefatından sonraki süreçte mantığın Bağdat'tan civar bölgelere nasıl yayıldığını anlamak ve onun düşüncelerini açıklarken yaşadığı dönemde etkilendiği ve etkilediği

[3] İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, Daru'l-meârif, Beyrut 1998, s. 324; İbnu'l-Kıftî, **İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hûkemâ**, Daru'l-kutubi'l- hadaviyye, Mısır 1909, s. 236.

İslam filozoflarının düşüncelerini ortaya koyma çabamız bu araştırmanın önemli noktalarını oluşturmaktadır. Ayrıca Yahya İbn ‘Adî’nin mantık anlayışını konu olarak seçmemizin bir başka sebebi de bu konunun daha önce çalışılmamış olması ve sahasında ilk olması hasebiyle dikkate değer bir boşluğu doldurması açısından da önemlidir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Muallimü’s Sânî olarak şöhret bulan Fârâbî’nin en iyi talebelerinden biri olan Yahya İbn ‘Adî’nin, mantık alanında yaptığı tercüme ve şerhler dışında telif eserleri de bulunmaktadır. Hıristiyan olmasından ötürü Hıristiyanlık teolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla hem ortaçağda hem de günümüzde Hıristiyan âlemi için önemli bir ilim adamıdır. Onun telif ettiği eserlerden yola çıkarak hakkında yapılan çalışmalar genel itibariyle Hıristiyanlık Teolojisi, Metafizik ve Ahlak gibi alanlarla ilgilidir.

Çalışmamızın amacı İslam mantığının tarihsel arka planını betimlemek ve erken dönem olmasından ötürü mantıkta ele alınan konuların neler olduklarını tespit etmek ve İslam mantığının gelişiminde Süryani filozof ve mütercimlerin ortaya koydukları çalışmaları Yahya İbn ‘Adî örneğinde göstermektir. Ayrıca araştırmamızın bir diğer amacı da Yahya İbn ‘Adî’nin mantıkla ilgili görüşlerinin ve bu alana dair katkılarının neler olduğunu ortaya koymaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHYA İBN 'ADÎ'YE KADAR İSLAM DÜNYASINDA MANTIK ÇALIŞMALARI

Mantığı ilk defa sistemleştiren ve disiplinize eden Aristoteles, bu ilmi bir alet olarak kabul eder. Aristoteles mantıkla ilgili, *Kategoriler, Peri Hermeneias (Önerme), Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler ve Sofistik Deliller* konularını inceleyen altı kitap yazar. Ammonious Saccas (ö. 517/26) tarafından Aristoteles'in dâhil etmediği *Retorika* (Hitabet) ve *Poetika* (Şiir) kitaplarıyla birlikte Porphyrios (ö. 305)'un kaleme aldığı *İsâgoci* de eklenir. *Organon* külliyatındaki mantık kitaplarının sayısı dokuza kadar çıkar. Bu kitapların hepsine birden külliyat olarak *Organon* adı verilir.[4] Günümüze kadar da bu şekilde gelir.

Aristoteles'in ölümünden sonra *Organon* külliyatının incelenmesi ilk olarak Atina'da Aristoteles tarafından M. Ö. 335'te kurulan Lyceum (Lise)'da ve sonradan İskenderiye'de kurulan Museion'da sürdürülür.

Aristoteles mantığının gelişimi ve sürdürülmesinde Museion Okulu başta olmak üzere İskenderiye şehrinin önemli bir vazife üstlendiği bilinmektedir. İskender'e nisbetle Mısır kıyılarında kurulan İskenderiye (M. Ö. 331) sadece Aristo mantığı bakımından değil Antik Yunan düşüncesi ile Doğu medeniyeti arasında bir köprü vazifesi görmesi açısından da önemlidir. Helenistik dönem kültür ve felsefesinin temerküz ettiği kültür merkezlerinden olan İskenderiye, Helenistik kültür

[4] Fârâbî, **a.g.e.**, s. 74-90; Necati Öner, **Klasik Mantık**, Divan Kitapevi, Ankara 2011, s. 18.

ve felsefesinin taşıyıcısı olmasına bağlı olarak Aristo felsefesi ve mantığının da önemli bir şehridir. Özellikle Aristoteles'in İskender'e hocalık etmesi ve aralarında dostane ilişkilerin olması sebebiyle İskenderiye şehrine hâkim olan felsefe Aristo felsefesidir.[5] Daha sonra Roma İmparatoru Augustus (ö. 19) İskenderiye şehrini ele geçirir. İskenderiye kütüphanesinde bulunan Aristoteles ve öğrencilerine ait mantık metinlerini ve bu metinleri okutan hocaları bulur. Zira mantık ve felsefeye meraklı olan İmparator metinlerin çoğaltılmasını ve öğretilmesini istediği için bu alandaki çalışmaları teşvik eder. O dönemde kütüphanenin başında bulunan Andronikos derslerin sürdürülmesi için yerine bir hoca tayin ederek kendisi imparatorla birlikte Roma'ya gider. Dolayısıyla mantık ve felsefe öğretimi hem İskenderiye de hem de Roma da yapılır. Bu dönemde Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ve Roma imparatoru I. Konstantin (ö. 307)'nin 313 yılında bu dini resmi din olarak kabul etmesi ve ilk Hıristiyanların mantığa karşı olumsuz tavırlar takınmaları mantığın bu dönemde gerilemesine sebep olur. Daha sonra Hıristiyan din adamları bir araya gelerek mantığın hangi konularının öğretilmesi ve hangi konularının terkedilmesi noktasında bir karara varırlar. Kilise tarafından okutulmasında sakınca görmedikleri bölümler, *Kategoriler, Önermeler* ve *Birinci Analitikler'in* ilk yedi bölümüyken okutulması yasaklanan kitaplar ise *İkinci Analitikler, Topikler, Poetika, Sofistik Delailler* ve *Retorika'dır*. Çünkü onlara göre, *modal kıyaslardan* sonraki bölümlerin Hıristiyanlık akidesine karşı zararlı bilgiler içermektedir. Öğretilmesine izin verdikleri bölümler de ise akidelerinin pekişmesinde ve dinlerinin yayılmasında yardımcı olan konular bulunmaktadır.

Sonraki dönemlerde özelde mantık ve genelde felsefe aleyhinde Hıristiyanlığın baskıları zaman ilerledikçe arttı ve sonunda Roma imparatoru I. Justinianos (ö.565) tarafından 529'da Atina'daki Platon (M. Ö. 347)'un Akademisi ve Aristoteles'in kurduğu Lyceum kapatılıp buradaki faaliyetlerine son verilir.[6] Bunun üzerine İskenderiye de hocalık yapan Damascius (ö. 550) ve Simplicius (ö. 560) onlarla birlikte beş filozof daha Irak'taki Medâin bölgesinde yer alan Tisfûn'da Kîsra Enûşirvan (ö. 579) sarayına gelerek felsefi çalışmalar yapmaya başladılar. Simplicius

[5] Keklik, **a.g.e.**, s. 17; Mehmet Bayrakdar, **İslâm Feslefesine Giriş,** TDVY, Ankara 2009, s. 31.
[6] Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje**, Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe**, Emrullah Akbaş-Şule Mutlu (Çev.), Kesit Yayınevi, İstanbul 2005, s. 71.

da dâhil olmak üzere buradaki filozoflar Yunanca yazmakta ve derslerini Yunanca vermekteydiler. Fakat bazı öğrenciler derslerin Süryanice işlenmesini isterler. Bunun sonucunda asırlar boyu felsefenin dili olan Yunanca, ilk defa Yunanca dışında Süryanice dilinde kendini ifade etme imkânı bulur.[7]

Süryaniler de daha çok dini meselelerdeki problemleri açıklayabilmek için felsefe ve mantığa başvururlar ve bu amaçla birçok şerh ve tercüme yaparlar. İskenderiyeli Yeni Eflâtuncu şârihlerce sürdürülen felsefe öğretimi Nusaybin ve Urfa'daki dini geleneklere bağlı olarak Mezopotamya coğrafyasına yayılır. Felsefe öğretimine bağlı olarak, mantık külliyatının başlangıç kitapları ve kilise tarafından yasaklanmayan kitaplar Süryaniceye aktarılan ilk felsefi kaynak kitaplardır.[8] Mantık kitaplarının Süryaniceye tercümesi ve bu tercümeler üzerine yazılan şerhlerin kilisenin yasaklarından dolayı sadece ilk dört kitapla sınırlı kalır ve çalışmalar da bu eserler üzerine yoğunlaşılır. Miladi V. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar bu çalışmalar Medâin bölgesinden başlayarak sırasıyla Antakya, Urfa, Nusaybin, Kınnesrîn, Harran ve Cundişâpur okullarında gizli ve zor şartlar altında sürdürülür. Bu dönem zarfında Aristoteles mantık külliyatının bir bölümü, Afrodiaslı İskender'in bazı metinleri, Porhyrious'un *İsâgoci'si ve* Aristoteles'in *Kategoriler'i* şerhleriyle birlikte tercüme edilir. Burada okutulan genelde felsefe özelde mantık eğitim müfredatı İskenderiye'deki felsefe okulunu takip eder.[9]

Süryaniler için düşünsel yolculuklarının en önemli duraklarından biri şüphe yok ki İslâm devletlerinin var olduğu dönemlerdir. İskenderiye'den Cundişâpur'a uzanan ve öncesinde Antakya-Harran ve Yahya İbn 'Adî'nin doğup ilk eğitimini aldığı Tikrit'e doğru yayılan birikim, tüm canlılığıyla Abbasiler döneminde kurulan Bağdat şehrinde temsil edilir. Süryaniler, Bağdat'ta belki de insanlık tarihinin tanıklık ettiği en büyük çeviri faaliyetinin önemli bir parçası olarak rol oynarlar. Toplumun tümü tarafından yürütülen bu çeviri faaliyetinin önemli bir unsuru olan Süryaniler, hem kendi birikimlerinin hem de kaynak kültür olan Yunan düşüncesinin İslam düşüncesine intikalinde önemli faaliyetlerde bulunurlar. Bununla birlikte

[7] Halil İbrahim Üçer, "Antik-Helenistik Birikimin İslam Dünyasına İntikali", **İslam Felsefesi Tarihi ve Problemle**r, (37-90), İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 70.
[8] Dimitri Gutas, "Origins in Baghdad", **The Cambridge History of Medieval Philosophy V.1** (13-25), Cambridge University Press, 2010, s. 14-15.
[9] Üçer, **a.g.e.,** s. 71.

onların bu faaliyetlerinin tek başına İslam düşüncesini belirlediği anlamına da gelmez. Tam aksine bu dönemde üstünlük/hâkimiyet tamamen alıcı kültür olan İslâm toplumundadır.[10]

İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Hıristiyanlığın baskısından ve zulmünden kaçan Süryani ırkına mensup Nestûrî[11] ve Yakûbî[12] mezhebine bağlı bazı ilim adamları kendi düşüncelerini özgürce ifade edebilme fırsatını yakaladılar. Emevi hanedanı zamanında başlayan bu durum Abbasi devletinin kurulmasıyla birlikte daha da artar. Abbasi devletinin uyguladığı politikalar sayesinde özgür düşünme ortamı daha da genişler. Ayrıca Emevi hanedanının yıkılmasından sonra iktidara gelen Abbasiler tercüme faaliyetlerine destek verirler. Tercüme faaliyetleri ilk defa Halife Mansur'un felsefeye merak sarması sonucu 754-775 yılları arasında gerçekleşir. Böylelikle Antik Yunan kültürünün tercüme edilmesi devletin resmi politikası haline gelir. İlk tercümeler, İran asıllı Abdullah İbn Mukaffâ (ö. 758) tarafından *Organon'un* sadece ilk üç kitabı *(Kategoriler, İbâreler ve Birinci Analitikler)* ile Porhyrious'un *İsâgoci'si* Farsça'dan Arapçaya tercüme edilir.[13]

Süryani filozof ve mütercimlerin tercüme faaliyetlerine aktif bir şekilde katıldıkları dönem Halife Me'mun (slt. 813-833) dönemi olup felsefi tercüme hareketi yeni bir döneme girer. Halife Me'mun, tercümelerin daha iyi yapılabilmesi için 830 yılında Bağdat'ta "Beytü'l-Hikme" ismiyle meşhur olan bir tercüme ve araştırma merkezi kurar ve buna bağlı olarak da bir kütüphane oluşturur.[14] Bizans coğrafyasının değişik şehirlerinde bulunan Yunanca kitap ve risaleleri buraya getirterek kütüphanenin zenginleşmesini sağlar.[15] Beytü'l-Hikme'nin başına ilk olarak Yahya b. Maseveyh (ö. 857) ve onun ölümünden sonra da bu göreve öğrencisi Huneyn İbn İshak (ö. 875) getirilir.

---

[10] Dimitri Gutas, **Yunanca Arapça Kültür**, Lütfü Şimşek (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 121-146.

[11] Hz. İsa'nın tanrısal ve insani özelliğinin farklı iki şey olduğu görüşünü kabul eden Hıristiyanlığın bir mezhebîdir.

[12] Hz. İsa'nın tanrısal ve insani özelliğinin farklı iki şey olmadığını sadece tek yönünün olduğunu kabul eden Hıristiyanlığın bir mezhebîdir.

[13] İbnu'n Nedîm, **a.g.e.,** s. 313; Keklik**, a.g.e.**, s. 42; Gutas, **a.g.e.,** s. 33.

[14] Keklik, **a.g.e.,** s.39; Gutas, **a.g.e.,** s. 62-63.

[15] İbnu'n Nedîm, **a.g.e.,** s. 340.

Huneyb b. İshak yaptığı tercümelerle tercüme faaliyetlerine önemli bir ivme kazandırır. Abbasilerle birlikte resmiyet kazanan tercüme hareketi kendi içinde üç döneme ayrılır.

Birinci dönem, Abbasilerin iktidara gelişinden Me'mun (ö.813)'un cülusuna kadar ki devre olup siyasi olarak Mansur ile entelektüel olarak da İbn Mukaffâ ile başlar. Bu dönemde yetişen mütercimler İbn Bâtrik (ö. 815), İbn Na'ima (ö. 830), Thedore Ebu Kurrâ (ö. 901)'dır. Çok sayıdaki eser ilk zamanlarda farklı dinlere mensup mütercimler tarafından tercüme edilir.[16] Farklı alanlarda yapılan tercümelerde tercih edilen dil daha çok Hintçe ve Farsçadır. Kelimesi kelimesine yapılan bu tercümeler, iyi anlaşılmadığından, daha sonraki dönemlerde yeniden çevrilmeyi gerektirecektir.[17]

Tercümelerin ikinci dönemi Me'mun'un saltanatını kapsar. Bu dönem tercüme faaliyetinin özelliği tababet alanında yoğun bir çalışma ile birlikte Huneyn b. İshak'ın tercümeleri ön planda gelir. Bu dönemin diğer bir özelliği de önceki dönemin tercüme edilen eserlerinin düzeltilmesi faaliyetleridir. Me'mun dönemi tercüme hareketlerinde dikkat çeken başka bir gelişme de Beytü'l-Hikme'nin kurulmasıdır. Bu merkezin önemi Yunanca-Arapça çeviri hareketi için bir talebin ve bu talebe cevap verebilecek koşulların olduğu bir atmosferin yaratılmasında teşvik edici bir rol oynamasıdır.[18] Bu rolü gerçekleştirmek üzere Süryani filozof ve mütercimler sahip oldukları felsefi birikimlerini yayma imkânı bulurlar. Bunların başında Huneyn b. İshak, oğlu İshak b. Huneyn (ö. 873), Yahya el-Mervezî (ö. 910), Kosta b. Lûkâ (ö. 912.) ve İbrahim el-Kuveyrî (ö. 915) gelir. Tercümenin bu ikinci dönemi Bağdat ve çevresindeki tıp çalışmaları ile ilgili uygulama ve eğitimle doğrudan bağlantılı olup mantık alanında da tercümeler yapıldığı görülür. Bu dönemki tercüme faaliyeti Aristoteles'in eserleri yanı sıra Galen ve Yunan doktorlarının eserlerini de kapsar.

Tercümenin üçüncü dönemi ise yeniliklerin olduğu bir zaman olmakla birlikte Bağdat felsefe çevresinin (900-1020) üyeleri tarafından eski tercümelerin

[16] De Lacy O'leary**, İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri**, Y. Kutluay, H. Yurdaydın (Çev.), Pınar Yayınları, s**.** 105.
[17] Gutas, **a.g.e.,** s.135; Mustafa Demirci, **Beytü'l-Hikme**, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 83.
[18] Gutas, **a.g.e.,** s. 64

defalarca gözden geçirilerek edisyonların yapıldığı ve Hubeyş b. A'san'ın ölümünden (ö. 912) X. asrın ortalarına kadar süren bir devirdir.[19] Bu dönem, tercümelerin "altın çağı" olarak isimlendirilen Huneyn ve ekibinin sona erdiği bir çağdır. Ancak bunların yerine, onların ilmi faaliyetlerini devam ettirecek yeni ilim adamları ortaya çıkar. Bu dönemde Aristoteles'in eserleri başta olmak üzere birçok filozofun çeşitli çalışmaları Arapçaya tercüme edilir.[20] Bu dönemin ilim adamları ve mütercimleri ise Ebu Bişr Mettâ, Yahya İbn 'Adî, Ebû Süleyman es-Sicistânî (ö. 990), İbn Zur'a (ö. 1008), İbn Suvâr (ö. 1020) ve Ebû'l-Ferec İbnü't-Tayyip (ö. 1043)'tir.[21]

Bu dönemde tercüme faaliyetleri ile birlikte Aristoteles külliyatının bütünlüğü ortaya çıkar. Özellikle kilisenin etkisiyle Helenistik dönemde yasaklanan felsefe ve mantıkla ilgili konuların bu dönemle birlikte tercüme edilir hale gelir. Bilhassa Süryani filozof ve mütercimler, Abbasi devletinin desteğini alarak kilise tarafından yasaklanan *Organon* külliyatının diğer bölümlerini de tercüme ettikleri görülür.[22]

İbn Ebî Useybi'a'nin ifadelerine göre Fârâbî Helenistik dönemdeki mantığın özelliğini ve İslam dünyasına intikalini şu şekilde ifade eder;

"Hıristiyanlığın İskenderiye'de yayılmasıyla birlikte mantık çalışmaları gizli gizli yapılıyordu. Mantık öğretimi İskenderiye'den Antakya'ya geçti. Mantık öğretimi Antakya'da tek bir mantık hocası kalana kadar uzunca bir süre orada kaldı. Bu bir mantıkçıdan iki kişi mantık öğrenip yanlarındaki mantık kitaplarıyla birlikte Antakya'dan ayrıldılar. Bu iki kişiden biri Harranlı diğeri Mervli idi. Mervli olandan iki kişi mantık öğrendi. Bu iki kişiden biri İbrahim el-Mervezî, diğeri Yuhanna b. Haylan idi. ve Harranlı olan kişiden ise İsrail el-Eskâf ile Kûveyri mantık öğrendi. İbrahim el-Mervezî Bağdat'a geldi ve burada dini konularla ilgilendi. Kuveyrî ise mantığı öğretmeye başladı. Yuhanna b. Haylan'a gelince, o da aynı şekilde dini konularla ilgilendi. Mervezî'den Mettâ b. Yunân mantık öğrendi. Ayrıca bu zamana kadar hala modal kıyasların (el-eşkâlü'l-vucûdiyye) sonuna kadar olan kısmı

[19] Demirci, **a.g.e.,** s. 83.
[20] Keklik, **a.g.e.,** s. 55-58; Bayraktar, **a.g.e.,** s. 44; Demirci, **a.g.e.,** s. 101-110.
[21] Nicholas Rescher, **The Development of Arabic Logic**, London 1964, s. 35.
[22] Gutas, **a.g.e.,** s. 143.

öğretilmekteydi. Kendisi Kitâbu'l-burhân'ı sonuna kadar Yuhanna b. Haylan'dan öğrendiğini söyler."[23]

Metinden anlaşıldığı üzere Fârâbî, kendini Hıristiyan hocalar üzerinden, İskenderiye'de gelişen ve Antakyalı hocalar aracılığıyla Bağdat'a aktarılan Yeni Aristotelesçi geleneğe bağlamaktadır. Fârâbî'nin yaşadığı asırda Bağdat, felsefe ve mantık çalışmalarının merkezi durumundadır. Aristotelesçi mantığın bölümleri etrafında yoğunlaşan bu çalışmalar, mantık tarihi ve felsefe öğrenimi açısından yeni bir döneme de işaret eder. Başta Fârâbî olmak üzere X. yüzyılda yaşayan Bağdat Meşşâilerinin çalışmaları, mantığın söz konusu özet mahiyetindeki tercümelerinden ziyade *Organon* külliyatının orijinal metinleri üzerinde yoğunlaşır. İşte bu minvalde, Fârâbî, kendi görevinin, Aristoteles'in metnine yönelik, çoğu Süryanice özetlerden kaynaklanan yanlış yorumları temizlemek ve aradaki kopukluk döneminin ardından hakiki Meşşâi öğretiyi ihya etmek olduğunu söyler.[24]

Bu bağlamda hakiki Meşşâi öğretiyi ihya etme noktasında Süryani filozof ve mütercimlerin felsefe ve mantık alanındaki tedris, tercüme ve şerh faaliyetleri İslam felsefesinin oluşması ve mantığın İslamî bir forma bürünmesinde köprü görevini üstlendikleri görülür. Bu filozof ve mütercimlerin başında mantık alanında uzman olan Yahya İbn 'Adî gelir. Yahya İbn 'Adî, hocaları olan Ebû Bişr Mettâ ve Fârâbî'nin ardından Bağdat okulunun başına geçer. Bu okulda Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi birçok ilim adamının Yahya İbn 'Adî'nin elinde yetişmesi ona felsefe ve mantık dünyasında ayrıcalıklı bir konum kazandırır. Bu okulun en önemli işlevi İslâm devleti ve toplumunun kültürel ortamını sağladığı Yunanca ve Süryanice yazılan felsefe ve mantık eserlerini Arapçaya kazandırmaktır. Bu amaçla başta Yahya İbn 'Adî olmak üzere tüm ilim adamları hem tercüme faaliyetlerine katkıda bulunurlar hem de bu faaliyetlerin oluşturduğu felsefi düşüncelerini yayma imkânına kavuşurlar.

[23] İbn Ebî Useybi'a', **a.g.e.,** s. 559.
[24] Yaşar Aydınlı, " Fârâbî ve Bağdat Meşşâi Okulu", **İslam Felsefesi Tarihi ve Problemle**r, (145-182), İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 150.

Buraya kadar yaptığımız genel girişten sonra İslam öncesi Süryani filozof ve mütercimlerin kimler olduklarını ve mantık alanında ne gibi çalışmalar yaptıklarını tespit etmeye çalışacağız.

1. İSLAM ÖNCESİ SÜRYANİLERDE MANTIK ÇALIŞMALARI

Miladi dördüncü yüzyıla kadar Süryani okullarında okutulan derslerin öğretim dili zorunlu olarak Yunancadır. Bu dönemde kilisenin okutulmasına izin verdiği *Organon'un* sadece ilk dört kitabı, Aristoteles'in *De Anima* ve *Metafizik* gibi eserler ve şerhleridir. Beşinci asra kadar bu eser ve şerhlerin Yunanca okutulmasından dolayı Süryaniceye mantık ve felsefe kitaplarının tercüme edildiği görülmez.[25] Ancak bir asır sonra İskenderiye'de bulunan bazı hocalar Irak bölgesine gelerek burada bulunan Süryanilere felsefe dersi vermeye başladılar. Hocaların Yunanca ders vermesi ve bu dilde eser yazmaları bazı Süryani öğrencilerin derslerin Yunanca yerine Süryanice işlenmesini talep ederler. Bunun sonucu olarak ilk defa Yunanca dışında felsefenin Süryani dilinde kendini ifade etme imkânı bulmasını sağlar.[26] Böylece mantık kitaplarının Süryaniceye tercümesi ve bunlara Süryanice şerhler yazılması da bu yüzyıldan sonra başlar. V. asırdan VIII. asra kadar mantık alanında çalışmalar yapan Süryani ilim adamları ve eserleri şunlardır;

1.1. Miladi V. Asır

Bu asrın sonlarında İbâs (ö. 457) ve Probus (ö. V. asrın sonları) mantık alanında yaptıkları çalışmalarla şöhret bulurlar.

1.1.1. İbâs (ö. 457)

Beşinci yüzyılda Urfa Okulunun başına geçerek mantık çalışmalarını başlatır. Nestûrî taraftarı olarak yaptığı çalışmalarıyla bu asırda Nestûrî mezhebinin en önemli savunucularından olur. Aristoteles felsefesi ve *Organon* üzerinde

[25] Keklik, **a.g.e.,** s. 23.
[26] Üçer, **a.g.e.,** s. 70.

çalışmalar yaparak Süryani filozoflara öncülük eder.[27] İbâs, Aristotales'ci mantığı, dini öğretmek ve müdafaa etmek için bir alet olarak kullanır.[28]

İbâs'ın, Aristoteles'in eserlerinden önce Porphyrios'un *İsâgoci* adlı eserinin de bulunduğu Yunan felsefesine ait birçok eseri, *Organo*n külliyatını ve Antakya okulunun önemli teologları olan Teodoros ve Diyodoros'un eserlerini Süryanice tercüme ettiği söylenmekle birlikte tam bir kesinlik bulunmamaktadır.[29] *İsâgoci*'yi ilk defa Süryaniceye tercüme eden kişi İbâs olarak bilinir. İbâs, bu eserde, tür, cins, ayrım, hassa ve araz olmak üzere beş tümelin açıklamasını verir.[30] Fakat İbâs'ın özellikle *Önermeler* kitabını tercüme ettiği ve bir şerh meydana getirdiği kabul edilir.[31]

1.1.2. Probus (V. Asrın Sonları)

Süryani filozof Probus, Yunan felsefesini ve düşüncesini Süryani kültürüyle harmanlayarak dini kaygılardan uzak bir şekilde felsefeyle ilgilenir. İbâs'tan sonra Urfa piskoposu olmakla birlikte Nestûri taraftarı olarak çalışır. Yaşadığı devir hakkında ihtilaflar bulunsa da genellikle V. asrın sonlarında yaşadığı kabul edilir. Aristoteles mantığından *Önerme* ve *Kıyas* kitaplarını Antakya medresesinde bulunduğu sırada Süryaniceye tercüme ettiği bilinir.

Probus'un bütün bir *Organon* tercümesini vücuda getirdiği söylenirse de onun günümüze ulaşan eserleri; *İsâgoci, Birinci Analitikler, Önermeler ve Sofistik Deliller'idir*.[32] Probus'un, İbâs'a atfedien ilk Süryanice *İsâgoci* çevirisini esas alarak Süryanice bir şerh yazdığı bilinmektedir.[33]

Probus'un, Aristoteles'in *Birinci Analitikler'i* üzerine yaptığı çalışmayla mantık konusunda şöhret bulduğu söylenir. Ona göre *Birinci Analitikler'in* amacı

---

[27] Keklik, *ay;* Kazım Sarıkavak, **Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran**, Ankara 1997, s. 16.
[28] Efrem İsa Yusif, **Mezopotamya'nın Bilim Öncülleri Süryani Tercümanlar ve Filozoflar**, Mustafa Arslan (Çev.), İstanbul 2007, s. 51.
[29] Yuhanna Kumeyr, **İslam Felsefesinin Kaynakları,** Fahreddin Olguner (Çev.), Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s. 123; M. Nesim Doru, **Süryanilerde Felsefe**, Yaba Yayınları, İstanbul 2012, s. 92.
[30] Yusif, *ay.*
[31] Keklik, **a.g.e.,** s. 23.
[32] De Boer, T.J., **İslam'da Felsefe Tarihi,** Yaşar Kutluay (Çev.), Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 7; Keklik, **a.g.e.,** s. 23.
[33] İbrahim Çapak, **Süryanilerin Mantık İlmine Katkıları**, Mukaddime, Sayı 7, 2013, s. 9.

genel kıyas teorisini ortaya koymaktır. Çalışmanın önsözünde Probus mantıkla ilgili şu bilgilere yer verir: "Bu kitabın konusu nedir? diye soruluyor. Bu soruya kitabın konusunun mantık olduğunu söyleyerek cevap vermek isteriz. Ama bu sefer mantık nedir? diye sorulur. Hâlbuki mantık felsefenin bir parçası ya da bir aracıdır. Nihayet, Stoacılar da mantığın felsefenin bir parçası olduğunu söylerler; Aristoteles ise mantığı felsefenin bir aracı olarak görür. Platon da mantığı, felsefenin hem bir parçası hem de bir aracı olduğunu savunur."[34]

Özetlemek gerekirse Probus, mantığın felsefenin bir parçası mı yoksa bir aracı mı olduğu sorusu üzerinde durur. Kendisi de bu konuda filozofların görüşlerini zikretmekle beraber Platon'un görüşüne katılır.

Belirttiğimiz bu çalışmalarla V. asırda İbâs ve Probus Yunan düşüncesini ve mantığını Süryaniceye tercüme eden hareketin öncüleri olarak kabul edilirler.

1.2. Miladi VI. Asır

Beşinci asrın ikinci yarısından itibaren başlayan mantık tercüme faaliyetinin altıncı asırda daha da hızlandığı görülür. Bu dönemde mantık sahasında yetişen filozoflar, Reşayna'lı Sergius (ö. 536), Paulus Persa (VI. asrın ilk yarısı) ve Ahudemmah (ö. 575) gibi âlimler zikredilebilir.

1.2.1. Sergius (ö. 536)

Sergius, mantık üzerine yaptığı çalışmalarla şöhret bulan bir âlimdir. V. asırda geleneksel bir şekilde incelenen mantık, Sergius tarafından devam ettirilir. Tercümelerinde de özenli bir şekilde davranması ve metne sadakati iyice görülen Sergius'tan bugün elimize ulaşan başlıca mantık eserleri Br. Museum'da add.14658 no'lu Süryanice yazma içinde mevcuttur. Bu nüshanın baş taraflarında Sergius'tan olmak üzere *İsâgoci, Kategoriler ve Önermeler'in* Süryanice tercümeleri bulunur.[35]

Sergios, arkadaşı ve öğrencisi olan Theodoros'a bir mektup gönderip mantıktan başlayarak Aristoteles'in bütün felsefi çalışmalarını bir külliyat halinde

[34] Yusif, **a.g.e.,** s. 54.
[35] De Boer, **a.g.e.,** s. 36; Keklik, **a.g.e.,** s. 25.

yazmak istediğini belirtir.[36] Sergius, *İsâgoci*, *Kategoriler* ve *Önermeler'e* ek olarak ayrı ayrı paragraflar halinde yedi kısımlık bir mantık kitabı daha yazar. Bu eserde add. 14658 deki yazma da mevcut olup *İsâgoci*, *Kategoriler ve Önermeler* konusu incelenir. Sergius'un mantığa dair yazdığı eserleri sırayla zikredersek:

İsâgoci Tercümesi: Br. Museum add. 14658 vr. 61a-73a no'lu bölümde yer alır. Eser önsözle beraber A. Freimann tarafından yayınlanır. Ayrıca bu yazmanın içinde vr. 124b-120a arasında Sergius'un "Cins-Nevî-Ferd" hakkında bir eseri daha vardır ki, bu da *İsâgoci*'nin ikinci faslına tekabül eden bir kısımdır.[37]

Kategoriler Tercümesi: Br. Museum add. 14658 vr. 73a-92a arasında mevcuttur.[38]

Önermeler Tercümesi: Sergius'a ait ayrıca *Önermeler* tercümesi bilinmektedir. Günümüze ulaşan bazı varaklar Br. Museum add. 14658 kayıtlı nüshalarda mevcuttur.[39] Bu kitabın ilk kısmında 'isim ve fiil', ikinci kısmında ise 'îcâp (olumlu) ve selb' (olumsuz) hakkında risaleler bulunur. Bu bölümde önermeler kısmına aittir.[40]

Sergius'a göre felsefe, teorik ve pratik olmak üzere iki kısma ayrılır. Teorik kısımda metafizik, fizik ve matematik yer alırken pratik kısımda ise birey ve halkın yönetilmesi ile ilgili konular yer alır. Ona göre mantık, evrensel bilgiyi oluşturmayı sağlayan felsefenin teorik ve pratik amaçları için kullanılan bir araçtır. Araç olarak kullanılan mantık, akıl yürütme kurallarını sağladığından ötürü her türlü bilimsel çalışmaya hizmet eder. Sergius'un konuyla ilgili şu sözleri dikkat çekicidir:

"Eğer zaman izin verir de mantık disiplini hakkında yazmamız gereken tüm kitapları birer birer yazarsak, bu kitaplar olmadan ilahi kitapların gerçek düşüncesi gibi tıp ve filozofların kuramının kavranmaz olduğunu anlayacaksın. Nihayetinde,

[36] Gutas, **a.g.e.,** s. 32.
[37] Yusif, **a.g.e.**, s. 61; Keklik, *ay.*
[38] Yusif, **a.g.e.,** s. 61.
[39] Keklik, *ay.*
[40] Keklik, **a.g.e.,** s. 26.

mantık öğrenimi dışında, insanın öğrenim kapasitesi hariç, tüm bilimlere götürecek başka hiçbir yol ve yöntem yoktur."[41]

Sergius, mantık ilmi bilinmediği zaman ilahi bilgiye ve hakikatin bilgisine erişilemeyeceği savunur. Ayrıca filozofların ve tıpçıların ortaya attıkları kuramların mantık bilgisine sahip olmayan kişiler tarafından anlaşılamayacağını bu ifadelerden çıkarmak mümkündür. Kısacası ona göre mantık, öyle bir ilim ki bu ilmin yokluğunda diğer ilimleri elde etmek mümkün değildir.

1.2.2. Paulus Persa (İranlı Paulus)

VI. asırda Süryani edebiyatında önemli bir yeri olan âlimlerinden biri de İranlı Paulus'tur. Barhebraeus'a göre bu âlim İran kisrâsı Enuşirvan'a ithaf edilmek üzere *"Mantığa Giriş"* adlı mükemmel bir eser yazdığı kaynaklarda zikredilir.[42] Paulus eserinin girişinde felsefenin Hıristiyanlıktan üstün olduğunu ve felsefenin her şeyin bilgisi olduğunu ifade eder. Bu eser de, Süryanice aslı ve Latince tercümesiyle beraber Br. Museum add. 14660 nüshasına dayanılarak M. Land tarafından Analecta Syriaca'da tabettirilmiştir.[43]

Paulus Persa, *Organon* külliyatındaki *İsâgoci, Önermeler ve Topikler* adlı eserler hakkında özetler yazar. Ayrıca *Topikler* hakkında yazdığı özet Br. Museum add. 14660 no.lu yazma içinde mevcuttur.[44]

Persa, mantığı hakikate ulaşmayı sağlayan bilim aracı olarak kabul eder.[45] Persa, Ammonious gibi felsefeyi iki kısma ayırır. Ona göre teorik olan ilk kısım metafizik, astronomi, müzik, geometri, matematik ve tıp ilmini kapsar. Felsefenin pratik olan ikinci kısmı ise aile yönetimi siyaset gibi konuları inceler. Mantık hem teorik hem de pratik felsefe de önemli bir rol oynar.[46] Mantığı hakikate ulaştıran bir yöntem olarak gören Persa, Sergius ile aynı düşüncelere sahiptir. Persa'ya göre de mantık ilmine vakıf olmadan gerçeğin bilgisine ulaşmak mümkün değildir.

---

[41] Yusif, **a.g.e.,** s. 63.
[42] Keklik, **a.g.e.,** s. 26; Bayraktar, **a.g.e.,** s. 79; Yusif, **a.g.e.**, s. 85.
[43] Keklik, *ay.*
[44] Keklik, **a.g.e.,** s. 27.
[45] Yusif, *ay.*; Keklik, **a.g.e.,** s. 26.
[46] Yusif, **a.g.e.,** s. 88.

1.2.3. Ahudemmeh (ö. 575)

Ahudemmeh VI. asrın sonlarında yaşamış Süryani âlimlerindendir. Kendisine yaklaşık on tane eser atfedilir.[47] Kaynaklarımız onun "*Mantık Mevzularının Tarifleri"* ve "*Mantıkla İlgili Tüm Konuların Tanımı Üstüne Bir Çalışma"* adlı kitaplarının var olduğunu ancak bu kitapların günümüzde mevcut olmadığını belirtmektedirler.[48]

Miladi VI. asırda Süryani kültüründe mantığa dair eser vermiş olanlar zikrettiğimiz ilim adamlarından ibarettir. Bu dönemin en önemli siması Sergius'tur.

1.3. Miladi VII. Asır

İslam fethinin gerçekleştiği asırda da Süryanilerde felsefi çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Süryani edebiyatının altın çağını yaşadığı bu dönemdeki âlimler şunlardır; Severe Sebokht, (ö. 667) Balad'lı Athanasios (ö. 696), Jaques d'Edesse (633-708) ve Georgias (ö. 724)'tır. Bu filozoflar mantık hakkında nitelikli inceleme ve tercümeler meydana getirdiler.[49]

1.3.1. Severe Sebokht (ö. 667)

VI. asrın son çeyreğinde Nusaybin'de doğar ve Kınnasrîn okulunda öğrenim görür.[50] Nerede öldüğü bilinmez. Mantık alanında yaptığı çalışmalar da kendinden evvelkilerden geri kalmaz. Onun, elimize ulaşan eserleri *Önermeler ve Birinci Analitikler'e* dairdir. Bu eserlerin bazı kısımları Br. Museum add. 14660 ve 17156 numaralı Süryanice yazmalar içinde mevcuttur.[51] Ayrıca Sebokht, *Birinci Analitikler* için kıyas teorisine dair bir inceleme yaptığı ifade edilir.[52] Bu inceleme yaklaşık on iki sayfa olup Aristoteles'in *Birinci Analitikler'ine Göre Kıyas Nazariyesi* başlığını taşır.

---

[47] Yusif, **a.g.e.,** s. 90.
[48] Keklik, *ay.* ; Yusif, *ay.*
[49] Keklik, *ay.;* Yusif, *ay.*
[50] Doru, **a.g.e.,** s. 103; Yusif, **a.g.e.,** s. 93.
[51] Keklik, **a.g.e.,** s. 27; Yusif, **a.g.e.,** s. 96.
[52] Macit Fahri, **İslam, Felsefesi Tarihi,** Kasım Turhan (Çev.), İstanbul 1992, s. 10; Nazım Hasırcı, **Süryanilerde Mantık Çalışmaları**, Makalelerle Mardin, Cilt 3, İstanbul 2007, s. 6; Yusif, **a.g.e.,** s. 99.

Ernest Renan (ö. 1892)'a göre, Severe Sebokht Arapları Yunan felsefesiyle tanıştıran filozofların başında gelir.[53] Severe Sebokht'tan sonra onun iki talebesi, Balad'lı Athanasios ve Edessa'lı Jaques, mantık hususunda hocalarının çalışmalarını sürdürdükleri görülür.

1.3.2. Balad'lı Athanasios (ö. 696)

Balad'lı Athanasios Kınnısrîn mektebinde yetişen Yakûbî âlimlerdendir. Onun 645 yılında Porphyrious'un *İsâgoci'sini*[54] Aristoteles'in ise *Kategoriler, Önermeler, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topika,* ve *Sofistik Çürütmeler'i* tercüme ettiği kaynaklarda ifade edilir.[55] Kısacası *Organon* külliyatının tamamını tercüme ettiği belirtilir.[56] Ayrıca Athanasios'un "*Kıyasa Giriş*" isimli bir eseri olduğu da zikredilmektedir. O bu eserin girişinde şu ifadelere yer verir; "Aristoteles'teki mantık sanatı çok zor olduğundan, şayet onun üslubuna alışmadıysan, bu yolda daha kolay ve aydınlık bir şekilde yürüyebilmen için kısa ve basit bir eser yazmaya karar verdim" diyerek mantık sanatını öğrenmenin zor olduğunu ancak bu zorluğun da bu kitapla aşılabileceğini ileri sürer.[57] Felsefe ve onun aracı olan mantıktan daha değerli hiçbir şeyin olmadığını ifade eden Athanasios, tercüme alanını genişletir. Çünkü ondan önceki tercümanlar, kilisenin korkusundan dolayı *Birinci Analitikler'*den daha ileri gitmeye cesaret edemedikleri görülür.

1.3.3. Edessa'lı Jaques (ö. 708)

Müslümanlar tarafından Yakup el-Ruhâvî diye bilinir. Edessa'lı Jaques'e ait şimdiye kadar birçok incelemenin neşredildiği, bunların en muteberinin tam bir bibliyografya ile A. Hielt tarafından meydana getirildiği belirtilir. Jaques'e ait Br. Museum 12154 no.lu bir nüshada *"Felsefenin Teknik Terimleri"ni* izah ettiği bir risalenin olduğu ve *Kategoriler'i* Süryaniceye tercüme ettiği bilinen bir durumdur.[58]

---

[53] Yusif, **a.g.e.,** s. 97.
[54] Yusif, Bu eser Aaron Friemann tarafından 1897 yılında Berlin de yayınlandı. *İsâgoci*'nin tercümesi Vatikan'daki ms 158 syr. Referanslı arşivde saklıdır.
[55] Keklik, **a.g.e.,** s. 26 Yusif, **a.g.e.,** s. 99*;* Hasırcı, *ay.*
[56] Keklik, **a.g.e.,** s. 28.
[57] Keklik, **a.g.e.,** s. 29.
[58] Keklik, *ay.*; Yusif, **a.g.e.,** s. 105

1.3.4. Georgias (ö. 724)

Süryani edebiyatında önemli bir yere sahip olan Georgias, esas itibariyle Müslümanların hâkimiyeti sırasında yetişir. Georgias 686 yılında piskopos olarak Kûfe Arapları arasında çalışır. Bundan ötürü kendisine 'Arapların piskoposu' adı verilir.[59] Georgias'ın kendinden önceki mantık çalışmalarını daha ileri bir seviyeye taşıdığı görülür. *Organon* külliyatından *Kategoriler, Önermeler ve Birinci Analitikler'e* giriş yazdığı, tercüme ve şerh ettiği bilinir.[60]

Edebi bir üslup kullanan Georgias eserlerin Yunanca asıllarına son derece sadık kalır. Bu eserler halen Br. Museum add. 14659 no ile kayıt altındadır. *Birinci Analitikler'in* ilk kısmı ve son kısmı eksik olması nedeniyle bazı bilim adamları, onun Porphyrious'un *İsâgoci'si* de dâhil bütün *Organon'u* tercüme ve şerh ettiğini ifade ederler. Georgias'ın bu şerhi Süryanicedeki en geniş *Organon* şerhini oluşturmaktadır.[61] Ayrıca *Organon'un* her bir bölümüne ayrı başlıklar koyar. Georgias'ın bu çalışmalarından Hıristiyanlık akidesine zarar verdiği düşünülen *Organon'un* yasaklı kitaplarının da açıktan okunmaya, şerh edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

Biz buraya kadarki açıklamalarımızla İslam öncesi Süryani filozof ve mütercimlerin mantık alanında yaptıkları çalışmaların ilk alt başlığını incelemeyi bitirmiş bulunuyoruz. Bundan sonraki kısımda ise ikinci bir alt başlıkla ana hatlarıyla İslam dünyasında Yahya İbn 'Adî'ye kadar yetişen Süryani ve Müslüman mantıkçıları ve yaptıkları çalışmaları ele alacağız.

2. İSLAM DÜNYASINDA MANTIK ÇALIŞMALARI

Süryanilerde V. asrın sonlarında sadece ilk dört mantık kitabının tercümesiyle başlayan mantık çalışmaları, VII. asırda en üst seviyeye çıkarak bütün *Organon'u* kapsayacak şekilde genişlediği görülür. Bütün bu çalışmalar mantığın İslam dünyasına geçmesinde bir nevi hazırlık aşamasını teşkil eder. Çünkü Süryaniler VIII. asra kadar sahip oldukları genelde felsefe özelde mantık birikimini, bu asırdan

[59] Yusif, **a.g.e.,** s. 100; Çapak, **Süryanilerin Mantık İlmine Katkıları**, s. 13.
[60] Yusif, **a.g.e.,** s. 101
[61] Keklik, **a.g.e.,** s. 30; Yusif, **a.g.e.,** s. 101.

itibaren Arapçaya tercüme etmek suretiyle İslam dünyasına aktarmaya başlarlar. Bu tercüme işlemi XI. asra kadar devam eder. Süryanilerde ve İslam dünyasında özellikle IX. ve X. asır, mantık kitaplarının Arapçaya tercümesi, öğrenilmesi ve incelenmesinde altın çağlardır. Biz de bu asırlarda Süryanilerde ve İslam dünyasında yetişen mütercim ve filozofların kimler olduğunu ve mantık alanında ortaya koydukları çalışmaları kısaca ele alacağız.

2.1. Miladi VIII. Asır

Süryani felsefesi ve mantığının bu asırda önceki asırlara nispeten duraklama yaşadığı söylenebilir. İslamiyet'in Süryanilerin yaşadığı bölgelere yayılması bu duraklamanın sebebi olarak gösterilebilir. Bu dönemde Nestûrîler ve Yakûbîler kendi aralarındaki mezhep kavgalarından vazgeçerek İslam dinine karşı savunma ve hatta hücum için birleştikleri görülür.

VIII. asırda Süryanilerin felsefi ve mantıkî faaliyetleri de çok sınırlıdır. Bu dönemde sadece Mar Aba II (ö. 751) ve Jesudennah (VIII. asrın sonları) mantık üzerinde bazı eserler yazarlar. Mar Aba'nın yazdığı eser Aristoteles'in *Topikler'i* hakkındadır. Jesudennah'ın ise mantığa dair bir "*mukaddime*" yazdığı zikredilir. [62]

Süryani edebiyatı İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte bu asırda bir duraklama yaşasa da kendilerinin sahip oldukları birikimleri bütün canlılığıyla IX. ve X. asırlarda İslam dünyasına aktarmaları sonucu Süryani kültürü ve edebiyatı için altın çağlardır.

2.2. Miladi IX. Asır

Süryani edebiyatının tekrar canlandığı bir asır olup bu asırda İslam dünyasında yetişen Süryani ve Müslüman filozof ve mütercimler sırasıyla; Kindî (ö. 866), Huneyn b. İshak, oğlu İshak b. Huneyn, Yahya el-Mervezî, Kosta b. Lûkâ, İbrahim el-Kuveyrî ve Yuhanna b. Haylandır. Bu filozof ve mütercimlerin felsefe ve mantık alanında yaptıkları tercümelerle İslam felsefesinin ve mantığının oluşmasında ilk önderleri olurlar.[63] Ayrıca bu asırda bazı Süryani filozofların tercüme

[62] Keklik, **a.g.e.,** s. 31; Yusif, **a.g.e.,** s. 114.
[63] Keklik, *ay.*

faaliyetlerine katılmadıkları ve sadece Süryanice eserler yazdıkları görülür. Bu filozoflardan Dehna (ö. 850?) *Topikler* üzerine Süryanice bir inceleme kaleme alır. Tikrit papazlarından Antoine, *Retorika* hakkında bir eser yazar. Bu orijinal bir belâğat kitabı olup Süryaniler arasında kısa zamanda yayılır. Bu eserin bazı bölümleri Br. Museum add. 17208 no.lu yazmada mevcuttur. Moise Bar Kepha ise (ö. 903?) aynı şekilde *Topikler* üzerine bir eser yazar.[64]

2.2.1. Kindî (ö. 866)

İlk İslâm filozofu olarak bilinen el-Kindî, tanınan bir Arap kabilesi Kinde'ye mensuptur. Kindî'nin doğum ve ölüm tarihi hakkında klasik kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Ancak, kendi eserlerindeki bazı bilgileri değerlendiren modern araştırmacılar konuyla ilgili farklı tarihler rivayet etmekle beraber genel görüş Kindî'nin Kûfe'de 796 yılında doğduğu ve 866 yılında Bağdat'ta vefat ettiğidir.[65]

Kindî, İslam medeniyetinde gerçek anlamda ilk İslam filozofu olarak bilinir. Ayrıca hem ilk filozof olması hem de Arap olmasından ötürü kendisine "Feylesûfu'l-Arab" lakabı verilir.[66] O Bağdat'ta Meşşai okulunun da kurucusu sayılır. Kindî, sistemini kurarken daha çok matematiksel ve mantıki kanıtlamalara başvurur. Mantıki ispat konusunda en çok "hulfi kıyas" denen iki görüşten birinin yanlışlığını göstermek suretiyle ötekinin doğruluğunu ortaya koyma yöntemini benimser.[67]

Kindî, ilim ve düşünce alanında son derece cömert davrandığı geriye, çağındaki tüm bilgi dallarını ihtiva eden 277 veya 300 civarında eser bıraktığı söylenir.[68] Onun, mantık ile ilgili eserlerinin sayısı ise İbnu'n-Nedîm (ö. 980)'e göre dokuz, İbn Ebî Useybi'a (ö. 1270)'ya göre ise on birdir.[69] Mahmut Kaya, *Kindî,*

---

[64] Keklik, **a.g.e.**, s. 32.
[65] Mahmut Kaya, **Kindî Felsefî Risâleleri, (**giriş) Klasik Yayınlar, İstanbul 2013, s. 19. Bayrakdar, **a.g.e.,** s. 159.
[66] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 315.
[67] Kaya, **a.g.e.,** s. 25.
[68] Kaya, **a.g.e.,** s. 21; Nicholas Rescher**, Aristoteles Organon'un Kindî'nin Taslağı**, Nazım Hasırcı (Çev.), SÜİFD, C. 13, Sayı, 24, 2011/2, s. 225.
[69] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 317; İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 264.

Felsefî Risâleleri adlı çalışmasında Kindî'nin mantık hakkında on dört eserinin adını zikreder.[70]

Kindî, ilk defa eserlerinde Aristoteles'in fikirlerine yer veren ve mantıkla ilgili ilk Arapça eser veren filozoftur.[71] Gerçekten de onun yazdığı birçok eserde Aristoteles önemli bir yer işgal eder. Fakat Kindî'nin, sadece Aristoteles'in eserlerini tercüme etmekle yetinmediği, aynı zamanda yapılan tercümeler üzerinde çalışarak, onları düzeltmeye ve şerh etmeye de ayrı bir önem verdiği görülür. Kindî, *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine* adlı risalesinde; Aristoteles'in mantık ile ilgili kitaplarının sayısının sekiz olduğunu ifade ederek onları şöyle sıralar:

Kategoriler, Önermeler, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topika, Sofistik Deliller, Retorika ve Poetika'dır.[72]

Ayrıca Kindî, bu kitapların içerikleri ve onların amaçları hakkında da aynı eserde bilgi verir.

Kindî, özellikle Yakûbî ve Nestûri Hıristiyan dinine mensup, devrinin Süryani kelamcılarıyla kelamî konularda tartışmaya girer ve İslamiyet ve Tevhid'in, Hıristiyanlık ve Teslis'den üstün olduğunu yazdığı *er-Redd'alâ'n-nasârâ* adlı risalesinde savunur.[73]

2.2.2. Huneyn bin İshak (ö. 873)

İslam âleminde en büyük mütercimlerden biri olarak kabul edilmektedir. Huneyn, daha önceleri dağınık ve sistemsiz olan tercüme faaliyetlerinin akademik hassasiyete kavuşturan kişi olarak bilinmektedir. Çünkü kendisi bilimsel edisyon ve profesyonel çeviri yapan biridir. Onun için çeviride kullanılacak metnin imkânlar ölçüsünde sağlam ve güvenilir olması esastır.[74] Huneyn'in bilimsel çalışmalarında nüsha karşılaştırması yoluyla kaynak metin iyileştirmesini iki şekilde yaptığı görülür.

---

[70] Kaya, **a.g.e.,** s. 75.
[71] Rescher**, a.g.e.,** s. 224.
[72] Kindî, "Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine" (Kindî, Felsefi Risaleleri içinde), s. 280-282.
[73] Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Uluç, **Tevhit-Teslis Polemiğinin İslâm Felsefesindeki Yansıması: Yahyâ Bin 'Adî ve Makâle fi't-tevhîd'i**, Hitit Ünv İFD, 2 0 0 6 / 1, C. 5, Sayı 9, s**.** 81-124.
[73] Doru, **Yahya İbn 'Adî'nin Metafizik Anlayışı**, s. 118.
[74] Eyyüp Tanrıverdi, **Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü**, Dîvân, C. 12, Sayı, 23, 2007/2, s. 103.

Bunlardan ilki, çevirileri daha evvel kendisi tarafından yapılan kaynak metinlerde tespit edilen düşme ve hataları düzeltmeye yönelik karşılaştırmadır. Diğeri ise metin edisyon kritiği şeklindedir.[75]

Barhebraeus'un rivayetine göre Huneyn, "Nicholaos" isimli birinin bütün Aristoteles sistemini izah eden bir eserini Yunancadan Süryaniceye çevirir.[76] Aristoteles'in *Kategoriler'ini* Yunancadan Arapçaya *Önermeler* ve *İkinci Analitikler'i* Yunancadan Süryaniceye ve *Retorik* adlı eserini de Grekçeden Arapçaya nakleder.[77] Theodore Ebu Qurra (ö. 829)'nın *Birinci Analitikler* tercümesini tashih eder.[78] Ayrıca *Birinci Analitikler'in* bir kısmını Süryaniceye tercüme etti. *İkinci Analitikler'*in sadece bir kısmını Süryaniceye nakleder ve geri kalan kısmını oğlu İshak tamamlar.[79]

2.2.3. İshak bin Huneyn (ö. 910)

Huneyn bin İshak'ın oğludur. Arapçayı babasından daha iyi bildiği söylenir.[80] Bu yüzden asıl şöhretini felsefi eserleri Arapçaya çevirmeye borçludur. Babası gibi gayet başarılı tercümeler yapar.

Arapçayı çok akıcı bir şekilde kullanır. Bazen Süryaniceden bazen de Yunanca asıllarından yaptığı tercümeler *İsâgocî* dâhil bütün *Organon'u* Arapçaya nakleder.[81] İshak b. Huneyn'in tercümeleri Araplar arasında mantık çalışmalarının gelişiminde hayati bir öneme sahiptir.[82]

İshak bin Huneyn ilk defa İslam dünyasında *İsâgocî* dâhil dokuz kitaptan oluşan mantık külliyatını meydana getirir.

---

[75] Tanrıverdi, **a.g.e.,** s. 104.
[76] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 251; Keklik, **a.g.e.,** s. 43.
[77] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 238-250.
[78] Keklik, **a.g.e.,** s. 43; Nazım Hasırcı, **Mantık Biliminin İslam Dünyasına Geçişinde Harran Okulunun Önemi,** DÜİFD, C. 8, Sayı.2, 2006, s. 286.
[79] Rescher, **a.g.e.,** s.111; Yusif, **a.g.e.,** s.145; Keklik, **a.g.e.,** s. 44.
[80] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 252.
[81] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 253; Rescher, **a.g.e.,** s. 112.
[82] Rescher, **a.g.e.,** s. 113.

2.2.4. Ebû Yahya el-Mervezî (ö. 910)

Ebû Bişr Mettâ'nın hocasıdır.[83] Kendisi Mervli olmakla beraber Antakya'ya göç etmiş Nestûrî bir aileye mensuptur. Anadili Süryanicedir. Bağdat'a yerleştikten sonra meşhur bir tabip olur. İbnu'l-Kiftî (ö. 1248)'ye göre bu zat *İkinci Analitikler'i* şerh eder. Hıristiyanlar için yasaklandığı halde onun bu şerhi yapması, ya yasağın kaldırıldığını yahut da onun gizli çalışıldığını göstermektedir.

Ebû Yahya Antakya okulunun son üyelerinden olup bundan iki kişi ders alır. Bunlardan Yuhanna b. Haylan ve İbrahim el-Mervezî'dir.[84] Ayrıca o, Huneyn sonrası gelenekteki iki önemli dilciden biri ve ilk dönem Bağdat Meşşâiler'indendir.

Mervezî *İkinci Analitikler* üzerine Süryanice kapsamlı bir şerh yazdığından ötürü İslam dünyasında *İkinci Analitikler'in* ilk şârihi kabul edilir.[85] Şerh büyük ihtimalle öğrencisi Ebû Bişr Mettâ tarafından Arapçaya tercüme edilir. Eser Bibliotéqhue National'deki 2346 no'lu el yazmada mevcuttur.[86] Hıristiyan âleminde okutulması yasak olan *İkinci Analitikler'in* şârihi olması ve Bağdat'a gelerek alanında uzman olduğu mantığı hoca-talebe bağlamında öğretmeyi dikkate aldığından Mervezî, Bağdat Okulunun kurucusu sayılabilir.

2.2.5. İbrahim el-Kuveyrî (ö. 915)

Fihrist'te göre Ebû İshak İbrahim olup Ebû Bişr Mettâ'nın hocası olduğu ifade edilir.[87] Aristoteles'in *Kategoriler* kitabına şerh yazdığı, *Önermeler, Birinci* ve *İkinci Analitikler'i* öğretmek maksadıyla özetler meydana getirir.[88] İbnu'l-Kiftî bundan başka bir de Aristoteles'in *Sofistik Deliller'ine* şerh yazdığını ifade eder.[89] Halife el-Mutezid zamanında Bağdat'tan ayrılır.[90]

---

[83] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s**.** 323.
[84] İbnu'n-Nedîm, *ay.*
[85] Richard Walzer, **Greek İnto Arabic,** Cambridge 1962, s. 100; Ahmet Kayacık, **Bağdat Okulu ve İslam Düşüncesindeki Yeri**, Üniversite Kitapevi Yayınevi, İstanbul 2004, s**.** 49.
[86] Rescher, **a.g.e.**, s**.** 111.
[87] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 323.
[88] İbnu'n-Nedîm, *ay.*
[89] Kıftî, **a.g.e.,** s**.** 237.
[90] Max Meyerhof, **Mine'l-İskenderiyye ila Bağdâd**, Abdurrahman Bedevî (Çev.), (et-Turasi'l-yunanî fi-hadareti'l-islamiyye içerisinde), Mektebet'u-nahdetü'l-mısriyye, Mısır 1940, s. 75.

Bağdat Okulu'nun kuruluş aşamasında bu okulun hocalarına ders veren Ebû İshak İbrahim Kuveyrî, yorulmak bilmeyen bir Aristoteles mantığı şârihiydi.[91] Felsefi ilimlerde de âlim olan bu zat 892-902 yılları arasında Bağdat'ta bulunur ve burada pek çok kimseye mantık öğretir. Bu kimseler arasında Bağdat Okulunun gerçek kurucusu sayılan Ebû Bişr Mettâ da vardır.[92] Kuveyrî'nin kitapları çoğunlukla ibareleri kapalı ve anlaşılmaz olduğundan bir kenara itildiği ifade edilir.[93] Ayrıca *Kategoriler'in* tefsiri, *Önermeler, Birinci ve İkinci Analitik* adlı eserlerin kendisine ait olup hepsinin müşeccer (ağaçlandırılmış) şeklinde olduğu belirtilir.[94]

Kuveyrî, Ebû Bişr Mettâ'nın hocası olması hasebiyle Bağdat Okulu için bir taze kan unsuru olarak görülür.[95] *Organon* külliyatının incelenmeye devam etmesi, bu çalışmaların onun döneminde de sürdürülmesi ve desteklenmesi Bağdat Okulu için büyük bir önem taşır.

2.2.6. Kosta bin Lûka el-Ba'lebekkî (ö. 912)

Kindî'nin muasırı olup mantık ilminde çok tanınan Şam Hıristiyanlarındandır. Fakat ondan geriye kalan sadece iki tane eser zikredilmektedir ki, bunlardan birincisi "*Kitâb fi ibâreti'l-kutubu'l-mantık"* isminde *İsâgoci'nin* bir şerhi, ikincisi ise "*Kitâbu'l-medhal ile'l-mantık"* adını taşımaktadır.[96]

2.2.7. Yuhannâ b. Haylan (ö. 920)

Fârâbî'nin hocasıdır. Haylan, Muktedir (slt. 902-932) zamanında Bağdat'ta 920 yılında vefat etmiştir. Öldüğü tarihte en meşhur öğrencisi Fârâbî ise 50 yaşındaydı.[97] Fakat Yuhannâ b. Haylan mantık dâhil felsefe ve Hıristiyan teolojisi hakkında da eğitim görür. Bu zat Merv veya Bağdat'ta Yahya el-Mervezî'den mantık öğrenir.[98] Hakkında çok az bilgi bulunan kimselerdendir. Kaynaklarda kendisine nispet edilen herhangi bir mantık eseri yoktur. Haylan ve Fârâbî arasındaki ilişki o

[91] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s**.** 323; Rescher, **a.g.e.,** s**.** 114.
[92] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s**.** 292.
[93] İbn Ebî Useybi'a, *ay.*
[94] İbn Ebî Useybi'a, *ay.*
[95] Rescher, **a.g.e.,** s**.** 114.
[96] İbnu'n-Nedîm, s. 357.
[97] Rescher, **a.g.e.,** s**.** 116.
[98] Meyerhof, *ay*.; Kayacık, **a.g.e.,** s**.** 50.

zamana kadar ki mantık eğitimi ile ilgilidir. Fârâbî ondan *İkinci Analitikler'i* sonuna kadar okur. Fârâbî'nin bu sayede Aristoteles felsefesinin esaslarına derinlemesine nüfuz etme imkânına kavuştuğu söylenebilir.[99] Fakat Fârâbî'nin Haylan'dan Bağdat'ta mı yoksa Harran da mı ders aldığı tam anlamıyla bilinmemektedir.[100]

2.3. Miladi X. Asır

İslam âleminde X. asır mantıkçılarının en büyüğü olan Fârâbî'nin birçok çağdaşı vardır ki bunların en çok tanınanları: Ebû Bişr Mettâ ve Yahya İbn 'Adî'dir.

2.3.1. Ebû Bişr Mettâ (ö. 940)

Ebû Bişr Mettâ ilk devrin büyük mütercimlerinden ve kelamcılarından olan İbn Kernib'in öğrencisidir.[101] Kendisi dönemin en önemli mütercimlerinden sayılsa da Yunan ilmini birçok âlim ve filozofa öğretmekle meşhurdur. Tahsilini pek çok Hıristiyan âlimleri gibi manastır mektebinde yapar. Hocaları tanınmış iki rahip olan Bünyamin ve Rufil'dir. Mettâ'nın aslı Nestûrî olduğu halde her iki hocası da Yakûbî'dir.[102]

Nestûrî mezhebine bağlı olan bu filozof birçok Süryanice kitapları Arapçaya nakletmek suretiyle daha sağlığında "Riyâsetü'l-Mantıkıyyîn" (Mantıkçıların Başkanlığı) makamına erişir.[103] Ebu Bişr Mettâ, Themistius (ö. 387)'un *Birinci Analitikler* üzerine Süryanice yazdığı şerhinin yanı sıra, *İkinci Analitikler'*i, *Sofistik Deliller'* i *ve Poetika'*yı Arapçaya tercüme ettiği bilinir. Porphyrius'in *İsâgocî*'sini şerh ettiği ve *Kitâbu'l-mekayîsi'ş-şartiyye* adında telif bir eser yazdığı ifade edilir.[104]

Huneyn b. İshak ve oğlu İshak b. Huneyn'in Yunancadan Süryaniceye çevirdiği *İkinci Analitikler* nüshasını Arapçaya tercüme eder.[105] Günümüze kadar ulaşan bu tercüme Abdurrahman Bedevî tarafından neşredilir.[106]

---

[99] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s**.** 558-559.
[100] Meyerhof, *ay*.
[101] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s**.** 324; İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s**.** 292.
[102] İbnu'n-Nedîm, *ay.;* İbn Ebî Useybi'a, *ay.*
[103] İbnu'n-Nedîm, *ay.;* İbn Ebî Useybi'a, *ay.*
[104] İbnu'n-Nedîm, *ay.;* İbn Ebî Useybi'a, *ay*.
[105] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.**, s**.** 308.
[106] Abdurrah, Bedevî, **Mantıku Aristo**, C. 2, Dirâsâtu'l-islâmiyye, Beyrut 1980, s**.** 329-485.

Ebû Bişr Mettâ'nın Süryaniceden Themistius'un *İkinci Analitikler* üzerine olan şerhini Arapçaya tercüme ettiğini söyleyen Nicholas Rescher'dan başka bir kaynağa rastlayamadık. Nicholas Rescher her ne kadar burada *İkinci Analitikler'in* ismini verse de, bu eserin Arapça tercümesinde *Birinci Analitikler'in* olduğu görülür. Bu bilgi *Fihrist'te* de zikredilir.[107] Ayrıca Nihat Keklik de bu tarzda bir eserin Yunancadan Arapçaya tercüme edildiğini belirtir.[108]

Sofistik Deliller'in Süryanice tercümesi, İbrahim b. Naima'nın yaptığının gözden geçirildiği versiyonu olabilir. Bu eser, daha sonra Ebû Bişr Mettâ'nın öğrencisi Yahya İbn 'Adî'nin Arapça tercümesi için bir temel oluşturur.[109]

İbnu'n-Nedîm *Fihrist'te* Ebû Bişr Mettâ'nın mantık ilmindeki dört kitabı tefsir ettiğini söyler. Yine burada kayıt altına alınan bu bilginin insanların bunları okuma noktasında ona güvendiğini belirtir.[110] Walzer, Abdurrahman Bedevî'nin *İkinci Analitikler* neşrini ele alırken, İslam dünyasında *İkinci Analitikler'in* ilk Süryanice şârihinin Ebû Bişr Mettâ'nın hocası olan Yahya el-Mervezî olduğunu ve bu eserin ilk Arapça şârihinin ise Ebû Bişr Mettâ olduğunu bildirir.[111]

Yukarıda zikredilen eserlere bakarsak Mettâ'nın *İsâgoci*'nin tamamını, *Organon*'un da bir kısmını incelemiş olduğunu görürüz. Ayrıca Mettâ, Fârâbî'ye mantığı öğreten biridir. Mettâ yaşının ilerlemesine rağmen etrafında toplanan insanlara Aristoteles'in mantık ilmiyle ilgili yazdığı kitapları okutur ve konuları anlamaları için onlardan yorum yapmalarını isterdi.[112]

2.3.2. Fârâbî (ö. 950)

Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî çeşitli kaynaklarda ne zaman doğduğu hakkında ihtilaflı bilgiler olmasına rağmen aşağı yukarı 870'li yıllarda Türkistan'ın Farâb şehrinde dünyaya geldiği sanılmaktadır. Ailesi hakkında çok fazla malumata sahip olunmamakla birlikte

[107] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 324.
[108] Keklik, **a.g.e.**, s. 55.
[109] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 324; Rescher, **a.g.e.,** s. 120.
[110] İbnu'n-Nedîm, *ay.*
[111] Walzer, **a.g.e.**, s.100; Keklik, **a.g.e.,** s. 56.
[112] İbn Hallikân, **Vefâyâtu'l-a'yân ve ebnâu enbâı'z-Zâman,** thk. İhsan Abbas, Daru sâdır, Beyrut, C. 5, s. 152-153.

babasının Vesiç kalesi kumandanı olduğu bilinmektedir. Ortaçağ Latin dünyasında Al-Fârâbîus ve Abunaser diye bilinir.

Fârâbî ilk eğitimini doğduğu yer olan Farâb'ta almıştır. Buradaki eğitim aşamasını bitirdikten sonra kadılık yaptığı fakat ilim ve kültürün tadına varınca mesleğini terk ettiği ifade edilmektedir. Bu ifadenin doğruluk derecesini ispat etmek mümkün olmasa da Fârâbî'nin bir ömür sürecek ilim aşkını ortaya koyması açısından önemlidir. Kadılık mesleğinden ayrıldıktan sonra ilim öğrenmek için şehrinden ayrıldığı ve hayatı boyunca sürecek bir seyahate çıktığı hakkında bütün kaynaklar tarafından belirtilmektedir. Fârâbî bu seyahati esnasında önce Buhara, Semerkant, Merv ve Belh gibi kendi bölgesinin veya İran'ın önemli ilim ve kültür merkezlerini ziyaret ettiği daha sonra da Bağdat'a geldiği tahmin edilmektedir.

Bağdat'a geldiğinde Fârâbî kırk yaşını aşmıştı. Fârâbî Bağdat'a geldiğinde o dönemin en büyük dil âlimlerinden olan İbnü's-Serrâc'tan (ö. 928) Arapça grameri okuduğunu, kendisinin de ona mantık okuttuğunu bildirdiğine göre Fârâbî'nin 928 yılından önceki bir tarihte Bağdat'a gelmiş olması gerekir. Fârâbî'nin önceden Arapça bilmesi ve mantığı Arapça okutmasına rağmen Arapçanın inceliklerini yakından öğrenmek için İbnü's-Serrâc'a başvurmuştur.[113]

Fârâbî yukarıda zikrettiğimiz gibi Ebû Bişr Mettâ'dan mantık okudu. Kaynaklar o sırada Ebû Bişr'in daha yaşlı fakat Fârâbî'nin ise ondan daha zeki olduğunu en karmaşık problemleri kolay bir üslupla ifade etme yöntemini bu hocadan öğrendiğini ifade etmektedirler.[114] Fârâbî'nin mantık ve felsefe alanında kendisinden büyük ölçüde istifade ettiği kişi Yuhanna b. Haylân'dır. Kaynakların çoğu Fârâbî'nin Yuhannâ b. Haylân'dan Bağdat'ta ders aldığını zikretmelerine rağmen[115] İbn Hallikân'nın onun ilim tahsil etmek için Harran'a gittiğini ve orada mantığı Yuhanna'dan öğrendiğini zikreder.[116] Fârâbî, felsefenin doğuşunu ve Aristoteles'ten sonra felsefe öğretiminin Atina'dan İskenderiye'ye ve oradan da Antakya'ya nasıl geçtiğini ve buradaki okulun başlıca temsilcilerinin kim olduğunu anlatır. Yuhanna b. Haylan'dan *İkinci Analitikler'i* sonuna kadar okuduğunu söyler.

---

[113] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s.557.
[114] Mahmut Kaya, **"**Fârâbî Maddesi", **DİA**, Diyanet Yayınevi, İstanbul 1995, C. 12, s.145.
[115] İbn Ebî Useybi'a, *ay.*
[116] İbn Hallikân, **a.g.e.,** s.153.

Fârâbî'nin kaynaklarda zikredilen ve günümüze ulaşan birçok eser mevcuttur. *Kitâbu't-tavtie fi'l-mantık, Kitâbu'l-makulât, Kitâbu'l-ibâre, Kitâbu'l-burhân, Kitâbu'l-hurûf, Kitâbu'l-cedel, Kitâbu'l-hatâbe, İhsâu'l-ulûm, el-Elfâzu'l-müsta'mele fi'l-mantık, Şerh'u-kitabu'l-makulât li-Aristotalis, Şerh'u-Kitâbu'l-hitâbe li-Aristotalis, Şerhu'l-kıyas*. Bu eserlerin bir kısmı neşredilip değişik dillere tercüme edilmiştir.[117]

Başta Fârâbî olmak üzere X. yüzyılda yaşayan Bağdat Meşşâilerinin çalışmaları, mantığın özeti mahiyetindeki tercümelerinden ziyade *Organon* külliyatının orijinal metinleri üzerinde yoğunlaşmaktı. İşte bu minvalde Fârâbî'nin görevi, Aristoteles'in metnine yönelik, çoğu Süryanice özetlerden kaynaklanan yanlış yorumları temizlemek ve aradaki kopukluk döneminin ardından hakiki Meşşâi öğretiyi ihya etmektir. Fârâbî'nin önderliğinde oluşan ve İbn Rüşd'e kadar devam eden mantık geleneği içerisinde *Organon* çalışmaları tarihteki en yüksek olgunluğa erişir. Hıristiyan gelenek içerisinde teolojiye göre konumlandırılan ve daha önce tıpla ilişkilendirilen mantık, Fârâbî ile başlayan ve Gazâlî'nin kritik değerlendirmeleriyle son noktasına ulaşan İslamî gelenek içerisinde dinî-aklî her türlü bilginin kriteri haline gelir.[118]

Biz buraya kadar yaptığımız çalışmada Süryani ve Müslüman filozof ve mütercimlerini ele aldık. Onların mantık alanında yaptıkları çalışmaları ve ortaya koydukları eserleri inceleme fırsatını bulduk. Ayrıca Hıristiyanlar tarafından okunması yasak olan *İkinci Analitikler'in* artık okunduğunu ve şerh edildiğini gördük.

Yahya İbn 'Adî'ye kadar olan bu sürecin önemi, belki de Yahya İbn 'Adî'nin mantık alanında bu denli şöhret bulmasında ortaya çıkar. Yahya İbn 'Adî ve çalışmalarını daha iyi anlamak için ikinci bölümde onun kişiliği, eserleri ve Yahya İbn 'Adî Okulu gibi konuları işleyeceğiz.

[117] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 553-554; Rescher, **a.g.e.,** s. 123-127.
[118] Aydınlı, **a.g.e.,** s. 150.

İKİNCİ BÖLÜM

YAHYA İBN ‘ADÎ (893-974)

1. HAYATI

1.1. İsmi, Künyesi, Lakap ve Nisbeleri

Filozofumuzun tam ismi künyesiyle birlikte “Ebû Zekeriyya Yahya İbn ‘Adî İbn Hamid İbn Zekeriyya’dır. Kendisi “Mantıkî”, “Feylesof”, “Tabib” ve “Reisu’l-Mantıkıyyin” lakaplarıyla bilinir. Ayrıca “Tikridî”, “Bağdâdî”, “Basrî”, “Mesihî” (Nasrânî) ve “Yakûbî” gibi nisbeleriyle de meşhurdur.[119]

Yahya İbn ‘Adî’nin “Mantıkî” ve “Reisu’l-Mantıkıyyin” lakabıyla anılması kendisinin mantık ilminde büyük bir şöhrete kavuşmasından ötürüdür. İskenderiye Okuluna ait bir unvan olan “okulun reisi” unvanı da Yahya İbn ‘Adî’ye kadar ulaşır.[120] Bu unvanı o dönemde kullanan Ebû Bişr Mettâ ile Fârâbî’dir. Daha sonra bu unvan Yahya İbn ‘Adî’ye miras kalır. Zira ‘Adî’nin mantık tarihinin en önemli bu iki hocasından ders aldığı bilinmektedir. Bunlardan ilki kendisi gibi Süryani olup Ebû Bişr b. Mettâ (ki bu filozof aynı zamanda Fârâbî’nin de hocasıdır) diğeri de Ebû Nasr el-Fârâbî’dir. Bu iki büyük mantıkçının öğrencisi olan Yahya İbn ‘Adî’nin mantıkla ilgilenmesi ve bu alanda şöhret kazanması gayet normaldir. Fârâbî’nin ömrünün sonlarında Bağdat’ı terk etmesinden sonra ‘Adî’nin Bağdat Okulunun

[119] İbnu’n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 324; İbn Ebî Useybi’a, **a.g.e.,** s. 292, Kıftî, **a.g.e.,** s. 236.
[120] İbn Ebî Useybi’a, *ay.*

başına geçmesi ve bu okulda otuz dört yıl boyunca başkanlık yapmasından ötürü kendisine "Reisu'l-Mantıkıyyin" denilir. Eserleri incelendiğinde onun mantık alanında ortaya koyduğu telif, şerh ve tercüme gibi eserlerle üstatları gibi bu ilme büyük bir katkı sağladığı görülür.

"Tikridî" nisbesi Yahya İbn 'Adî'nin Musul ve Bağdat sınırları arasında yer alan Tikrit'te doğmasına nisbetle verilir. "Bağdadî" nisbesi de Yahya İbn 'Adî'nin vefatına kadar Bağdat'ta yaşamasına nisbetle verilir.[121] Başka bir kaynak ta ise Basralı ve Basra'nın Hıristiyan ilim adamlarından biri olduğu ifade edilir. Dolayısıyla kendisine "Basrî" nisbesi de verilir.[122]

Yahya İbn 'Adî'nin yetiştiği ortam, Hıristiyan ve İslam kültürü ile şekillenen Tikrit ve Bağdat'ın entelektüel muhitidir. Tikrit hem farklı Hıristiyan mezhepleri arasında hem de Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında farklı teolojik ve felsefi tartışmaların yapıldığı en önemli ilim merkezlerinden biridir.[123] İbn 'Adî'nin yaşadığı dönemde hem Doğu Süryanilerinin merkezi olması hem de Yunan düşüncesinin İslam dünyasına aktarılmasında bir köprü işlevi görmesi gibi özelliklerinden dolayı Tikrit, Bağdat'ı kültürel açıdan besleyen felsefi ve dini düşüncenin merkezi kabul edilir.[124] Bağdat, bu dönemde İslam dünyasının kültür başkenti olup felsefi ve düşünsel hareketin merkezi konumundadır. Dolayısıyla filozofumuzun Bağdat ve Tikrit gibi iki kültür merkezinden beslendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İbn 'Adî, Tikrit'te ilk eğitimini alıp genç yaşlarında yaşadığı şehirden göç ederek Bağdat'a gelir. Ömrünün sonuna kadar burada yaşar ve burada vefat eder.

---

[121] Mohd Nasir Omar, "Yahya Ibn 'Adî on Self-Management", **The Social Sience**, 7(4), 2012, s.603; Emilio Platti, "Yahya Ibn 'Adî", **Christian- Muslim Relations A Bibliographical History, V.2 (950-1050),** (391-438) Edt. David Thomas, Alex Mallet, Brill, Leiden, Boston 2010, s. 390; Meyerhof, **a.g.e.,** s. 81; Bayraktar, **a.g.e.,** s. 44.

[122] Yahya İbn 'Adî, **Douze traités apologétiques. Ḥabīb Ibn Ḫıdma Abū Rāʾiṭa. Six traités apologétiques**., nşr. belli değil, 1654, s.1-2. Bu eser tıpkıbasım halinde hicri 1064 miladi 1653 yılında müstensihi belli olmayan bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir. Bu eser Bibliothèque nationale de France Arabe 169 1517A- IV koduyla kayıt altına alınmış olup 217 varaktan meydana gelmektedir.

[123] Omar, *ay*.

[124] Doru, **Süryanilerde Felsefe**, s**.** 127.

"Mesihî" Nasrânî ve "Yakûbî" nisbeleri de Yahya'nın dini kimliğini ortaya koyması açısından önemlidir.[125] Bu nisbeler onun Süryani ırkına mensup olup Yakûbî Hıristiyanlarından olmasından dolayıdır.

1.2. Doğumu ve Ölümü

Onun çağdaşı ve dostu olan İbnu'n-Nedîm *Fihris*t adlı eserinde onun doğum tarihi ve ölüm tarihini belirtmez.[126] Yahya İbn 'Adî'nin doğumuyla ilgili olarak klasik tabakât kitaplarında yalnızca bize bilgi sunan Kıftî'nin eseridir. Kıftî onun doğum tarihini doğrudan zikretmez. Ancak Yahya İbn 'Adî'nin ölüm tarihinin 974 olduğunu ve 81 yaşında vefat ettiğini ifade eder. Bununla birlikte Kıftî, Yahya'nın ölüm tarihinin 973 olarak bilindiği başka bir rivayete de rastladığını söyler.[127]

Yahya İbn 'Adî'nin cenazesi Bağdat'ın kuzey batısında yer alan Kati'a'daki Aziz Thomas kilisesine defnedilir.[128] Bazı çalışmalarda Yahya İbn 'Adî'nin vefat ettikten sonra Bağdat Okulunun ruhani başkanı olarak sembolleştirildiği bilgisine de rastlanmaktadır.[129]

Şeyh Ebû'l Hüseyn el-Ma'rûf Bâbin el-Amedî, İbn 'Adî ölmeden önce İbn Zur'a'ya mezarının üzerine bu şiiri yazmasını vasiyet ettiğini belirtir.

"Nice ölüler vardır ki ilimle diridirler
Nice diriler de vardır ki acizlik ve cehalet nedeniyle ölüdürler.
O vakit ebediyete ulaşmak için ilim öğrenin
Cehalet içinde yaşamayı hayattan saymayın."[130]

2. KİŞİLİĞİ

2.1. Sosyal Kişiliği

İbnu'n-Nedîm eserinde Yahya İbn 'Adî'den şöyle bahseder; "o zamanımızda dostları arasında lider olan biriydi ve yaşadığı asırda tekti."[131] İbn Ebî Useybi'a da

[125] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.**, s**.** 292. İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.**, s**.** 324.
[126] İbnu'n-Nedîm, *ay.*
[127] Kıftî, **a.g.e.**, s. 237.
[128] Kıftî, *ay.*
[129] Gerhard Endres, **The Works of Yahyâ Ibn 'Adî**, Wiesbaden 1977, s**.** 5.
[130] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.** s**.** 293.

kendisinden bahsederken, "o asrının sevilen şahsıydı" şeklinde ifadeler kullanır.[132] Kaynaklardaki bilgilere göre yaşadığı asırda ilmi ve insanî özelliklerinden ötürü toplumda sevilen sayılan biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Yahya İbn 'Adî'nin Fârâbî'nin en iyi öğrencisi olması, Mantikî lakabıyla şöhret bulması kendi dönemindeki mantık âlimlerinden üstün olduğunu da gösterir.[133]

Öğrencisi olan Ebû Hayyan et-Tevhidî (ö. 1023) onun saygın ve nazik bir üstat olduğunu, toplumda saygı duyulan biri ve içinde bulunduğu entelektüel grubun da üstadı olduğunu belirtir.[134] Ayrıca Bağdat Okuluna başkanlık etmesinden dolayı birçok düşünür ve âlimin onun etrafında toplanması ve onun rahle-i tedrisinden geçmesi İbn 'Adî'nin toplumda muteber bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Rahle-i tedrisinden geçen öğrenciler arasında herhangi bir dine bağlı olma şartı da yoktur. Yahya İbn 'Adî'nin her gelen öğrenciye eşit bir şekilde davranması Yakûbî bir Hıristiyan olmasına rağmen kültürel ve felsefi alanda zengin bir alt yapısı bulunan Bağdat'ta her kesime eşit mesafede olduğunu ve farklı kesimlerin de ilmi ve kişisel saygısını kazandığını gösterir.

2.2. Entelektüel Kişiliği

Yahya İbn 'Adî'nin yaşadığı ilmi çevreye baktığımızda, filozof ilim tahsil etmeye başladığı andan itibaren kendini büyük bir ilim halkasının içinde bulur. Bu ilim halkasında hocaları olarak Ebû Bişr Mettâ ve Fârâbî, öğrencileri olarak ise, Ebû Süleyman es-Sicistânî (ö. 987), İbn Zur'a, İbnü'l-Hammâr ve Ebû Hayyân et-Tevhidî (ö.1023) bulunur.[135]

Yahya İbn 'Adî'nin, felsefe, mantık, kelam, matematik, Hıristiyan teolojisi ve edebiyatını içeren geniş bir kültüre sahip olmakla beraber tercüme işleriyle de uğraştığı görülür. Fârâbî'nin en iyi öğrencisi olduğu ve kendisinin Aristoteles'in kitaplarına şerh yazdığı ve Fârâbî'nin kitaplarını özetlediği zikredilir.[136]

---

[131] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 324.
[132] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.** s. 292.
[133] Kıftî, **a.g.e.**, s. 237; İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e,.** s. 292; İbnu'n-Nedîm, *ay.*
[134] Ebû Hayyan Et-Tevhidî, **Kitabu'l-imta' ve'l-muanese**, nşr. Ahmet Emin ve Ahmet ez-Zeyn, Mektebut'u-asriyye, Beyrut 1953, s. 37.
[135] Omar, **a.g.m.,** s.605.
[136] Beyhâki**, Tetimme-i-sıvâni'l-hikme**, thk. Muhammed Kürdî Ali, Dâru-Bîblion, Paris 2007, s. 97.

Yahya İbn ‘Adî’nin yaşadığı asırda Bağdat’ta bulunan ilim halkasının üstadı olduğu noktasında da tam bir ittifak vardır.[137] Mes’udî, Yahya İbn ‘Adî konusunda şunları zikreder; “zamanımızda bu konularda (yani mantık ve felsefe alanında) bir kişiden başka otorite tanımıyorum, o da Bağdat’ın Hıristiyanlarından olan Ebû Zekeriya b. ‘Adî’dir.”[138] Öğrencisi Ebû Süleyman es-Sicistânî hocasının Hintlilerin nitelikli ilmi eserlerine sahip olduğuna dair güzel ifadeleri aktarır[139] ki bu da İbn ‘Adî’nin felsefi derinliğini anlamamız açısından bize yol gösterir.

Ebû Süleyman es-Sicistânî, İbn ‘Adî’ye ait bazı düşünceleri ifade ederken onu “üstadımız” diye zikreder.[140] Hatta İbn ‘Adî gibi kendisi de “mantıkî” künyesiyle bilinen Sicistânî, İbn ‘Adî’nin yanında yetişen öğrencilerden biridir. Ayrıca İbn Zur’a’nın uzun bir süre Yahya İbn ‘Adî ile arkadaşlık ettiği, ondan ilim tahsil ettiği ve İbnü’l-Hammâr’ın da Yahya İbn ‘Adî’den felsefe dersi aldığı bilinir.

Yahya İbn ‘Adî, Bağdat’ta yaşadığı dönem boyunca ilmi faaliyetlerinin yanında geçimini sağlamak için doktorluk, felsefe hocalığı, varraklık (kitapçılık) ve istinsâh gibi işleri icra ettiği ifade edilir.[141] Lakin Yahya İbn ‘Adî’nin hayatı tabakât kitaplarında zikredilmesine rağmen doktorluk mesleğini icra ettiğine dair bilgilere rastlayamadık.[142]

Kaynaklarımızda Yahya İbn ‘Adî’nin, ilmi faaliyetleri sayesinde çeşitli alanlardan birçok eseri çoğalttığı ve üstün gayretleriyle birçok nadir kitabın yer aldığı bir kütüphane oluşturduğu ifade edilir.[143] Aynı şekilde Yahya İbn ‘Adî’nin birçok nüshayı elinde bulundurduğunu belirtilir. Örneğin İbnu’n-Nedîm’in Yahya İbn ‘Adî’den aktardığı ve daha sonra hem Kıftî hem de İbn Ebî Useybi’a tarafından aynen ifade edilen aşağıdaki cümleler filozofun ilmi özelliğiyle ilgili bize fikir verir.

---

[137] Endress, **a.g.e.,** s. 6; İbnu’n-Nedîm, *ay*; Kıftî, *ay*; İbn Ebî Useybi’a, *ay*; et-Tevhidî, **a.g.e.,** s. 38.
[138] Omar, **a.g.m.**, s. 170.
[139] Sahban Halîfât, , **Makaletu Yahya b. ‘Adî el-felsefiyyeti**, Umman, Publications of the Univercity of Jordan, Amman 1988, s. 14, Halifât’ın bu çalışmasını sonraki referanslarımızda a.g.m. şeklinde verilecektir.; Meyerhof, **a.g.e.,** s. 82.
[140] Et-Tevhidî, **Kitabu’l-imta’ ve’l-muanese**, s. 37.
[141] İbnu’n-Nedîm, **a.g.e.**, s.324; Endress, **a.g.e.,** s. 7.
[142] İbn Ebî Useybi’a, **a.g.e.,** s. 292-293.
[143] İbnu’n-Nedîm, *ay.*; Rescher, **age.**, s.131; Halîfât, **a.g.m.**, s. 21.

"Yahya İbn 'Adî ile karşılaştığım bir gün ona elinde birçok eser bulundurmasından ötürü kendisini garipsediğimi söyledim. Bunun üzerine Yahya şu cevabı verdi; Seni şaşırtan nedir, Sabrım mı? El yazımla Taberî'nin tefsirinden iki nüsha istinsah ettim ve onları komşu ülkelere götürdüm. Kelamcıların kitaplarından da sayılamayacak kadar çok yazdım. Yemin ederim ki gece ve gündüz olmak üzere en az yüz varak yazıyorum…"[144]

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Yahya İbn 'Adî, tercüme faaliyetlerinde bulunduğu gibi bazı kitapları da istinsah eder. Kendisi bir Hıristiyan olmasına rağmen *Tâberi'nin Tefsir'*ini istinsah edip komşu ülkelere göndermesi filozofumuzun yaşadığı çağdaki entelektüel faaliyetler içindeki yerinin ne derece merkezi olduğunu göstermekle birlikte Bağdat'ın bu asırda ilmin ve hoşgörünün merkezi olduğunu anlamamız açısından da önemlidir. Ayrıca yaşadığı asırda gelişmekte olan kelam ilmine ve kelamcılara yönelik çalışmalar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Hıristiyan olması hasebiyle teslis inancının ve Hıristiyan akidesinin bir tür savunuculuğunu da yaptığı görülür.

İbn Ebî Useybi'a'nin Yahya İbn 'Adî'den aktardığı aşağıdaki cümleler Yahya İbn 'Adî'nin kitap toplamayı ve biriktirmeyi sevdiğini göstermektedir. Bu bilgiler İbn 'Adî'nin kitap koleksiyonculuğunun olup olmadığı yönünde bir merak uyandırmaktadır. Yahya İbn 'Adî'nin kendi cümleleriyle ifade ettiği sözleri şu şekildedir:

"Ebû Zekeriyya Yahya İbn 'Adî şunları ifade etti: Afrodiaslı İskender'in Fizik kitabına ve Kitâbu'l-burhân'a yazmış olduğu şerhleri İbrahim b. Abdullah en-Nâkil en-Nasrânî'nin terekesinde gördüm. Bu iki şerh bana yüz yirmi dinara teklif edildi. Ancak işe daha sonra hile karıştı ve ben bu satın alma işinden vazgeçtim. Daha sonra aynı cemaati bu iki şerhi bir grup kitabın içinde Horasanlı birine üç bin dinara satarlarken gördüm."[145]

Yine aynı yerde ifade edilen başka bir bilgiye göre Yahya İbn 'Adî'nin İbrahim b. Abdullah'tan İshak b. Huneyn'in tercüme ettiği *Poetika, Hitabet* ve

[144] İbnu'n-Nedîm, *ay.*; Kıftî, **a.g.e.,** s. 237; İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 293.
[145] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 93.

Sofistik Çürütmeler'i elli dinara almaya çalıştığı ancak İbrahim b. Abdullah bu kitapları satmadığı daha sonrasında kitapları yaktığı ifade edilir.[146]

Yahya İbn 'Adî'nin tercüme faaliyetlerinde önemli bir role sahip olduğu noktasında bilgi sahibiyiz. Onun yaşamını incelerken ilmi çalışmalarda yalnızca tercüme işleriyle uğraştığını söylemek, kendisine büyük bir haksızlık olup onu bu alanla sınırlandırmak yanlıştır. Yaşadığı asırda kitap tashih etmesi ve tercüme yapması dışında şerh çalışmalarıyla ve telif eserleriyle ilgili çalışmalarıyla da bilinir. Bu bağlamda, tercüme çalışmalarından telif eserlere kadar yapılan çalışmalarda dil, üslup ve içerik bakımından Yahya İbn 'Adî'nin yaşadığı entelektüel çevrede nasıl karşılandığını görmek onun entelektüel kişiliğini ortaya koymada bizi aydınlatacaktır.

Buna göre, öncelikle mütercimliği ile ilgili konuları ele alacak olursak Yahya İbn 'Adî'nin hangi dilden tercüme yaptığı konusu üzerinde durulması gerekir. Yahya İbn 'Adî, dil yönünden Süryanice ve Arapça dillerine hâkim olmasına rağmen tabakât kitaplarında Yunancayı bildiğine dair bir ifadeye rastlayamadık.[147] Süryanice ve Arapça dilleri onuncu yüzyıl da ilim elde etme de ve tercüme yapma da çok önemlidir. Asıl sormamız gereken soru kendisi Süryani olan Yahya İbn 'Adî, Yunancayı bildiği ve eserlerinin çoğunu bu dilden mi çevirdiği yoksa ana dili olan Süryaniceden mi çevirdiğidir? İbn Ebî Useybi'a bu soruya Yahya İbn 'Adî'nin Süryaniceden Arapçaya tercüme yaptığını söyleyerek cevap verir.[148] İshak b. Huneyn ve hocası Ebû Bişr Mettâ gibi mütercimlerin aksine Yahya İbn 'Adî'nin, tercümelerini genellikle Süryaniceden Arapçaya naklettiği bilinir. Bu açıdan gerek İbn Ebî Useybi'a'nin Yahya İbn 'Adî'nin tercümelerini Süryaniceden yaptığını özellikle belirtmesi, gerek kaynakların ve gerek tercüme edilen bazı eserlerin önce Süryaniceye daha sonra Arapçaya tercüme edildiğini vurgulaması Yahya İbn 'Adî'nin sadece Süryaniceden tercüme yaptığını muhtemel kılmaktadır.[149]

İbn 'Adî ile ilgili tartışmalı konulardan biri de Ebû Bekir Râzî ile bağlantısıdır. el-Mes'udî, Yahya İbn 'Adî hakkında, onun çalışması, teorisi ve

[146] İbn Ebî Useybi'a, *ay*.
[147] Halîfât, **a.g.m.,** s. 15.
[148] İbn Ebî Useybi'a, *ay*.
[149] İbn Ebî Useybi'a, *ay.;* Meyerhof, **a.g.e.,** s. 81.

metodunun temelinin Râzî'nin metodu olduğunu belirtir.[150] Lakin Yahya İbn 'Adî üzerinde araştırma yapan araştırmacılar Razi-Yahya İbn 'Adî arasında ne hoca talebe ne de doğrudan doğruya karşılaşma şeklinde bir ilişkinin mümkün olamayacağını, tersine ancak onun eserleri ve orada mevcut olan ününden istifade edilebileceğini ileri sürerler. [151]

İbn 'Adî'nin yazım ve tercüme üslubu ve niteliği hakkındaki değerlendirmeler oldukça farklıdır. Örneğin Kıftî, İbn 'Adî'nin net ve oturaklı bir yazıya sahip olduğunu ifade eder.[152] İbn Ebî Useybi'a'ya göre de Yahya İbn 'Adî, çok iyi bir tercüme bilgisine vakıftır.[153] Sahbân Halîfât, Yahya İbn 'Adî'nin felsefi ibarelerinin kuvvetli, açık ve ince olmakla birlikte güzellik ve belagat açısından Câhız'ın ibareleri seviyesinde olmadığını söylemektedir.[154]

Kaynaklarda Yahya İbn 'Adî'nin entelektüel kişiliğiyle ilgili olumlu görüşlerinin yanında iki olumsuz görüş de zikredilir. Bunlardan ilki; Yahya İbn 'Adî'nin öğrencisi Tevhidî'ye ait olup yaşadığı döneme tanıklık etmesi ve ayrıntılı bilgi vermesi açısından önemlidir:

"Yahya İbn 'Adî'ye gelince, o, ürkek ve yumuşak huylu, çevirisi hatalı, ibaresi kötü bir şeyhti. Fakat farklı meseleleri ele alırken oldukça nazik ve bulunduğu mecliste parlardı. Metafizik konularına değinmez, onları görmezden gelir ve metafiziğin basit konularında kaybolurdu."[155]

İkinci görüş ise İbn Sînâ (ö. 1037)'ya aittir. İbn Sînâ *el-Mûbahesât* adlı eserinde şöyle der:

"Kitabu'l-insâf adlı bir eser yazdım. Orada bilginleri Maşrıkî ve Mağribî olmak üzere ikiye ayırdım. Tartışılmaya değer bir durum gerçekleştiğinde Maşrikîleri Mağribîlere muhalif kıldım ve bunu el-İnsâf adlı eserimin girişi yaptım.

---

[150] Ebu'l Hasen Alî b. El-Huseyn el-Mes'ûdî, **et-Tenbîh ve'l-işrâf,** Mektebetu-şark'u-islamiyye, 1938, s. 106.
[151] Filiz Şahin, "Yahya İbn 'Adi", **Süryaniler ve Süryanilik IV**, (194-208), Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 196.
[152] Kıftî, **a.g.e.**, s. 237.
[153] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s. 292.
[154] Halîfât, **a.g.m.**, s. 15.
[155] Et-Tevhidî, **Kitabu'l-imta' ve'l-muanese**, s. 37.

Bu eser 28000 meseleyi kapsamakla birlikte Bağdatlıların zafiyetlerini, eksikliklerini ve cehaletlerini içeriyordu."[156]

Abburrahman Bedevî'ye göre, İbn Sînâ'nin Maşrıkî diye kast ettiği onun çağdaşı Bağdatlı Meşşâilerdir. Mağrıbîler ise İskender Afrodisi (ö. III. asrın ikinci yarısı), Themistius ve Yahya en-Nahvî (ö. 530)'dir.[157] Biz bu listeyi uzatabilir ve Yahya İbn 'Adî'nin yaşadığı döneme de uygulayabiliriz. Buna göre, İbn Sina'nın literatüründeki Maşrîkilik özel anlamda Origenes (ö. 253), İskender Afrodisi, Yahya en-Nahvi, Ariyus (ö. 331) ve Nestoryus (ö. 451)'un çizgisini devam ettiren Yahya el-Batrik (ö. 815), Huneyn İbn İshak, İshak İbn Huneyn, Kustâ İbn Lûkâ (ö. 912) ve Ebû Bişr Mettâ gibi genelde Nestûrî kökenli ve metafizik konularda daha cesur ve kiliseden bağımsız hareket eden filozoflardır. Onlardan etkilenen Kindî ve Fârâbî de Maşrıkî sayılmalıdır. Mağrıbîler ise, Tikritli Ebû Ra'ita (ö. 829), Yahya İbn 'Adî, İbn Zur'a, İbn Hammar ve Tikritli Yahya İbn Cerir (ö. 1103) gibi filozoflar olup en bilinen özellikleri Yakubi kökenli, metafizik konularda çekingen ve kiliseye bağlılıkları daha belirgin olan kimselerdir.[158]

İbn Sînâ'nın *el-Mübâhesât* adlı eserinde Mağribiler dediği Bağdatlılar konumuzla yakından ilgilidir. O "Medinetu's-Selam'ın ebleh Hıristiyanları dediği" bir gruptan bahseder ki kast ettiği Mağribiler yani Bağdatlılardır. Bağdat'ta Fârâbî'nin gidişiyle Aristotelesçi okulun başkanlığını üstlenen Yahya İbn 'Adî olduğuna göre, İbn Sînâ'nın hedefindeki isimlerin başında kuşkusuz İbn 'Adî gelmektedir. İbn Sînâ'nın Bağdatlı Mağrıbîlere söylediği husus Tevhidî'nin İbn 'Adî ile ilgili sarf ettiği ifadelerle uyuşmaktadır.[159] Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, İbn 'Adî'de gerek Tevhidî'nin ve gerekse İbn Sina'nın ifadelerine karşılık olabilecek düşünceler bulunsa da bu durum İbn 'Adî'nin felsefi çalışmalarını küçümsememize ve Ortaçağ İslam ve Hıristiyan düşüncesinde İbn 'Adî'nin rolünü yadsımamıza neden olamaz. Çünkü Yahya İbn 'Adî' bazı tutarsız görüşlerine rağmen hem Hıristiyan teolojisiyle ilgili meseleleri felsefi bakış açısı ile ele alma da hem de Helenistik dönem mantık ve felsefesinin İslam dünyasına intikalinde önemli bir yer teşkil eder.

---

[156] İbn Sinâ, **el-Mubâhesât**, İntişârât-i bîdâr, Kum, 1413, s. 375.
[157] Abdurrahman Bedevî, **Aristo inde'l-arab**, Vekâletu'l-matbûât, 1978, s. 40-45.
[158] Doru, S**üryanilerde Felsefe**, s. 46-54; M. Nesim Doru, **Yahya İbn 'Adî'nin Metafizik Görüşleri,**(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007 s**.** 130.
[159] İbn Sinâ, **a.g.e.**, s. 372; Doru, **Yahya İbn 'Adî'nin Metafizik Görüşleri, s.** 130.

Bu açıklamalar doğrultusunda Tevhidî ve İbn Sînâ'nın aşağılayıcı yorumlarına rağmen Halil Samir'in Yahya İbn 'Adî hakkında söylediği görüşünü burada zikredebiliriz.

"Yahya İbn 'Adî'nin eserlerine biraz aşina olan bir kimse bile fark eder ki, Hıristiyan olmasına rağmen, özellikle Aristotelesçilik alanındaki bilgisi ve düşüncesi onuncu yüzyılının gelişimini derinden sarstığı görülür. Onun her iki dinden taraftarı ve öğrencilerinin herhangi bir listesine bakışı, bu söylediğimiz şeyi doğrulayacaktır."[160]

Yahya İbn 'Adî'nin Arap felsefesindeki yerine değinen Périer, "İbn 'Adî'nin eserlerinin her ne kadar kaybolsalar dahi onların sayısı ve isimleri onun entelektüel faaliyeti hakkında önemli bir indeks olduğunu ve bunların bize Yahya'nın sadece bir mütercim ya da iyi bir mantıkçı olmadığını aksine matematik ve metafiziğin problemleriyle de ilgilendiğini ifade eder."[161]

Alain De Libera da Yahya İbn 'Adî hakkında şöyle der; "İbn 'Adî, her ilim için bir konu ve bir amaç belirleyerek Yeni Eflatuncu şârihlerden ilham alır. Mantığın konusu tümel şeyleri gösteren seslerden, cinslerden, ayrımlardan, türlerden, hasselerden ve ortak arazlardan kısacası tümellerin tamamından oluşur. Mantığın amacı da söz konusu işaretleri gösterdikleri gerçekliğe tekabül edecek bir düzen oluşturacak şekilde birbirine bağlamaktır. Bu kanıt bilimsel ispattır. Mantığın amacının "hakikat-denklik" şeklinde önermesel hakikatin bir görüşünü varsayar."[162]

Yahya İbn 'Adî, filozof olmasının yanı sıra yaşadığı asırda et-Tevhidî'nin kendisi hakkında zikrettiği "tercümelerinin bozuk olduğu" ifadesine rağmen çok iyi bir mütercim olarak bilinir. Yunan bilim ve felsefesinin İslam dünyasına aktarılması sayesinde bu büyük kültür hareketinden sonra İbn 'Adî, bu kültürel ve entelektüel faaliyetleri içerisinde kendini bulur ve bu alanda gerek tercüme işleri gerekse diğer alanlarda yoğun çalışarak önemli eserler ortaya koyar. Ayrıca Yahya İbn 'Adî, onuncu yüzyıl boyunca felsefi ve teoloji tartışmalarının anlatımında kendine ait bir yeri hak eder. İlim hamileri ve âlimlerce çok takdir edilen daha önemli felsefi ya da

[160] Ian Richard Netton, **Fârâbî ve Okulu**, Mehmet Vural (Çev.), Elis Yayınları, Ankara 2005, s. 21.
[161] Kayacık, **a.g.e.,** s. 102; Périer, **a.g.e.,** s. 216.
[162] Alain De Libera, **Ortaçağ Felsefesi,** Ayşe Meral (Çev.), Litera Yayınları, İstanbul 2005, s. 94.

mantıkî bazı metinler, genellikle kendi el yazısıyla muhafaza edilmesi ve yayılması ona itibar kazandıran birçok açıklamalar onun geniş ve derin bilgisini gösterir. Genellikle tercümesi başkalarına atfedilen Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinin tamamının mütercimi olarak kabul edilir ki bu filozofun onuncu asırda giriştiği tercüme faaliyetinin önemi ve mantığa olan katkıları vurgulanması gerekir.[163]

Yahya İbn 'Adî Yunan filozoflarından en önemlilerinin eserlerinin gerek tercümeleri ve gerekse bu tercümelerin kimler tarafından yapıldığına dair listeler hazırlar. Bu nüshalara tâlikler yapması, öğrencileriyle karşılıklı okuyup mümkün olduğu kadar sahih metinleri ortaya çıkarmaya çalışması ve bunları çoğaltması sayesinde Yahya İbn 'Adî, Yunan kültür mirasının tespiti, nakli ve yayılmasında önemli bir rol oynar.[164] Nitekim Yahya İbn 'Adî'nin, Aristoteles'in, *Kategoriler, Poetika, Retorika* ve *Sofistik Deliller* gibi mantığın değişik bölümlerini tercüme, şerh veya tashih etmek üzere yeniden kaleme aldığı görülür.[165] Ammonius'un bazı eserlerinin de mütercimi olduğu kaynaklarda zikredilir. Bunlar arasında *İsâgoci* şerhinin girişinde yer alan ve felsefi terimler sözlüğü olarak kabul edilen *Hûdûd* risalesi de vardır. Ammonius'un *İsâgocî* şerhinin girişindeki *Hûdûd* risalesi çevirisi Kindî'ye nispet edilen *Risale fi'l-hûdûd* (Tarifler Üzerine) Yahya'ya ait gibidir.[166] Zaten İbnu'n-Nedîm'in *Fihrist*'i başta olmak üzeri kaynaklarda, Yahya'nın Ammonius'un bazı eserlerini çevirdiği bilgisi net bir şekilde mevcuttur.[167] Ayrıca Fârâbî'ye nispet edilen *el-Cem* adlı eser incelendiğinde Fârâbî tarafından kaleme alınmadığı aksine *el-Cem* yazarının eserde kendi eserlerine yaptığı referanslar dikkate alınarak bu eserin kimin yazmış olabileceğine dair en uygun ismin ise muhtemelen Yahya İbn 'Adî olduğu bilinmektedir.[168]

Onun entelektüel kişiliği hakkında verdiğimiz bu bilgilerin yeterli olduğunu düşünerek dini kişiliğini ele almak istiyoruz.

---

[163] Macit Fahri, **a.g.e.**, s. 41.
[164] Mübahat Türker, **Yahya İbn 'Adî ve Neşredilmemiş Bir Risalesi,** AÜDTCFD, C. 14, Sayı,1-2, (87-102), s**.** 87
[165] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 308-309.
[166] Muhittin Macit, **9. ve 10. Asır Bağdat Hıristiyan Mütercimleri, İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum 2008**, C. 1, İstanbul 2011, s**.** 350.
[167] İbnu'n- Nedîm, **a.g.e**., s**.** 308.
[168] İbnu'n- Nedîm, **a.g.e**., s. 308-309; Halîfât**, a.g.m.,** s. 27; Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhittin Macit, **Fârâbî'ye Nisbet Edilen İki Risale**, MÜİFD, 2004/1, s. 5-21.

2.3. Dini Kişiliği

Dini kişiliği bakımından Yahya İbn ‘Adî, Hıristiyanlığın Yakûbî mezhebine bağlıdır. Yahya İbn ‘Adî’nin yazdıkları incelendiğinde dini içerikli eserlerinin de oldukça fazla olduğu göze çarpar. Dini içerikli eserlerinin muhtevasına bakıldığında Yahya İbn ‘Adî’nin bazı eserlerinin bir tür Hıristiyanlık müdafaası niteliği taşıdığı görülür. Bu eserler arasında özellikle filozof Kindî’ye yazdığı *“Makâle fî-tebyîni galati ebî Yusuf Yakub ibn İshak el-Kindî fi makâleti-fi’r-reddi ale’n-nasârâ* adlı reddiyesi dikkat çeker. Çünkü bu tür eserlerin düşünce tarihinde bir tür reddiyeler geleneğini oluşturduğu görülür. Ayrıca Yahya İbn ‘Adî Hıristiyanlığın teslis inancını tevhit inancına uyarlamak için *Makâle fi’t-tevhid* eserini kaleme alır. Tahir Uluç’un bu konuda bir çalışması bulunmaktadır.[169]

Yahya İbn ‘Adî sadece Hıristiyanlığı müdafaa ile kalmadığı aynı zamanda felsefe bilmenin getirdiği birikimi sayesinde felsefe ve Hıristiyanlık inançlarını birbirleriyle uzlaştırma çabasına da girdiği görülür. İbn ‘Adî, Aristotelesçi akıl, akîl ve ma’kûl üçlemesini Hıristiyanlığın teslis inancıyla uzlaştırmaya çalışır.[170] Bütün bunlar incelendiğinde Yahya İbn ‘Adî’nin felsefeci kimliği, mütercimliği ve ortaya koyduğu şerh ve telif eserleriyle birlikte felsefeye olan katkısı kadar dini kimliğinin de ağır bastığı görülür.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki Yahya İbn ‘Adî, gerek Hıristiyanlık eleştirilerine karşı müdafaaları ve bunların oluşturduğu reddiye geleneğiyle, gerek uzlaştırmacı ve gerekse ilmi kişiliği sayesinde Doğu Hıristiyanlığı içerisinde önemli bir yerde durmaktadır. Bu yüzden bazı modern çalışmalar Yahya İbn ‘Adî’nin Doğu Hıristiyanları içinde felsefi görüşlerinden dolayı kendisine “döneminin yıldızı”[171] “Fârâbî’den sonraki tek merci kaynağı”[172] ve “Hıristiyan şarkın âlimler göğündeki ilk görkemli yıldızı”[173] gibi ifadelerle değerlendirirler.

---

[169] Uluç, **a.g.m.,** s .81-124.
[170] Doru, **Yahya İbn ‘Adî’nin Metafizik Anlayışı**, s. 118.
[171] İbnu’n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 324.
[172] Doru**, Süryanilerde Felsefe,** s**.** 128.
[173] H. Austryn, Wolfson, **Kelam Felsefeleri,** Kasım Turhan (Çev.), Kitapevi, İstanbul 2001, s**.** 40.

3. ESERLERİ

Tabakât kitapları incelendiğinde Yahya İbn ‘Adî’nin eserleriyle ilgili en derli toplu bilgiyi sunan, Kıftî’nin *İhbâru’l-ulemâ bi-ahbâri’l-hükemâ* adlı eseridir. Örneğin tabakât kitaplarında İbnu’n-Nedîm, Yahya İbn ‘Adî’nin sadece üç tane eserini zikrederken, İbn Ebî Useybi’a yedi ve Kıftî ise kırk dokuz eserini zikreder. Kıftî’nın listesinde yer alan eserler diğer iki listede zikredilen eserleri de içerir. Ayrıca Yahya İbn ‘Adî’nin Platon, Aristoteles ve kendisinden önce yaşayan başka filozoflardan yaptığı tercümeleri de bu tabakât kitapları zikreder. Çeviri dışında filozofumuzun telif eserlerine dair en geniş listeyi sadece Kıftî sunmaktadır. Kıftî’den daha sonra yaşayan İbn Ebî Useybi’a’da bile bu kadar geniş bir eser listesi mevcut değildir.

Günümüzde yapılan modern çalışmalarla birlikte konuyla ilgili daha geniş bilgilere ulaşmak mümkündür. Özellikle Yahya İbn ‘Adî’nin eserleri söz konusu olduğunda gerek eserlerin listelenmesinde gerekse içeriklerine göre tasnifinde yararlandığımız iki müstakil eser ve iki makale vardır. Bu eserlerden tarih bakımın öncelikli olanı Gerhard Endress’in 1977 yılında yayınladığı *The Worsk of Yahyâ Ibn ‘Adî* adlı çalışmasıdır. Endress bu çalışmasında Yahya İbn ‘Adî’ye ait yazma nüshaların bulundukları kütüphaneleri ve katalog bilgilerini verir.[174]

Sahbân Halifât’ın 1988 yılında yayınladığı *The Philosophical Treatises (Makâlâtu Yahya İbn ‘Adî el-felsefiyye)* adlı eseridir. Yahya İbn ‘Adî hakkında yapılan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu eser Yahya İbn ‘Adî’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermenin yanında değişik konular hakkındaki bazı bölümlerin metni yer almaktadır. Özellikle mantık alanında yirmi beş eserin ismini zikreden Halifât bunlardan dokuz tanesini eserinde neşreder.

Robert Wisnovsky’nin 2012 yılında *Islamic Philosophy, Science, Culture and Religion* adlı eserde yayınladığı *New Philosophical Texts of Yahyâ Ibn ‘Adî: A Supplement To Endress’ Analytical Inventor*y adlı makalesidir. Wisnovsky, Yahya İbn ‘Adî’nin tabakât kitaplarında zikredilen eserleri yapılan araştırmalar sonucu Merv Kütüphanesinde çeşitli felsefi problemler üzerine elli üç ilmi çalışma ve risale

[174] Endress, **a.g.e.,** s. 44-52.

tespit eder.[175] Bu elli üç çalışmanın bütün başlıkları İbnu'n-Nedîm, Kıftî ve İbn Ebî Useybi'a'nin tabakât kitaplarında zikredilen eser isimleriyle uyuşmaktadır.[176] Ayrıca bu eserde Gerhard Endress'in Yahya İbn 'Adî hakkında yaptığı çalışmada elli üç risaleden yirmi dört tanesinin de kaybolduğu ifade eder. Robert Wisnovsky ise Gerhard Endress'in kaybolduğunu söylediği eserleri ortaya çıkarır. Kendi çalışmasının Endress'in *The Work of Yahyâ Ibn 'Adî; An Analytical Inventory* çalışmasının bir tamamlayıcısı olduğunu umut etmektedir.[177] Ayrıca Robert Wisnovsky Tahrandaki Merv Kütüphanesinde yaptığı araştırmalar neticesinde Yahya İbn 'Adî'ye ait Sahbân Halifât'ın da zikrettiği eserlerin el yazmalarına ulaşır. Wisnovsky yirmi iki tane eser ismi, bulundukları kütüphane ve katalog bilgilerinin yanında bu eserlerin içeriğine ait bilgiler de vermektedir. Böylelikle Sahbân Halifât'ın eserinde zikredilmeyen yeni eserlerin de ortaya çıkmasını sağlaması bakımından önemli bir çalışmadır.

Emilio Platti, *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History eserde Yahyâ Ibn 'Adî* maddesi de önemli bir bibliyografya çalışmasını sunar. Madde de Emilio Platti Yahya İbn 'Adî'nin hayatına dair bilgiler vermenin yanında hakkında yapılan çalışmalara dair uzunca bir liste verir. Özellikle de Yahya İbn 'Adî'ye ait on sekiz tane eser üzerinde durur. Bu eserlerin çoğu Hıristiyanlığın teolojik boyutunu inceleyen eserlerdir. Genelde teslis, reenkarnasyon ve günahlardan arınma gibi Hıristiyanlık akidesine özgü eserlerdir. Emilio Platti'nin çalışması farklı kütüphanelerdeki yazma nüshaları kullanması, Yahya İbn 'Adî'nin eserlerini tespit etmesi ve bu eserlerin katalog bilgilerini vermesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Yahya İbn 'Adî'nin eserlerini sıralarken öncelikli olarak klasik tabakât kitaplarında adı geçenleri, ardından yakın zamanda yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan eserleri dikkate aldık. Ancak çalışmamızı, Yahya İbn 'Adî'nin felsefe, mantık, ahlak, ilahiyat, fizik ve matematik alanında çok sayıdaki telifatından dolayı eser listesinin uzunluğunu göz önünde bulundurarak sadece mantıkla sınırlandırdık. Mantık alanındaki eser isimlerini ve içeriğine dair bilgi verirken gözettiğimiz diğer

[175] Robert Wisnovsky, "New Philosophical Texts of Yahyâ Ibn 'Adî: A Supplement to Endress' Analytical Inventory", **Islamic Philosophy, Sience, Culture and Religion**, Edited By, Felicitas Opwis and David Reisman, Brill, Leiden, Boston 2012, s**.** 307.
[176] Wisnovsky, *ay***.**
[177] Wisnovsky, **a.g.e.,** s**.** 308.

bir hususta bu çalışmaların kendi içerisinde tercüme, şerh ve telif şeklinde üç ayrı tarzda olmasıdır.

3.1. Tercümeler

Bu başlık altında Yahya İbn ‘Adî’nin Süryaniceden Arapçaya yaptığı tercümeler ve başkalarına ait olup ta kendisinin düzelttiği tercümeler şeklinde iki kısımda ele alacağız.

Birinci kısım çalışmaları Platon, Theophrastus (M. Ö. 287), Afrodiaslı İskender, Themistius, Ammonious ve Porphyrios ile Aristoteles’in mantık ve felsefe eserlerini içermektedir.[178]

3.1.1. Süryaniceden Arapçaya Yaptığı Tercümeler

Yahya İbn ‘Adî’nin Süryaniceden Arapçaya çevirdiği eserler şunlardır.

1. Aristoteles’in *Organon* külliyatı içinde yer alan *Kategoriler* adlı eserinin Huneyn İbn İshak’ın Yunancadan Süryanice yaptığı tercümenin Yahya İbn ‘Adî tarafından Arapçaya tercüme edilmesi. Abdurrahman Bedevî’nin neşrettiği *Kategoriler* kitabının sonunda; “Yahya İbn ‘Adî’nin kendi el yazısı nüshasından İbn Suvâr’ın bunu tashih ettiği ve bu nüsha nakil İshak’ın hattıyla olan ‘düstur’la karşılaştırıldığı” ifade edilir.[179] Ayrıca Theophilus’un Yunancadan Süryaniceye tercüme ettiği Afrodiaslı İskender’in *Kategoriler* üzerine şerhini Yahya İbn ‘Adî Arapçaya tercüme eder.

2. *Topikler;* İshak b. Huneyn’in Yunancadan Süryaniceye tercüme ettiği eseri Yahya İbn ‘Adî Süryaniceden Arapçaya tercüme eder.[180]

3. *Retorik;* Huneyn b. İshak’ın Yunancadan Süryaniceye tercüme ettiği eseri Yahya İbn ‘Adî Süryaniceden Arapçaya tercüme eder.[181]

---

[178] İbnu’n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 308-309; Rescher, **a.g.e.**, s. 131-132.
[179] Bedevî, **Mantıku-Aristo**, C. 1, s. 76**.**
[180] İbnu’n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 308.
[181] İbnu’n-Nedîm, *ay.*

4. *Birinci Analitikler*; Huneyn ve oğlu İshak'ın Süryanice metninden Yahya İbn 'Adî Arapçaya tercüme eder.[182] Hasan İbn Suvar'ın eseri hocası Yahya İbn 'Adî'nin elyazması nüshasından çoğalttığı ifade edilir.[183] Abdurrahman Bedevî ise, *Birinci Analitikler'i* neşrederken müterciminin Yahya İbn 'Adî olduğunu zikretmez.[184]

5. *İkinci Analitikler*; Yahya İbn 'Adî, Süryaniceden Arapçaya tercüme eder. İbn Zur'a da hocası Yahya İbn 'Adî'nin elyazması nüshasından çoğaltır.

6. *Sofistik Deliller;* Urfalı Theophilus (ö. 785)'un Yunancadan Süryaniceye tercüme ettiği eseri Yahya İbn 'Adî Arapçaya tercüme eder. Ayrıca Afrodiaslı İskender'in Süryanice şerhini de Arapçaya tercüme eder.[185]

7. *Prolegomena to the Study of Isagoge;* Süryaniceden Ammonious'un Yunancadan Süryaniceye tercüme ettiği eseri Yahya İbn 'Adî Arapçaya tercüme eder. Endress eser hakkında bilgi vermez.

8. *Topikler'*in *I-IV*; kitaplarına Ammonious'un ve Afrodiaslı İskender'in V-VIII. kitaplara şerhinin Süryaniceden Arapçaya tercümesinden oluşur.[186]

9. *Poetika;* Themistius'un Süryanice şerh yazdığı eseri Yahya İbn 'Adî Arapçaya tercüme eder.[187] Endress, Yahya İbn 'Adî'nin eseri Süryaniceden tercüme ettiğine dair bilgi vermez.

3.1.2. Düzeltme Yaptığı Eserler

1. *Sofistik Deliller;* İbn Na'ime el-Hımsî'nin Süryaniceden Arapçaya tercüme ettiği eser, Yahya İbn 'Adî tarafından düzeltilir.[188]

2. *Poetika*; Ebû Bişr Mettâ'nın Arapçaya tercüme ettiği bu eseri, Yahya İbn 'Adî inceler ve gerekli düzeltmeleri yapar.[189] Gerhard Endress ise bu durumun tam

[182] Rescher, **a.g.e.,** s. 131.
[183] Bedevî, **a.g.e.,** s. 14-16.
[184] Bedevî, **a.g.e.,** s. 23.
[185] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 309.
[186] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 309.
[187] İbnu'n-Nedîm, *ay.*
[188] İbnu'n-Nedîm, *ay.*

tersi olduğuna inanır.[190] Bu eserin Yahya İbn ‘Adî tarafından Süryaniceden Arapçaya tercüme edildiği ifade edilir.[191]

3.2. Şerhleri Türündeki Eserleri:

1. Şerhû me’âni makaletu’l-İskender el-Afrodîsî fi’l-fark beyne’l-cinsi ve’l-mâddeti; eser, cins ve madde arasındaki farkların neler olduğunu İskender el-Afrodîsî’nin yazdığı risaleden yola çıkarak açıklamaya çalışır.[192]

2. Topikler’in Tefsiri; Yahya İbn ‘Adî bu kitaba yazdığı şerhin başında şöyle ifade eder: “Ben İskender’in şerhinin ilk makalesinin bazı bölümleriyle ve beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci makaleleri; Ammonious’un şerhinin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü makaleleri dışında öncekilerden bu kitabı şerh eden hiç kimse görmedim.” Yahya İbn ‘Adî bu kitaba şerhini yazarken İskender ve Ammonious’un yazdığı şerhlerden istifade eder.[193]

3. Tefsîru Mantıku Aristo

4. Havâşi ala kâtîgûriyâs li Aristo

5. Havâşi ala kitabi’l-ibâre li Aristo

6. Birinci Analitiklerin Tefsiri

7. İkinci Analitiklerin Tefsiri

8. Aristoteles’in Sofistik Deliller Kitabının Şerhi

9. Porphyrios’un İsâgocîsi üzerine Haşiyesi

10. Porphyrios’un İsâgocî kitabındaki meselelerin sayısı[194]

---

[189] İbnu’n-Nedîm, *ay.*; Rescher, **a.g.e.,** s. 131.
[190] Endress, a.g.e., s. 28.
[191] Halîfât, **a.g.m., s.** 26. Paris elyazmalarında mantık bölümünde 888A numarayla kayıt altındadır.
[192] Yahya İbn ‘Adî, **Şerhû me’âni’l-İskender el-Afrodîsî fi’l-fark beyne’l-cinsi ve’l-mâddeti,** nşr., Sahban Halîfât (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye içinde), s. 280-298.
[193] İbnu’n-Nedîm, ***ay.***, s.309; Halîfât, **a.g.m., s.** 28.
[194] Halîfât, **a.g.m., s.** 28

3.3. Mantıkla İlgili Telif Eserleri

Yahya İbn ‘Adî tercüme ve şerhler dışında mantık ilmi konusunda risaleler yazar. Bu tür eserleri yazma sebebi yaşadığı dönemdeki tartışmalarıdır. Mantık alanında yazdığı eserler şunlardır;

1. *Makâle fi'l-buhûsi'l-hamse ani'r-rüûsi's-semâniyye*. (Sekiz Başlık Altında Beş Temel Araştırma Üzerine Makale). Eser şârihlerin hikmet kitaplarında yer alan manalarını incelemeden önce ruûs (başlık) diye isimlendirdikleri sekiz manayı ele almaktadır. Bu sekiz manayla kast edilen; Kitabın amacı, kitabın faydası, kitabın metodu, kitabın kısımları, onu vaz edeni, kitabın hangi ilimden olduğu, kitabın öğretme metodu ve kitabın mertebesidir.

Yahya İbn ‘Adî bu başlıkları beş konu içerisinde araştırılması gerektiğini ifade eder:

1. Niçin başlık olarak adlandırıldı?

2. Başlıklardan her biri nedir?

3. Bunları araştırmanın faydası nedir?

4. Bu başlıkları bu şekilde niçin düzenledik?

5. Başlıklar neden sekiz olup daha az veya daha fazla değildir?[195]

Robert Wisnovsky bu eser *Yahyâ b. 'Adî's Discussion of the Prolegomena to the Study of a Philosophical Text*, adlı çalışmasına bir giriş ekleyerek İngilizce tercümesiyle neşretti.[196]

2. *Makâle fi'l-buhûsi'l-erbaati'l-ilmiyye an-sınâati'l-mantık. "hel hiye", "ve ma hiye", "ve eyyü şey'in hiye", "ve lime hiye (Men tâhe ila sebîli-n-necât)*[197]

[195] Yahya İbn ‘Adî, **Makaletu fi-mebâhısı'l-hamsete 'anır-ruûsu's-semâniye** (Yahyâ b. ‘Adî's Discussion of the Prolegomena to the Study of a Philosophical Text içinde), Palgrave Macmillan, New York 2013, 10, s**.** 192.
[196] Wisnovsky, **a.g.e.,** s. 192-207.
[197] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s**.** 324; İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s**.** 293.

(Mantık Sanatına Dair Dört İlmi Araştırma; O var mıdır? Nedir? Hangi Şeydir? Ve Ne İçindir?)

Yahya İbn ‘Adî, mantığın mutlak faydası bulunduğunu dolayısıyla bu sanatı öğrenmenin de zorunlu olduğunu ifade eder. Çünkü birçok kimse mantık sanatını bilmediğinden dolayı bu sanattan elde edilecek faydayı da inkâr etmektedir.[198] Yahya İbn Adî mantığı, “nazarî ilimde doğruyla yanlışı, ameli ilimde de iyi ile kötüyü birbirinden ayırt eden ve aracı hizmeti gören bir sanat olarak” tarif eder.[199] Ona göre nazarî ve amelî saadete erişmenin yolu mantık sanatını bilmekten geçer. Yani mantık ilmine vakıf olmayan birinin saadete ermesi mümkün değildir. İbn ‘Adî’nin kullandığı mantık tanımı dikkatle incelendiğinde ahlak ile mantık arasında kaçınılmaz bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu tanıma göre mantık pratik ilimde de ahlakın konusu olan iyi ile kötüyü ayırt etmemizi sağlayan bir sanattır ve mantık sanatı olmadan mutluluğa ulaşmak imkânsızdır.

İslam düşüncesi açısından bu dönemdeki mantık-gramer tartışması ve mantığa yönelik saldırılar risaleye ayrı bir önem kazandırmaktadır. Çünkü bu risale dikkatlice incelendiğinde bazı araştırmacıların da ifade ettiği üzere mantık ilmini müdafaa eden eserlerden ilki olması açısından önemlidir. İbn ‘Adî mantık-gramer tartışmalarında tarafını mantıkçılardan yana belli eder. İbn ‘Adî sadece tarafını belli etmekle kalmaz mantığın faydasını bariz bir şekilde ortaya koyar hatta mantığı mutluluğa ulaşmanın sebebi olma mertebesine çıkarır.[200] Mübahat Türker Küyel bu çalışmaya bir giriş ekleyerek Türkçe çevirisiyle birlikte neşretti. Nicholas Rescher ve Fadlou Shehadi de, *Yahya Ibn ‘Adî's Treatise "On the Four Scientific Questions Regarding the Art of Logic"* ismiyle İngilizceye tercüme ettiler.[201] Bu risalede bahsedilen konular üçüncü bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

---

[198] Yahya İbn ‘Adî**, Makâle fi’l-buhûsi’l-erbaati’l-ilmiyye an-sınâati’l-mantık,** nşr., Mübahat Türker, (Yahya İbn ‘Adî ve Neşredilmemiş Bir Risalesi içinde), s. 94-101.

[199] Yahya İbn ‘Adî, **Makâle fi’l-buhûsi’l-erbaati’l-ilmiyye,** s. 94.

[200] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 93.

[201] Yahya İbn ‘Adî, **Yahya Ibn ‘Adî's Treatise "On the Four Scientific Questions Regarding the Art of Logic**, Nicholas Rescher ve Fadlou Shehadi (Çev.), Journal of the History of Ideas, Vol. 25, No. 4, (Oct. - Dec., 1964), pp. 572-578.

3. *Makâle fi-inniyeti-sınâati'l-mantık ve mâhiyyetihâ ve limmiyyetihâ*. Kıftî, eseri bu isimle zikretmesine rağmen Ebî Useybi'a "*Makale fi ehemmiyeti sınâati'l-mantık ve mâhiyyetihâ ve evveliyyetihâ*" olarak zikreder.[202]

4. *Makâle fi-tebyîni fadl-sınâati'l-mantık* (Mantık Sanatının Faziletini Açıklamaya Dair Makale). Robert Wisnovsky *"New Philosophical Texts"* adlı çalışmasında eserin giriş kısmı ve son kısmını neşreder. Yahya İbn 'Adî, kişinin mantık sanatı sayesinde elde ettiği güzelliklere şükretmesi ve bu güzellikleri açıklaması gerektiğini ifade eder.[203]

5. *Kavlun fîhi-tefsîru eşyâin inde-zikrihi fadli sınâati'l-mantık* (Mantık Sanatının Üstünlüğü Makalesinde Zikredilen Şeylerin Açıklanması) Mantık Sanatının Üstünlüğü adındaki eserin bir devamı olarak "doğruluk", "yanlışlık" ve doğru netice veren kıyaslar, yanlış netice veren kıyaslar şeklindeki dört meseleyi ele almaktadır.[204]

6. *Makâle fi-tebyîni'l-fasli beyne sınâateyi'l mantıki'l-felsefî ve'n-nahvi'l-arabî* (Felsefi Mantık İle Arap Grameri/Nahvi Arasındaki Farkın Açıklanması) İbn 'Adî gramer ile mantığın farklı birer ilim olduğunu ifade eder. Mehmet Şirin Çıkar bu esere bir giriş yazarak, *"Gramer-Mantık Tartışmalarında Yahya İbn 'Adî'nin Konumu ve Yunan Mantığı ile Arap Nahvi Arasındaki Fasıllar Adlı Makalesi*" başlığı altında Türkçeye çevirdi.[205] Üçüncü bölümde bu hususlar daha ayrıntılı ele alınacaktır.

7. *Ma kutibe bihi ila ebî Hatim Ahmet b. Câfer es-Sicistânî, makâle fi'l-hâceti ila-marifeti mâhiyyeti'l-cinsi ve'l-fasli ve'l-'arazi ve'l-hasseti ve'l-'arazi fi-mârifeti'l-burhân* (Burhânın Bilinmesinde Cins, Fasıl, Tür, Hâsse ve Arazın

[202] İbn Ebî Useybi'a, **a.g.e.,** s**.** 293; Hâlifât, **a.g.m.,** s**.** 29; Endress, **a.g.e.,** s**.** 43.
[203] Robert Wisnovsky, **New Philosophical Texts of Yahyâ Ibn 'Adî,** s**.** 311.
[204] Yahya İbn 'Adî, **Kavlun fîhi-tefsîru eşyâî inde zikrihi fadlî sınâati'l-mantık**, nşr., Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya İbn 'Adî el-felsefiyye içerisinde) s**.** 201-205.
[205] Mehmet Şirin Çıkar, **Gramer-Mantık Tartışmalarında Yahya İbn 'Adî'nin Konumu ve Yunan Mantığı ile Arap Nahvi Arasındaki Fasıllar Adlı Makalesi**, Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı, 7, s**.** 65-76.

Bilinmesinin Gerekliliği). İbn ‘Adî, ‘tür’, ‘cins’, fasıl gibi konuların yanında ‘mevzu’, ‘mahmûl’, ‘vaz’ ve ‘haml’ gibi mantık ilmine özgü kavramları inceler.[206]

8. *Makâle fi-tebyîni enne’ş-şahsa ismun müşterekun:* Yahya İbn ‘Adî şahıs isminin müşterek olmadığını iki delille ispatlamaya çalışır.[207]

9. *Makâle fi-enne’l-makûlâti’l-‘aşere, lâ ekallu ve lâ ekser*: Yahya İbn ‘Adî kategorilerin sayısının ne ondan fazla ne ondan az olduğunu ifade eder.[208]

10. *Makâle fi-enne’l-araz leyse hûve cinsen li’tıs’i’l-makûlâti’l-araziyye*; Yahya İbn ‘Adî arazın diğer dokuz araz olan kategorilere cins olamayacağını ifade eder. Bunu ifade ederken varlığın, araz, cins, fasıl, tür, hassa ve arazı âmm olamayacağını delilleriyle zikreder. Kategorilerin zihin dünyasına ait olduğunu dış dünyaya ait olamayacağını ifade eder.[209]

11. *Makâle fi’l-buhûsi’l-ilmiyyeti’l-erba’ati an-esnâfi’l-mevcudati’s-selaseti el-ilahî ve’t-tabiî ve’l-mantık*. (Üç Varlık Türü Hakkında Dört Bilimsel Soru; Metafizik, Tabiat ve Mantık) Eser Stephan Men ve Robert Wisnovsky’nin giriş ilave ederek İngilizce tercümesiyle neşretmişlerdir.[210]

12. *Makâletu Yahya İbn ‘Adî fi-tebyîni vucûdu’l-umûru’l-‘âmîyeti ve’n-nahvi’l-lezi aleyhi tekûnu mahmûlen*; Yahya İbn ‘Adî mantıkla ilgili genel kavramlar konusunu ele almaktadır.[211]

---

[206] Yahya İbn ‘Adî, **Makâle fi’l-hâceti ila marifeti mâhiyyeti’l-cinsi ve’l-fasli ve’l-‘arazi ve’l-hasseti ve’l-‘arazi fi-marifeti’l-burhân** nşr. Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya İbn ‘Adî el-felsefiyye içerisinde) s**.** 263-265.

[207] Yahya İbn ‘Adî, **Makâletu fi-tebyîni enne’ş-şahse ismun müşterekun,** nşr., Sahban Halîfât (Makâlât Yahya b. Adî el-felsefiyye içinde), s. 208-2011.

[208] Yahya İbn ‘Adî**, Te’âlîk ‘iddeti fi-me’âni kesîretin**, nşr.Sahbân Hâlifât, (Makâlât Yahya b. Adî el-Felsefiyye içinde) s**.** 180. Bu *Makâle fi enne’l makûlâti’l ‘aşere, lâ ekallü ve lâ ekser* eser Kıftî’nin Târîhu’l-hukemâ adlı eserinde geçmektedir. Bu eserin sadece ismi bilinmektedir.

[209] Yahya İbn ‘Adî, **fi-Enne’l-‘araz leyse huve cinsen li’t-tis’a‘l-makûlâti’l-‘araziyye**, nşr., Sahban Halîfât (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye içinde), s. 144-147.

[210] Robert Wisnovsky, “Yahyâ Ibn ‘Adî, On the Four Scientific Questions Concerning on Three Kinds of Existence”, **Editio Princebs and Translation**, (73-96), Edited By, Stephen Menn and Robert Wisnovsky, Mideo 29, 2012.

[211] Yahya İbn ‘Adî**, fi Tebyîni vucûdu’l umûru’l ‘âmîyeti ve’n nahvi’l lezi aleyhi tekûnu mahmûlen**, nşr., Sahban Halîfât (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye içinde), s**.** 147-158.

13. *Makâle fi'l-külli ve'l-eczâ'î*: Yahya İbn 'Adî bu eserinde kül ve eczânın tanımlarını vermekle birlikte küllî'nin külden ve cüz'ün eczâdan türediğini ifade eder.[212]

14. *Cevabu'n-an-mesâil-li-ebî Zur'a.* Bu makale Aristoteles'in modal kıyaslarının tenkidiyle ilgilidir.

15. *Makâle fi-muhrisati'l-mubtilati li-kitabi'l-kıyas*; İbn Butlan (ö. 1070)'a göre eser, modal kıyaslara karşı eleştiriler içerir.[213]

16. *Te'âlîk'u-'iddete fi-me'âni kesîretin;* Yahya İbn 'Adî bu eserinde kategoriler, genel kavramlar, kıyas şekilleri, sonuç veren kıyaslar ve modal kıyaslar hakkında bilgi verir.[214]

17. *Makâle beynehu ve beyne ibrahim b. 'adî el-kâtib ve münâkazatuhu fi-enne'l-cisme cevherun ve cismun*

18. *Makâle fi-cevabî İbrahim b. 'Adî el-Kâtib*

19. *Makâle fi-kısmeti'l-ecnâsi's-sitte elletî lem yukâssimhâ Aristutalis ila ecnâsihâ el-mutavassiteti ve envâiha ve eşhâsiha*

20. *Makâle fi-enne'l-kemme leyse fihi-tezadd.*

21. *Kitabun fi-tebyîni enne li'l-adedi ve'l-izafeti zâteyni mevcudeyni fi'l-a'dâd, ev makâle fi'l-adedî ve'l izafezî.*

22. *Makâle fi-nehci's sebîli ila-tahlî'l-kıyâsât.*

23. *Teâlîku'n-iddete an Ebî Bişr Mettâ, fi-umûrin cerat beynehuma fi'l-mantık.*[215]

24. *Ecvibe an-mesâili İbn Ebî Saîd Ars b. Osman b. Saîd el-Yehudî*

---

[212] Yahya İbn 'Adî, **Makâletü fi'l-kül ve'l-eczâi,** nşr., Sahban Halîfât (Makâlâtu Yahya İbn 'Adî el-felsefiyye içerisinde), s. 212-219.
[213] Rescher, **a.g.e.,** s. 13.
[214] Yahya İbn 'Adî, **Te'âlîk'u-'iddeti**, s. 167-200.
[215] Augustin Périer, **Yahya ben Adi:** Un Philosophe Arabe Chétien du Xe Siécle, Paris 1920, s. 75.

25. *Cevâbu'd-Dârimî ve Ebî Hüseyn el-mütekellim an-mes'eleti fi-ibtali'l mümkin.*[216]

4. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yahya İbn 'Adî hakkında birçok çalışma bulunmaktadır. Özellikle Hristiyan teolojisi metafizik ve ahlak ile ilgili konular bunların başında gelir. Genelde çalışmalar bu alanlarda yoğunlaşır. Bu alanlardaki çalışmalara nisbeten mantık alanına dair fazla sayıda çalışma bulunmamaktadır. Var olan çalışmalarda aşağıda zikredilecektir. Hakkında yapılan çalışmaların listesi tarihsel sıralamaya göre şu şekildedir:

1. Augustin Périer. *Yahya ben Adi*: Un Philosophe Arabe Chétien du Xe Siécle, Paris, 1920. (Mantık konusunda bkz. S.72-80 ve 105-108.) Augustin Périer'in doktorası Yahya İbn 'Adî hakkında yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Périer Yahya İbn 'Adî'nin mantık görüşlerine ve eserlerine yüzeysel olarak değinir.

2. *Makâle fi'l-buhûsi'l-erbaati'l-ilmiyye an sınâati'l-mantık. "hel hiye", "ve ma hiye", "ve eyyü şey'in hiye", "ve lime hiye"* (Men tâhe ila sebîli-n-necât) zikredilen eseri Mübahat Türker, "Yahya b. 'Adî ve Neşredilmemiş bir Risalesi" adıyla giriş ekleyerek Türkçe çevirisiyle birlikte neşretti. DTCF Dergisi Ank. Ünv. Yay. cilt 14, sayı 1-2 (1956), s. 87-102.

3. N. Rescher ve Fadlou Sheadi, *"Yahya Ibn 'Adî's Treatise, 'On the Four Scientific Questions Regarding the Art of Logic"*, Journal of the History of Ideas, vol.25 (1964). Mübahat Türker'in neşrettiği eserin İngilizce tercümesidir.

4. Gerhard Endress, *The Works of Yahya Ibn 'Adî: An Analytical Inventory.* Wiesbaden, 1977.

5. Sahban Halîfât, *Makâlât Yahya b. Adî el-felsefiyye*, Publications of The University of Jordan, Amman, 1988. Bu eser Yahya İbn 'Adî ile ilgili yapılan çalışmaların en kapsamlısıdır. Halîfât'in neşrettiği yirmi beş makalenin dokuzu mantık alanıyla ilgilidir.

[216]Halîfât, **a.g.m.,** s. 29-30.

6. Mohd Nasir Bin Omar, Christian Translators in Medieval Islamic Baghdad: *The Life and Works of Yahya Ibn 'Adî,* The Islamic Quarterly, vol.39 (3) 1995, s.167-181.

7. M. Nesim Doru, *Yahya İbn 'Adî'nin Metafizik Anlayışı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

8. Harun Kuşlu, *Yahya İbn 'Adî'nin Ahlak Felsefesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Bilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

9. Emilio Platti, *Yahya Ibn 'Adî,* Christian- Muslim Relations A Bibliographical History, V.2 (950-1050), Edt. David Thomas, Alex Mallet, Brill, Leiden, Boston, 2010, s. 390-438.

10. Robert Wisnovsky, *New Philosophical Texts of Yahyâ Ibn 'Adî: A Supplement to Endress'Analytical Inventory*, Islamic Philosophy , Sience, Culture and Religion, Edited By, Felicitas Opwis and David Reisman,Brill, Leiden ,Boston, 2012, s.307-326.

11. Stephen Menn and Robert Wisnovsky, *Yahyâ Ibn 'Adî, On the Four Scientific Questions Concerning on Three Kinds of Existence*, Editio Princebs and Translation, Mideo 29(2012) s. 73-96.

12. Robert Wisnovsky, *Yahyâ b. 'Adî's Discussion of the Prolegomena to the Study of a Philosophical Text, Law and Tradition in Classical Islamic Thought,* Edited By, Michael Cook, Najam Haider, Intısar Rabb and Asma Sayeed, Palgrave Macmillan,2013, Chapter 10, s. 187-201.

13. Yahya İbn 'Adî, *Tehzîbü'l-Ahlâk,* Çev; Harun Kuşlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.

Buraya kadar incelediğimiz konular genel itibariyle Yahya İbn 'Adî'nin hayatı, yetiştiği ortam, eserleri ve hakkında yapılan çalışmaları kapsar. Yahya İbn 'Adî'nin konumuzla ilgili olarak mantıkçılığını daha doğru anlayabilmek için

yetiştiği ortam olan Bağdat Okulu, Fârâbî Okulu ya da Yahya İbn ‘Adî Okulunu ele almamız gerekir. Ki bu okul daha sonra Yahya İbn ‘Adî Okulu olarak da bilinecektir.

5. BAĞDAT OKULU (YAHYA İBN ‘ADÎ OKULU)

Yahya İbn ‘Adî’nin yaşadığı dönemde Bağdat, ilme meraklı insanların akın ettikleri önemli kültür merkezlerinden biridir. Tercüme faaliyetleriyle birlikte Antik Yunan dünyasının sahip olduğu birikim Süryani filozof ve mütercimler aracılığıyla buraya aktarılmaya başlanır. Bağdat’ta aktif bir şekilde okutulan derslerin genelde felsefe özelde ise mantık alanına ait olduğu görülür. Bağdat’ta mantık dersleri Yahya el-Mervezî’nin mantığı İbrahim el-Mervezî ve Yuhanna b. Haylan’a öğretmesiyle başlar. İbrahim el-Mervezî’den Ebû Bişr Mettâ ders alır. Fârâbî hem Yuhanna’dan hem de Ebû Bişr Mettâ’dan mantık öğrenir. Ebû Bişr Mettâ ve Fârâbî ise Yahya İbn ‘Adî’ye mantık öğretir. Bağdat’ta oluşan mantık ilim halkasının hoca-talebe şeklinde olduğu görülür. Bundan ötürü modern araştırmalar bu dönemi açıklamak için Bağdat Meşşâî Okulu, Fârâbî Okulu veya Yahya İbn ‘Adî Okulu olarak isimlendirirler.[217]

Fârâbî’nin Bağdat’tan ayrılmasından sonra okulun başkanlığını yaklaşık otuz dört boyunca Yahya İbn ‘Adî sürdürür. Yahya İbn ‘Adî’nin oluşturduğu ilim halkası sayesinde Bağdat Okulu artık Yahya İbn ‘Adî Okulu olarak bilinmeye başlar.[218] Okulda yetişen öğrencilerin sayısı noktasında farklı fikirler ileri sürülür; Halifât’a göre Yahya İbn ‘Adî Okulu mensupları on iki kişi olup aralarında daha sonra okulun reisliğini de üstlenen Ebû Süleyman es-Sicistânî el-Mantıkî de yer alır.[219] İbn ‘Adî’ye isnat edilen silsileye bakıldığı vakit Halîfât’ın İbn ‘Adî’ye nispet ettiği silsileye ait bilgileri Rescher’den aldığı görülür.[220] Rescher’in zikrettiği silsilede İsa b. Ali, İsa b. Zur’a, İbnu’l-Hammar (Suvâr), İbnu’s-Semh, Ebû Süleyman es-Sicistânî, Ebû Hayyan et-Tevhidî yer alır. Halîfât silsileye altı kişinin daha ismini ekler. Halîfât’ın eklediği isimler şunlardır: Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bedihî (ö. 990), Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Arûzî (ö. 953), Ebû Bekr el-Ademî el-‘Atâr (ö. 1000), Ebû Ali Ahmed b. Muhammed Miskeveyh (ö. 1030) Ebû Ali Nazif b. Yemen (ö. ?), Ebû Bekir Abdullah b. Hasan el-Kumsî (ö. ?)’dir. Gerhard

[217] Meyerhof, **a.g.e.,** s. 81; Halifât, **a.g.m.,** s. 69; Ian Richard Netton, **a.g.e.,** s. 9-13.
[218] Halîfât, *ay.*
[219] Halîfât, **a.g.m.,** s. 39-55.
[220] Ayrıntılı bilgi için bkz; Rescher, **a.g.e.,** s .34.

Endress de bu okuldan bahseder. Mensupları hakkında bilgi verir ve okulun mensuplarını Ebû Hayyan et-Tevhidî, Ebû Süleyman es-Sicistânî, İbn Zur'a, İbnu'l-Hammar ile sınırlandırır.[221] Netton ise aynı şekilde okulu dört kişiyle sınırlandırır. Bu dört kişi; Yahya İbn 'Adî, Ebû Süleyman es-Sicistânî, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Yusuf el-Amirî (ö. 992) ve Ebû Hayyan et-Tevhidî'dir.[222]

Yukarıda zikredilen silsile incelendiğinde genelde felsefe özelde ise mantık alanında uzman âlimleri göstermek için kullanılır. İbn 'Adî'nin Bağdat okulundaki aktif ilmi yaşamı ve önemi daha sonraki okul mensuplarına bu geleneğin veya bu çalışmaların geçişinde bir köprü görevi görmesinde yatar. Çünkü okulda Yahya İbn 'Adî'nin vefatından sonra okulun reisliğini üstlenen yedi kişi vardır.[223]

Joel L. Kraemer de okulun üyelerini dini mensubiyetlerine göre yani Hıristiyan ve Müslüman ayrımı şeklinde verir. Hıristiyan öğrenciler olarak, İsa b. Zur'a, İbnu'l-Hammar (Suvâr), İbnu's-Semh ve Nazif er-Rûmî''yi zikreder. Bu öğrenciler genellikle metinle ilgili çalışma ve tercüme işiyle uğraşırlar. Bununla birlikte Aristoteles'in mantık ve fizik adlı eserlerini detaylı bir şekilde incelerler. Ayrıca Hıristiyan talebelerin çoğu doktorluk mesleğini icra etmekle beraber, Hıristiyan teolojisi üzerine eserler de telif ederler.

Yahya İbn 'Adî Müslüman öğrencileri, Ebû Süleyman es-Sicistânî, Ebû Hayyan et-Tevhidî, Ebû Bekir el-Kumsî (ö. ?) Ebû Muhammed el-Arûzî, İsa b. Ali (ö. 1000), Ebû Hasan el-Bedihî (ö. ?) ve Ebû Ali b. Miskeveyh (ö. 1030)'dir. Bu gruptaki öğrenciler de eski metinleri incelerler. Fakat tercüme ve neşir faaliyetlerinde bulunmazlar. Kraemer'in İbn 'Adî Okulu hakkındaki açıklamaları diğer iki yazarın söyledikleriyle karşılaştırıldığında aralarında büyük bir farkın olmadığı görülür.[224]

Yahya İbn 'Adî'nin okula başkanlık ettiği uzun süre zarfı boyunca, Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan farklı ve birçok ilim adamlarının yetiştiği görülür. Okulun mensuplarının ilmi faaliyet olarak tercüme, şerh ve telif yolunu benimsedikleri, ek olarak da yapılan tercümelerdeki hataların düzeltilmesi,

[221] Endress, **a.g.e.,** s. 8.
[222] Netton, **a.g.e.,** s. 12.
[223] Rescher, **a.g.e.,** s. 35.
[224] Halîfât, *ay;* Kayacık, **a.g.e.,** s. 100.

tercümelerde var olan eksikliğin tamamlanması, genişletme ve ek yapma yöntemini de kullandıkları ifade edilir.[225]

Tercüme faaliyetleriyle başlayan süreçte mantık felsefe başta olmak üzere değişik alanlarda yapılan tercümelerin farklı mütercimler tarafından aynı eserin birden çok tercüme edilmesi karışıklığa sebebiyet vermektedir. Bundan ötürü Bağdat Okulu mensupları ilmi faaliyetleri ve tercümeleri tek bir metni esas alarak sürmenin ihtiyacını hissettiler. Özellikle Fârâbî ve Hasan İbn Suvâr, eleştirel bakış açıları sayesinde farklı tercümeleri derinlemesine incelemeleri ve dikkatli bir şekilde bunları karşılaştırarak tenkide tabi tutmaları, sağlam ve güvenilir tercümelerin ortaya çıkmasını sağladı.[226]

Bağdat Okulunda uygulanan eğitim müfredatında, "üçlü tarz" şerh yöntemi İskenderiye okuluna aittir. Süryani okullarında eğitim öğretim de İskenderiye'yi takip ettiği için aynı yöntemin Bağdat okulunda devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Üçlü tarz yöntemi bir metin için kısa şerh veya özet, orta şerh ve büyük şerh şeklindedir. Her bir tarzın da diğerlerinden ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Eğitim öğretim de bu üçlü tarza uygun yapılmaktadır. Buna göre eğitimin ilk döneminde özet, ikinci dönem için orta şerh ve üçüncü son dönem için de büyük şerh yer alır.[227] Bu tarzın mantık alanına yansımasını *Organon* külliyatı hakkında yapılan çalışmalarda görmekteyiz. *Organon* külliyatı içindeki eserler her ne kadar Yahya İbn 'Adî tarafından üçlü tarz şeklinde yapılmasa da okulun diğer mensupları tarafından uygulandığı görülür.

Bağdat okulunun katkılarına gelince, ilk etapta metne ait çalışmalardaki başarılar dikkat çeker. Yunanca mantık ve felsefe metinlerinin tercüme ve şerh edilmesi sayesinde öğrencilere Aristoteles metinlerine karşı bir aşinalık kazandırır. Burada Aristoteles mantığının metne ait bir inceleme olmadığı bilimsel bir disiplin olarak baştan sona derinlemesine anlaşılması esastır. Bu sebeple *İkinci Analitikler'in* ilk defa bu okulun mensuplarından Yuhanna b. Haylan tarafından Fârâbî'ye öğretilmesi *Organon* külliyatının bir bütün halinde anlaşılması önemli bir gelişmedir.

[225] İbn Hallikân, **a.g.e.,** s. 154.
[226] Walzer, **a.g.e.,** s. 66.
[227] Rescher, **a.g.e.,** s. 36.

Daha sonra Ebû Bişr Mettâ eseri Arapçaya tercüme eder. Mantık konusunda uzman kimselerin, özellikle Fârâbî'nin şerhleri, Bağdat Okulunda mantığın geldiği seviyenin en üst noktasını temsil eder. Ayrıca bu okulun diğer bir özelliği de Bağdat'taki mantıkî-tıbbî çalışmaları küçük bir zümresine ait olmaktan çıkarıp, geniş bir kitleye yaymasıdır.

Tıp ile mantık arasındaki bağlantının kökleri Helenistik şârihlerinden Galen'e kadar gittiği söylenir. Kendisi her ne kadar İskenderiye okuluna mensup olmasa da bu okulla sürekli iletişim halindedir. Beytü'l-Hikme'nin kurulmasıyla birlikte başlayan tercüme faaliyetlerin de Galen'in eserleri Huneyn b. İshak tarafından tercüme edilir. İskenderiye okulunu takip eden Süryani mütercimler Bağdat'ta tıbbî-mantıkî çalışmalarını sürdürmeye devam etmeleri İslam dünyasındaki mantık ilminin gelişmesinde önemlidir. Zira Pratisyen doktorların eğitiminde mantık ilmi uzun bir süre merkezî bir rol üstlenir. Bundan dolayı da IX-XII. asırları arası mantığın gelişiminde neden olarak tıp ilmi gösterilir.[228]

Yahya İbn 'Adî Okulu, Fârâbî'nin başlattığı mantık faaliyetlerini devam ettirir. Bu dönem "Arapça konuşulan bir dünyada, mantıksal çalışmaların ilk gelişim asrı" olarak isimlendirilir.[229] Ayrıca Yunanca mantığın sadece Arapçalaştırılmadığı, aynı zamanda İslami bir şekle büründüğü de ifade edilir.[230] Bu asırda bilim ve öğrenme, artık az sayıda elit insanların meşgalesi olmaktan çıkıp, çok sayıdaki orta sınıf insanların zihinlerini meşgul eder bir hale gelir.[231]

X. asır boyunca Yahya İbn 'Adî Okulunun mantıksal çalışmalar noktasında tartışmasız merkezi özelliğini koruduğu görülür. Ancak bu durum mantık çalışmalarının Bağdat dışındaki diğer büyük kültür merkezlerine ulaşmasıyla değişir.[232] Farklı şehirlerdeki mantık eğitimi neticesinde İslam dünyasının diğer bölgelerinde de pek çok mantıkçı yetişmeye başlar. 920 yılında Bağdat dışında yetişen Arap/Müslüman mantıkçı yer almazken bir asır sonra yani 1000'li yıllarda Bağdat'ın dışında kültür merkezlerinde birçok mantıkçının ortaya çıktığı görülür.

[228] Rescher, **a.g.e.**, s. 19.
[229] Rescher, **a.g.e.,** s. 46.
[230] Rescher, **a.g.e.,** s. 44-46.
[231] Rescher, **a.g.e.,** s. 37.
[232] Rescher, **a.g.e.,** s. 39.

Hatta X. asrın ikinci yarısında, Arapçanın konuşulduğu her bölgede mantıkla ilgili detaylı çalışmalar başlar. Bundan dolayı X. asır Arap mantığının en önemli olayı, Bağdat okulunun ortaya çıkışı, yükselişi ve gerileyişidir. Rescher'e göre bunun sebebi, tercüme faaliyetlerinde bulunan Hristiyan düşünürlerinin katkılarının bitmesidir. Hristiyan mütercimlerin ilmi faaliyetlerden uzaklaşmaları neticesinde, mantıksal çalışmalarla ilgili Yunanca-Süryanice külliyatın bilgisi de nihayete erer.[233]

Yahya İbn 'Adî'nin rahle-i tedrisinde yetişen ilim adamlarının mantık ve felsefe çalışmalarını geniş bir kitleye yayması neticesinde mantık ilminin Bağdat sınırlarını aşarak bu okulun aktif yaşamı sona ermesi de bir başka sebep olarak zikredilebilir. Artık mantık ve felsefe alanındaki çalışmalar Müslüman âlimler tarafından Arapça olarak yapılmaya başlanmasından ötürü Yahya İbn 'Adî'den sonra Süryani felsefesi görünür bir uykuya dalar. İlk Abbasi halifelerinin felsefi ve bilimsel tercüme ve kültürel etkileşim siyaseti durduğu için Hıristiyanlar da saray için üretmeyi bırakırlar.[234] Böylece mantık ve felsefe çalışmaları için Yunanca-Süryanice kaynaklara müracaat etme ihtiyacı kalmaz ve mantığın Arapça olarak okunma ve yazılma süreci başlar.

[233] Rescher, **a.g.e.,** s. 46.
[234] Alain De Libera, **a.g.e.,** s. 95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHYA İBN 'ADÎ'YE GÖRE MANTIK

1. MANTIĞIN ÖNEMİ, AMACI VE FAYDALARI

Yahya İbn 'Adî'ye göre mantığın tanımına geçmeden evvel mantığın sözcük anlamı ve tanımı üzerinde durmak ve bunları açıklamak gerekir. "Mantık" sözcüğü, Arapça söylemek, konuşmak, dile getirmek anlamlarına gelen "nutk" kökünden türer. Fârâbî bu kelimenin üç anlamda kullanıldığını belirtir;

1. Ses ile çıkan sözdür ve insanın içinde bulunan şeyi dille ifade etmesidir. 2. Ruhta bulunan sözdür, bu da kelimelerin delalet ettiği mâkullerdir. 3. İnsan da fıtrî olarak mevcut olan ruh kuvvesidir. Bu ruh kuvvesi başka hayvanlarda bulunmayan ve insanlara mahsus olan temyiz gücü ile varlıkları birbirinden ayırt etmeye yarar.[235] Mantık, Yunanca "logikos, logosa" yani söze, akla, akıl yürütmeye ve düşünmeye karşılık gelir.[236]

Mantığın birçok tanımı yapılmakla birlikte biz burada öne çıkan tanımları zikredeceğiz. "Mantık, insanı hakikate yönlendiren bütün zihinsel işlemlerinin bilimidir." "Mantık, düşünme yasalarının bilimidir." "Mantık, bilinenlerden hareketle bilinmeyenlerin bilgisinin elde edilmesine vasıta olan bir bilimdir."[237] Mantık, bütün

[235] Fârâbî, **İhsâ'ul-ulûm**, s. 78.
[236] Necati Öner, **a.g.e.,** s. 13; İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**, Elis Yayınevi, Ankara 2010, s. 11.
[237] Necati Öner, **a.g.e.,** s. 15; Doğan Özlem, **Mantık**, Notos Kitap, İstanbul 2012, s. 28; Emiroğlu, **a.g.e.,** s. 12.

ilimler için son derece önemlidir. Bundan ötürü bütün ilimlere bir giriş olarak kabul edilmektedir.

Yahya İbn 'Adî'nin, mantığı incelemesi ve bütün ilimler için gerekli görmesi yaşadığı dönem için önemlidir. Zira bu dönemde yaşayan bazı Müslüman âlimler mantığı daha çok akide ve dil yönünden ele aldıkları ve eleştirdikleri görülür.[238] Onlara göre mantığın ya İslami ilimler için zararlı olduğunu ya da onunla ulaşılan ilmin başka şekillerde elde edilebileceğini ifade ederek mantığa gerek olmadığını ve mantığın faydasız bir ilim olduğunu ileri sürerler.[239] Bundan ötürü insanların dini ilimleri özellikle de Hadis ve Kelamı terk edip felsefe ve mantığa yönelmeleri onları endişeye düşürür.

Hadisçilere göre insanların dini konuları anlamada mantığı kullanmaları Müslümanlar arasında büyük bir fitnenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.[240]

İlk dönem Kelamcılar da mantığı ilim elde etmede bir metot olarak kullanmazlar ve mantığa karşı çıkarlar.[241] Mantıkta tanımın ve tümdengelimin yapılabilmesi için, tümel kavramların gerçekliğinin kabul edilmesi gereklidir. Oysaki kelamcılar, mantıktaki tümel kavramları kabul etmezler.[242]

IX. yüzyıl ve X. yüzyıllar arasında Bağdat'ta mantık ilmi şöhret bulunca dini ilimlerin yanında Arapça gramerine hâkim gramercilerin mantığı ciddi bir şekilde eleştirmeye başladıkları görülür. Halife Muktedir (ö. 932)'in veziri olan el-Furât (ö. 932)'ın huzurunda geniş katılımlı bir mecliste Ebû Bişr Mettâ ile Ebû Said es-Sirâfi (ö. 978) arasında yaşanan mantık ve gramer tartışması o dönemi anlamamız açısından önemlidir.[243]

---

[238] Nazım Hasırcı, **İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi,** Araştırma Yayınları, Ankara 2010, s. 20.
[239] Fatih Toktaş, **İslam Düşüncesinde Felsefi Eleştiriler**, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 16.
[240] Hasırcı, **a.g.e.,** s. 21.
[241] Hasırcı, *ay.*
[242] M. Tahir Yaren, **İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fikirleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1982, s. 32-34.
[243] Bu tartışmanın tahkik ve tercümesi için bkz. Osman Bilen, *"Ebu Bişr Matta ile Ebu Said es-Sirafî Arasında Mantık ve Gramer Üzerine Bir Tartışma",* İslamiyât Dergisi, C. 7, Sayı 2, Ankara, 2004, s. 155-172; Ayrıca bu tartışmanın geniş bir değerlendirmesi için bkz. A. Hadi Adanalı, "*Erken Dönem İslam'da Mantık ve Mantık Tartışması",* İslamiyât Dergisi, C. 7, Sayı 2, Ankara, 2004, s. 61-73.

Ebû Bişr Mettâ'ya göre mantık, düzgün ifadeyi, bozuk olan ifadeden, doğru anlamı yanlış anlamdan ayırt etmeye yarayan, sözün bir aletidir. Ayrıca mantık, fazla olan ile eksik olanı, ağır olan ile hafif olanı birbirinden ayıran bir terazi gibidir.[244] O, bütün insanlarda akletme özelliğinin eşit olduğunu, bu yüzden dört artı dördün sekiz olduğu bütün toplumlar tarafından bilindiğini ileri sürer.[245] Mettâ, mantığın her ne kadar Yunanlılar tarafından keşfedildiğini söylese de bütün insanlar tarafından uygulanabilen evrensel bir alet olarak görür.[246] Sirafî'ye göre bir sözün doğruluğu veya yanlışlığı eğer o dilin kurallarını temel alarak konuşuyorsak sözün ait olduğu dilin gramerine göredir ve düzgün ifadeyi bozuk ifadeden ayırt etmenin mantıkla değil gramer bilgisiyle olacağını ileri sürer. Sirafî eleştirilerine devam ederek, mantığı eğer Yunanlı biri vaz'etmişse, bunu Yunanlıların diline, kültürüne ve geleneklerine bağlı olarak yorumlar. Bu durumda mantık Yunan dilinde vaz'edildği için sadece Yunanlılara aittir. Dolayısıyla bir Türk, bir Hintli, bir Farslı veya bir Arap Yunanlıların vaz'ettikleri şeyleri almak zorunda değildirler.[247]

Sirafî, akılla kavranılan kavramların dille ifade edildiğini belirterek, gramerin mantıktan daha gerekli olduğunu iddia eder. Diller arasında yapılan tercümelerde anlam kaymalarının mantıkla değil gramerle çözülebileceğini iddia eder. Mettâ'ya göre ise mantıkta söz değil; anlam kayması dahi olsa mananın esas olduğunu ileri sürer. Ona göre Yunanlılar dilleriyle birlikte kaybolmuş olsalar bile tercüme yoluyla hikmete dair manalar muhafaza edilmiştir. Bu yüzden de mantık ilmi, hakikatlerin özünü ifade eden ilim olarak sadece bir millete ve zamana has olmayıp evrenseldir.[248] Sirafî, bu görüşe karşı çıkarak mantığın anlamla, gramerin de sadece sözle ilgili olduğunu kabul etmez. Mantığın ancak içinden çıktığı dile uygulanabileceğini ve sözün anlamının doğruluk ve yanlışlığını ayırt etmede mantığın tek araç olmadığını iddia eder.[249] Sirafî böylece mantığa ihtiyacın olmayacağını ileri sürer.

---

[244] et-Tevhidî**, a.g.e.,** s. 109.
[245] et-Tevhidî, **a.g.e.,** s. 110.
[246] et-Tevhidî, *ay.*
[247] et-Tevhidî, *ay.*
[248] et-Tevhidî, **a.g.e.,** s. 112.
[249] et-Tevhidî, a.g.e, s. 111.

Fârâbî ve Yahya İbn ‘Adî hocası Ebû Bişr Mettâ ile Sirâfi arasında geçen mantık-gramer tartışmasında hocasının yenik düşmesi sonucu ona yeniden bir saygınlık kazandırmak için bu tartışmanın devamlılığını sürdürdükleri görülür.

Fârâbî, lafızları kullanma açısından gramer ve mantık sanatlarını birbirine yakın bulur. Bundan ötürü gramerin apriorik yönünü ortaya koymak ve bu kurallar bütününü mantık sanatına dâhil etmek gerektiğini savunur.[250] Fârâbî'ye göre bu iki sanatın lafızlarla ilgilenme maksatları farklı olup lafız ve cümlelerle ilgilenmeleri bu iki sanatın isimlerinin birbirine yakın olmalarından kaynaklanmaktadır. Lakin ona göre gramerin lafızlarla ilişkisi neyse mantığın ma'kullerle ilişkisi de odur.[251]

Fârâbî'ye göre mantık ve gramerin ayrıldığı bir başka nokta, mantığın bütün milletlerin kullandığı evrensel kanunları incelemesi iken gramerin bir milletin diline uygun ve özel kanunları araştırmasıdır.[252]

Yahya İbn ‘Adî ise mantık ve gramerin farklı iki sanat olduğu hususunda hocasıyla aynı düşüncededir. Bu konuyu pekiştirmek için de bu iki sanatın mevzu ve maksatlarını açıklayan müstakil bir eser kaleme alır.[253] Yahya İbn ‘Adî, bu iki ilmi aynı zamanda bir sanat olarak nitelendirdiğinden ötürü hem Arap Gramer sanatını ve hem de Yunan Gramer sanatını herhangi bir sanat olarak görür. Sanat olmaları onların türlerini oluşturan ortak yönleridir. Bu ortak yönleri araz bakımından değil mahiyet bakımındandır. Dolayısıyla sanat vasfı Arap Gramer sanatının da ve Yunan Mantık sanatının da cinsi olur.[254]

Yahya İbn ‘Adî'ye göre bu iki sanatın ayrımlarını ortaya koyabilmek için mevzu ve maksatlarının neler olduğunu bilmek gerekir. Bir sanat hem mevzuda hem maksatta birbirlerinden ayrılabilir. Örneğin felsefenin mevzusu kendisi dışındaki bütün varlıklar, maksadı ise varlık olması hasebiyle varlıkların hakikatlerini idrak etmektir. Felsefe kendine has mevzu ve maksatla bütün sanatlardan ayrılır. Bazı

---

[250] Nesim Doru, **Yahya İbn ‘Adî'ye Göre Mantık-Gramer İlişkisi**, DÜİFD, C. 6, Sayı.1, 2004, s. 42.
[251] Fârâbî, **a.g.e.,** s .75-78.
[252] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 77.
[253] Yahya İbn ‘Adî, **Makâle fi-tebyîni'l-fasli beyne sınâateyi'l-mantıki'l-felsefî ve'n-nahvi'l-arabî,** nşr., Sahban Halîfât, (Makâlâtu Yahya İbn ‘Adî el-Felsefiyye içerisinde) s. 423-424.
[254] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 414.

sanatlar da mevzu da bir olup maksat da ayrılırlar. Tıp sanatına nisbetle spor sanatı gibi. Bu iki sanatın mevzusu ortaktır ki bu da insan bedenidir. Maksatları ise farklıdır, spor sanatının maksadı futbol ya da basketbol oynarken bedeni eğitmek, tıp sanatının maksadı ise insan sağlığını korumaktır. 'Adî'ye göre mevzu ve maksatları bir olan hiçbir sanat yoktur. Şayet olsaydı iki ayrı sanat olmayıp tek bir sanat olurlardı.[255]

Yahya İbn 'Adî'ye göre mantık sanatının mevzusu delaleti olan lafızlardır, tüm lafızlar değil aksine cins, fasl (ayrım), nev' (tür), hassa (ilinek) veya araz-ı amm (genel ilinek)'dan biri olan külli şeylere delalet eden lafızlardır. Ayrıca cüz'i bilgiler, burhân denilen yakinî kıyas suretini almadıklarından mantığın konusu olmazlar. Dolayısıyla şek ve şüpheden arî olan burhânî bilgiler tümel anlamlara delalet eden lafızlarla mümkün olduğundan, mantığın konusu bu tür lafızlardır.[256] Mantık sanatının maksadı, mevzusu olan lafızları doğru bir şekilde birleştirmektir.[257] Mantık sanatının asıl maksadı da burhandır. Yani bir manaya delalet eden lafızların, delalet edilenin durumuna mutabık hale getirmektir. Bunu sağlayan şey de anlamda doğruluk esasıdır. Yahya İbn 'Adî'ye göre mantık, sadece bir anlama delalet eden lafızları birbirine mutabık hale getirecek bir sanat değil, aynı zamanda doğruluğunu gerektirecek bir te'lifle birleştiren bir sanattır.[258]

Yahya İbn 'Adî'ye göre gramer sanatının mevzusu ise delaleti olsun veya delaleti olmasın mutlak lafızlardır. Gramer sanatının maksadı ise Arapların yaptığı gibi lafızları harekelemektir.[259]

Kısacası, İbn Adî'ye göre mantık ve gramer sanatı birbirinden farklı iki sanattır. Mantık tümel anlamlara delalet eden lafızları inceler. Gramer de sukün ve hareke itibariyle lafızları ele alır. Mantığın konusu mutlak lafızlar olmayıp delaleti olan tümel lafızlardır. Gramerin mevzusu da delaleti ister olsun ister olmasın bütün lafızlardır. Mantığın maksadı burhân yoluyla lafızların mutabık olmasıdır. Gramerin maksadı ise, lafızların hareke ve sukün almasıdır.

---

[255] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 415.
[256] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 422.
[257] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s .421.
[258] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 423.
[259] Yahya İbn 'Adî, *ay.*

Görüldüğü gibi mantık ve gramer ilişkisi hakkında Yahya İbn ‘Adî’nin sergilediği tutum, kendisinden önce yapılan tartışmalarda mantıkçı tarafın görüşlerinin bir özetini sunar. O yazdığı bu eserle hocaları olan Ebû Bişr Mettâ ve Fârâbî‘nin savundukları görüşleri biraz daha açtığı ve onların savundukları görüşleri farklı ispatlama şekilleriyle ortaya koyduğu görülür.

Yukarıda zikredilen sebeplerden ötürü Yahya İbn ‘Adî, mantığı inceleyerek mantığa yapılan sert eleştirilere karşı mantığın savunuculuğunu yapar. Mantığı diğer ilimlerde olduğu gibi mutluluğun anahtarı olarak görür ki bu da Yahya İbn ‘Adî’nin de mantığa verdiği önemi gösterir. Yahya İbn ‘Adî, bu açıklamalarına bağlı olarak mantığın ne olduğu, önemi, amacı ve faydası gibi konuları detaylandırarak mutlulukla ilişkisini daha da netleştirmektedir.

1.1. Mantık İlmi ve Önemi

Yahya İbn ‘Adî’nin yazdığı eserlerde mantığa ayrı bir yer vermesi, yaşadığı dönemde mantık hakkında yapılan amansız eleştiriler karşısında safını belli etmesi ve mantığı müdafaa konusunda ilk kez müstakil bir eser yazması mantığa verdiği önemden kaynaklanır.[260]

Ona göre mantık, nazarî ilimde doğruyla yanlışı, amelî ilimde iyiyle kötüyü birbirinden ayırt eden bir vasıta hizmeti gören bir sanattır.[261] Bu tanımı yaptıktan sonra burada zikrettiği bütün kavramları tek tek açıklamaya başlar. Mantık sanatına sahip olan kimse akli temeyyüz vasfına sahip olur. Yani bu akli temeyyüze sahip olan kişi doğruyla yanlışı birbirinden ayırt edebilecek ilme sahip olması gerekir. Burada kastedilen ilim ise var olanların hakikatlerini, var olmaları hasebiyle idrak etmektir. “Nazar” incelemedir, en son gayesi varlıkların hakikatlerini idrak etmektir. O halde “nazari ilim” varlıkların hakikatlerini idrak eden bir ilimdir. “Amel” bir konunun suret kazanmasıdır. “Ameli ilim” ise en son gayesi iyiyi elde etmeye ve kötü olan şeylerden kaçınmaya yardımcı olan ilimdir. Bu kelimelerin açıklanmasından sonra mantık hakkında şunu ifade edebiliriz; akli temeyyüze erişen kişiler doğruyla yanlışı birbirinden ayırt ederler. Varlıkların hakikatlerini idrak

[260] Yahya İbn ‘Adî, **Makâle fi’l-buhûsi’l-erbaati’l-ilmiyye,** s. 93.
[261] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 94.

ederler. İyiyi elde eder ve kötü olan şeylerden kaçınırlar. Bütün bunları gerçekleştirme de mantık bize yardımcı olan bir sanattır. Şayet bu sanat olmasa akli temeyyüze erişmemiz ve hakikatin bilgisini elde etmemiz mümkün değildir.[262]

Yahya İbn 'Adî bu hususta hocası ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Zira Farabi'ye göre mantık, aklı kuvvetlendirmeye ve yanlış yapılması mümkün olan bütün makul şeylerde, insanı doğru yola ve gerçek tarafa yöneltmeye yarayan kanunları ve insanı mâkullerde yanlıştan, sürçmeden ve hatadan koruyan ve muhafaza eden kanunları veren bir sanattır.[263]

Yahya İbn 'Adî hocası Fârâbî'nin yolunu takip ederek mantığı benzer bir şekilde tanımlar. Her ikisi de mantığı sanat olarak ele almakla birlikte Fârâbî, Aristoteles mantığını diğer ilimlere giriş için bir *alet* olarak kabul eder.[264]

Yahya İbn 'Adî'nin hocası olan Ebû Bişr Mettâ'ya göre mantığın tanımı, düzgün ifadeyi, bozuk ifadeden, doğru anlamı yanlış anlamdan ayırt etmeye yarayan, sözün bir aleti ve fazla ile noksanı, ağır ile hafif olanı ayırmaya yarayan bir terazi gibidir.[265]

Yapılan bu tanım Mettâ'nın kendisine ait olmayıp altıncı yüzyılda İskenderiye'de ve onuncu yüzyılda Bağdat mantıkçıları arasında yaygın olarak kullanılır.[266] Ancak mantık bir alet olmaktan çıkıp düşünme için bir yöntem olarak Fârâbî ve İbn 'Adî'nin elinde bir sanata dönüşür ve mantığa, insan fiillerin bir kriteri olması yönünden özel bir fonksiyon yüklenir.[267]

Ebû Bişr Mettâ mantığı, sözün bir aleti ve fazla olan ile noksanı, ağır olan ile hafif olanı ayırmaya yarayan bir terazi gibi görür. Fârâbî'ye göre deneme aleti olarak mantık kanunları, miktarını idrak etmekte kusurlu olup olmadığından emin olmadığımız birçok cisimleri kontrol etmek için alet olan terazi ve ölçülere benzer.[268]

---

[262] Yahya İbn 'Adî, *ay.*
[263] Fârâbî, **İhsâu'l-Ulûm,** s. 67.
[264] Fârâbî, **a.g.e.,** s.68.
[265] Ebû Hayyan et-Tevhidî, **Kitab'ul-imta' ve'l-muanese**, s. 109.
[266] A. Hadi Adanalı, **Erken Dönem İslam'da Gramer ve Mantık Tartışması**, İslâmiyât 7 (2004), Sayı, 2, s. 66.
[267] Türker, **a.g.m**. s. 93.
[268] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 68.

Hem Ebû Bişr Mettâ hem de öğrencisi Fârâbî mantığı bir alet olan terazi ve ölçüye benzeterek Yahya İbn ‘Adî’den farklı bir görüş beyan ettikleri görülür.

Yahya İbn ‘Adî’ye göre ilim tasnifi metafizik, tabiat ve mantıktır. Bu üç konuyu içeren bir risalesi vardır. Risale de mantığa ayrılan bölümde şu ifadelere yer verir;

Yahya İbn ‘Adî’ye göre mantık sözü birden çok manaya delalet edebilir. Lakin mantık sözünü felsefeciler iki farklı manada kullandıklarını ifade eder. İlki insanlar için mukavvim olan ayrımlardan olup ayırt etme kuvvesi manasında kullanılır. İkincisi ise başlı başına mantık sanatı olarak kullanılır. *Kategoriler, önermeler* ve *kıyas* gibi konular zikredildiğinde mantık sanatına ait olduğu bilinir.[269]

1.2. Mantık İlminin Amacı

Her ilmin olduğu gibi mantık ilminin de bir amacı vardır. Mantık ilminin amacı burhanı bilmektir. Burhan ise kesin bir kıyas türü olmakla birlikte şek ve şüpheden arîdir. Burhan ile bilinen her şey mahduttur ve mahdut olan her şey de kesindir.[270] Net bir ifadeyle söylemek gerekirse mantık ilminin amacı külli şeylere delalet eden lafızların doğru bir vakaya mutabık olacak şekilde birleştirmektir.[271] Yani tanım ve kıyasın doğru olanını yanlış olanından ayırt etmektir.

Mantığın amacını ortaya koymak bakımından kıyas, tanımdan daha önemli bir konuma sahiptir. Kıyas en az iki mukaddime ve bir neticeden meydana gelmektedir. Her mukaddimede bir mevzu ve bir mahmul bulunmaktadır.[272]

Mantık ilminin başka bir amacı da akli şeyleri hislerden ve burhanî şeyleri de şüpheli şeylerden ayırt eder.[273] Yahya İbn ‘Adî’ye göre mantığın diğer bir amacı da, akıl yürütme yollarını açıklamak olduğunu ifade eder. Bilinenler yardımıyla bilinmeyen şeylerin bilgisine her zaman ulaşmak mümkün olmayabilir. Ama bilinmeyenleri bilmenin en önemli yolu bilinenlerden hareketle bilinmeyenlerin

---

[269] “Yahyâ Ibn ‘Adî**, On the Four Scientific Questions Concerning on Three Kinds of Existence,** s. 79.
[270] Yahya İbn ‘Adî, **Makâle fi-tebyîni’l-fasli beyne sınâateyi’l-mantık,** s. 422.
[271] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 423
[272] Yahya İbn ‘Adî, **fi’l-Hâceti ilâ marifeti-mâhiyâti’l-cins,** s. 223-224.
[273] Yahya İbn ‘Adî, **Makâle fi’l-buhûsi’l-erbaati’l-ilmiyye,** s. 95.

bilgisine ulaşmaktır ve bu şekilde yeni bir bilgiye erişmeyi bize sağlayan mantık sanatıdır. Ayrıca Yahya İbn ‘Adî’ye göre mantık, doğru bilgiyi yanlış bilgiden ve iyi davranışları kötü davranışlardan ayırt ettiği kadar yeni bir bilgiyi de elde eden bir metottur.[274]

Görüldüğü gibi Yahya İbn ‘Adî, mantığı sadece yeni bir bilgi elde etmek için kullanmaz. O mantığın hem bir metot/alet hem de bir ilim/sanat olduğunu ifade eder.

1.3. Mantık İlminin Faydaları

Yahya İbn ‘Adî der ki, “bütün insanların fiilleri hakikati tespit etmek ve hakikate tabi olmak bakımından sözlerine uymaları durumunda mantığın üstünlüğü ve faydasını açıklamaya gerek kalmazdı.” Yani insanın hakikati tespit etme de söyledikleri ile yaptıkları arasında bir tutarlılık olsaydı mantığın faydasını anlatmak yersiz olurdu. Ancak insanların sözleri ve davranışları birbirine uymadığı için mantığın faydalarını zikretmek gerekir.[275]

Mantık sanatının faydası en küçük bir düşünce sayesinde ortaya çıkar. Eğer İbn ‘Adî, mantığı bu kadar çok faydalı görmeseydi mantığın bütün ilimler için gerekli olduğunu ifade etmezdi. Mantık sanatını bilen kimsenin saadeti elde edeceğini söyleyerek mantık ve ahlak arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Ona göre mantık sanatını bilmek kendi zatında iyiliktir. Mantık sayesinde elde edilen bir iyilik normal şekilde elde edilen bir iyilikle aynı seviyede değildir.[276] Yani insanın bir iyilik yapmadan önce iyice düşünmesi ve bu iyilik hareketinin ne tür sonuçlara varacağını kestirmesi ancak mantık sanatını bilmesi ile mümkün olur. Böylelikle insani eylemler mantık sayesinde iyi niteliğine bunun neticesinde de mutluluğa ulaşılır. Çünkü mantık sanatına vakıf olan birinin yapacağı iyilik tam bir saadettir. Mantık sanatını bilmeyenler de bu saadete erişemezler.[277]

Yahya İbn ‘Adî’ye göre mantık sanatı, ancak ona sahip olmakla sahibine akli temeyyüz vasfını kazandırıp hakikatin bilgisine ulaştırır. Bu sebepten dolayı bunlara ulaşan kişinin şükretmesi, sahip olduğu sanatı ve ona dair bilgileri açıklaması

[274] Yahya İbn ‘Adî**,** *ay.*
[275] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 94.
[276] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 95.
[277] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 94-96.

gerekir.[278] Yani mantık sanatı sayesinde hakikatin bilgisine ulaşan insanlar huzura erer. Bunun sonucu olarak şükretmeleri gerekir. Ayrıca İbn 'Adî'nin düşüncesinde toplumsal olarak huzura erişilebilmek için mantık ilmini herkese öğretmek gereklidir.

Ona göre bilgiye ulaşmanın yolu bilinenden hareketle bilinmeyenleri elde etmektir. Misal olarak, sayılarla meşgul olanlar, var olan sayıların özelliklerinden hareketle henüz sahip olmadıkları sayıların çeşitli özelliklerini ortaya çıkarmaları mantık sayesindedir. İnsanlar, önceden haberdar oldukları ve zihinlerinde mevcut bulunan şeylerden yola çıkarak kendilerinde mevcut olmayan şeyleri ortaya çıkarırlar. Bu tür bir akıl yürütme ancak kıyas yoluyla bilinir. Mantık sanatının bu kuralları sayesinde yeni bir bilginin elde edilmesinde ve bu sanatın yeni bir bilgiye eriştirmesinde ne kadar faydalı olduğunu bir kez daha görürüz.[279]

Mantık, doğru bilgileri yanlış olanlardan, kesinlik ifade eden bilgileri ise kesinlik ifade etmeyen şeylerden ayırır. Mantığın asıl faydası kişiyi nazarî ve amelî saadete eriştirmesidir.[280] Mantığın diğer bir faydası da doğru bilgiyi elde etmek isteyen kişiye tasavvur ve tasdikte doğru bir hüküm vermesini sağlamaktır.[281]

Aklın, duyunun ve düşüncenin ancak sağlıklı olduğu ve kendisini hastalıklardan koruduğu zaman, olayları olduğu gibi idrak edeceği aşikârdır. Akıl ancak zarardan korunduğu zaman makulleri oldukları gibi kavrar. Düşünce kuvvesi ise ancak düşündüğü şeye götüren yol sağlam ise akıl yürüttüğü şeyi olduğu gibi idrak eder. Eğer duyular ve muhayyile kuvvesi sıhhatini kaybederse, hissedilen ve tahayyül edilen şeyler kendi suretinden başka bir surette tasavvur edilir. Bu duruma, buruna gelen fena bir kokunun güzel, güzel bir konunun da fena gelmesi örnek gösterilebilir.[282] Yani kişinin aklın temeyyüz vasfını tam olarak gerçekleştirebilmesi için kişinin sağlıklı olmasının yanında duyu kuvvelerinin de sağlıklı olması gerekir. Eğer bunlar da hastalık belirtisi belirlemeye başlarsa akıl ve duyu görevlerini tam

[278] Yahya İbn 'Adî, **Makale fi-tebyinî fadlı sına'atı'l-mantık bi-vasfî ba'de ma-yufîduhû ahlehâ** nşr., Robert Wisnovsky, (New Philosophical Texts of Yahyâ Ibn 'Adî içinde), s**.** 311.
[279] Yahya İbn 'Adî, **Makâle fi'l-buhûsi'l-erbaati'l-ilmiyye,** s. 97.
[280] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 96.
[281] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 95-96.
[282] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 96.

anlamıyla yerine getiremez. Bunun sonucu olarak doğruyu yanlış, yanlışı da doğru olarak ifade ederler.

Dimağ hastalandığı zaman akla da ârız olur. Bu durumda aklın tasavvur fonksiyonu bozulur ve tasavvur edemez hale gelir. Bütün parçasından büyüktür gibi son derece açık olan ilk prensipleri anlamaktan uzak olur. İstidlalde bulunmak için dimağın sağlam olması gerekir. Lakin aklın sağlam olduğu bazı dönemlerde de mantıksal açıdan yanlış sonuçlara varılabilir. Bunlardan ilki bilinen ve açık olan şeylerden bilinmeyen şeylere doğru bozuk bir yoldan gidilmesidir. Bozuk bir yoldan gidilmesi durumunda hakikate erişmek mümkün değildir. Örnek olarak eğer bir kimse "her taş bir cisimdir", "hiçbir hayvan taş değildir" sözlerinde olduğu gibi bu iki doğru öncülü alsa, sonra onları

Hiçbir hayvan taş değildir

Her taş cisimdir

Şeklinde bir kıyas oluşturursa bu kıyasın neticesi "hiçbir hayvan cisim değildir" sonucu çıkar. İki doğru önermeden meydana gelen bu kıyasın neticesi yanlıştır. Çünkü bu yanlışlık öncüllerin kurallara göre sıralanmamasından kaynaklanmaktadır.[283]

Bunlardan aklın yanlışa düşmesine sebep olan hususların ikincisi bazen de kuvvetin ve yolun sağlamlığıyla birlikte kıyasın maddesinin ve kurallarının dikkatli bir şekilde incelenmesinden kaynaklanır. Kıyasın sıralaması doğru bir şekilde verildiği ve öncülleri doğru olduğu halde açık bir yanlışa düşülebilir.[284]

Kısacası insanın düşünce eylemini tam gerçekleştirebilmesi için hem bedenin sıhhatli olması hem de mantık sanatını çok iyi bilmesi lazımdır. Mantık sanatının bilinmediği durumlarda neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilenemez. Mugalata yapmakta ehil olan biri, karşısındakini çok rahat bir şekilde ikna edip onu aldatması

[283] Yahya İbn 'Adî**, a.g.e.,** s. 96
[284] Yahya İbn 'Adî, *ay.*

mantık sanatını bilmemesinden kaynaklanır. Bu tür kandırmalara ve yanlış anlaşılmalara karşı mantığı bilmek faydalıdır.[285]

Fârâbî'de buna benzer ifadeler zikreder; kişinin mantığı bilmemesi durumunda gerçeğe vardığı şeyin doğruluğunu anlayamaz ve gerçeğe nasıl vardığını ve hangi yönden vardığını da tespit edemez. Ayrıca kişinin ileri sürdüğü delillerin fikrinin doğruluğunu nasıl icap ettirdiğini ve kesin olarak nereden anlaşılacağını bilemez. Bu durumda yanlış veya mugalata yapanın yanlışını, hangi yönden yanlış yaptığını ve mugalata yaptığını bilemez.[286] Bunun sonucu olarak hangisinin yanlış ve hangisinin doğru olduğu noktasında kafa karışıklığı oluşur ve net bir bilgi ortaya çıkmaz.[287]

Fârâbî ve Yahya İbn 'Adî mantığın bilinmediği durumlarda ortaya çıkabilecek durumları benzer şekillerde ifade ederler. Mantık sanatını bilmenin faydasını Fârâbî, düşünme, akıl yürütme gibi zihinsel işlemlerde hataya düşülmemesini sağlayan ölçütleri ve kanunları vermesi olarak görürken[288] Yahya İbn 'Adî ise, mutluluğa erişmek olarak görür.[289]

Yahya İbn 'Adî'ye göre mantık, hakikatin bilgisini elde etmenin yanında var olan bilgilerden yeni bilgiler de elde etmektir. Mantık sanatı sayesinde elde edilen bilgi mutluluğun elde edilmesini sağladığı için mantık zorunlu olarak büyük faydaları olan bir ilimdir.[290] Ona göre mantığın bir başka faydası da hislerin yanıltmalarına karşı insana aklın güvenilirliğini göstermesidir.[291] Çünkü akıl bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri elde etmeyi sağladığı gibi, kişinin çelişkiye düşmesini de engeller.

2. YAHYA İBN 'ADÎ'DE KAVRAM TEORİSİ

Kavram teorisi başlığı altında, temelde Yahya İbn 'Adî'nin kavram ve kavram çeşitleri hakkındaki görüşleri üzerinde bir inceleme yapılacaktır.

---

[285] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 73; Yahya İbn 'Adî, **Kavlun fihi-tefsîru-eşyâi,** s. 201-203.
[286] Fârâbî, **a.g.e.,** s .68.
[287] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 69-70.
[288] Fârâbî, *ay.*
[289] Yahya İbn 'Adî, **Makâle fi'l-buhûsi'l-erbaati'l-ilmiyye,** s.97.
[290] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 94.
[291] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 97.

2.1. Kavram ve Terim

Kavram kelime olarak, "kavramak"tan gelip bir objenin, düşüncemizden bağımsız olan bir şeyin kavranması demektir.[292] Kısaca ifade etmek istersek kavram, "bir objenin zihindeki tasavvurudur" ya da "nesnelerin tarifinin bir kelime ile ifadesidir." Buna fikir (ide) denilir. Kavramın dille ifade edilmesine ise terim denilir.[293]

Yahya İbn 'Adî'ye göre kavram ve terimi ortaya koyabilmek için şu aşamalara vakıf olmak gerekir;

a. Şeyin kendi nefsindeki hakikat (Ayandaki varlık)
b. Şeyin hakikatinin idesinin zihinde var olması (kavram)
c. Ayanda var olan varlıklardan oluşan türemiş isimler
d. Şeye delalet eden harfler ile bir sesin oluşturulması (terim).[294]

Yahya İbn 'Adî'ye göre bu dört husus birbirleriyle ilişkilidir. İlk iki husus değişmeyen hakiki varlıklardır. Üçüncü husus ise varlığın mahiyetine ilişen arazlar olup mahiyetin ortadan kalkmasıyla araz da ortadan kalkar. Dördüncü husus ise zihin dışında mevcut olan objeler ile kavramlar arasında bağı sağlayan terimlerdir.

Gerçek ve hakiki olan varlık asıl varlıktır. Zihindeki varlık, ilim ve şekil bakımından mevcuttur. Ayandaki varlık ise lafzidir. Misal olarak bir şahıs dediğimizde aslında ve zatında bir varlığı vardır ve zihinlerimizde de bir varlığı vardır. Misal olarak x şahsının sureti, gözlerimizde ve hayallerimizde bir imge bırakır. X şahsın yok olduğunu ve varlığının ortadan kalktığını farz etsek bile, onun sureti hayallerimizde devamlı var olacaktır.[295]

Yahya İbn 'Adî'ye göre, bir şeyin hakikatteki varlığı ile zihindeki varlığı birbirinden farklıdır. Varlık ister zihinde olsun isterse hakikatte olsun her birinin kendisine has bir takım özellikleri vardır. Misal olarak insan dediğimizde, gerçek

---

[292] Necip Taylan**, Anahatlarıyla Mantık**, Ensar Kitap, İstanbul 2011, s. 115.
[293] Öner, **a.g.e.,** s. 31; Taylan, **a.g.e.,** s. 115
[294] Yahya İbn 'Adî**, fi-Tebyîni vucûdu'l-umûr,** s. 148-154; **Makâletu fi'l-kül ve'l-eczaî**, nşr., Sahban Halîfât (Makâlâtu Yahya İbn 'Adî el-felsefiyye içerisinde), s. 218.
[295] Yahya İbn 'Adî**, fi-Tebyîni vucûdu'l-umûr,** s. 148-150.

varlığı itibariyle, düşünen, ölen, hayvan bir varlıktır. Kavram olması itibariyle de tümel, tikel, özne gibi şeylerdir.[296]

2.2. Anlamları Bakımından Terimler

Aristoteles, bu tür terimleri sinonim (eşanlamlı), homonim (eşsesli) ve paronim (müştak) diye sadece üçlü bir taksime tabi tutar.[297]

Fârâbî'ye göre ise isimler, müstear, menkul, müşterek, mütevâti, umum husus, mubâyene, müterâdif ve müştâk olmak üzere sekiz kısımdır.[298]

Yahya İbn 'Adî ise terimleri, uyuşumlu (mütevâti'), eşanlamlı (müterâdif), müttefik ve eşsesli (müşterek) terimler olmak üzere dört kısma ayırır.[299] Başka bir risalesinde ise ayrık (mütebâyin) terimini ekleyerek bunu beşe çıkarır.[300]

Yahya İbn 'Adî, ayrıca isimleri ayanda var olan isimler ve ayanda var olan isimlerden türetilen isimler olmak üzere iki kısma daha ayırır.[301]

2.2.1. Mütevâti'

Fârâbî'ye göre ise mütevâti' birçok şey hakkında söylenen ve o şeylerden her birinin tanımı neye delalet ediyorsa, bu ismin tanımı da o şeye delalet eder.[302]

Yahya İbn 'Adî'ye göre mütevâti', ancak içinde müşterek bir isim olduğunda bu ismin doğruluğu o ismin tanımını doğruluyorsa bu isimlere mütevâti isimler denir.[303] Bu iki tanım incelendiğinde anlam bakımından aynı oldukları görülür. Misal olarak beyaz denildiğinde kar, tuz ve fildişi kast edilebilir. Mutlak beyaz rengini kast edilmez. Beyaz olması hasebiyle karın tanımı, " suyun kristalleşmesi, nefes almayan bir cisim, ısısı olmayan ve göz için ayırt edici bir renge sahip olan" şeklindedir.

---

[296] Yahya İbn 'Adî**, a.g.e.,** s. 150-151.
[297] Aristoteles, **Organon, I Kategoryalar**, Hamdi Ragıp Atademir (Çev.), MEB Yayınları, Ankara 1995, s. 3.
[298] Fârâbî, **Peri Hermeneias Muhtasarı,** nşr., Mübahat Türkel, (Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri içinde), Ankara 1990, s. 34.
[299] Yahya İbn 'Adî, **Te'âlîk'u-'iddeti**, s. 174.
[300] Yahya İbn 'Adî, *ay.*
[301] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 176.
[302] Fârâbî**, a.g.e.,** s. 35.
[303] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s.174.

Kaknüs (beyaz renkli bir hayvan)'ün tanımı da "düşünmeyen bir hayvan, uçan, göz için ayırt edici bir renge sahip olması" şeklinde tanımlanır. Bu iki tanım göz için ayırt edici bir renge sahip olma noktasında müşterek olup ayrıldıkları nokta ise birinin düşünmeyen bir hayvan olması diğerinin de cansız olması. Netice itibariyle beyaz olmaları yönünden müşterektir.[304]

2.2.2. Müterâdif

Aristoteles bu terimleri sinonim olarak isimlendirmektedir. Ona göre sinonim, hem isim birliği hem de anlam özdeşliği olan nesneleri ifade eder.[305] Örneğin, hayvan hem insandır hem de öküzdür, gerçekte insan ve öküz sadece müşterek adıyla alınmayıp, fakat tanımları bakımından aynıdır.

Fârâbî'ye göre bunlar bir tek şey hakkında, her biri aynı şey olmak hasebiyle söylenen birçok isimdir yahut her birinin tanımı, aynen diğerinin tanımı olan isimlerdir.[306]

Yahya İbn 'Adî'ye göre ise müterâdif, bir ismin doğruluğu o ismin tanımını doğruluyorsa bu isme müterâdif denir.[307] Misal olarak "leys" ve "esed" isimleri aslan anlamında kullanılır.

2.2.3. Mütebâyin

Yahya İbn 'Adî'ye göre mütebâyin, iki şeyden birinin ne tanım bakımından ne de isim bakımından birbirini doğrulamamasıdır.[308]

2.2.4. Müttefik

Yahya İbn 'Adî'ye göre müttefik, bir ismin doğruluğu o ismin tanımını doğrulamıyorsa bu isme müttefik isim denir.[309]

---

[304] Yahya İbn 'Adî, **Makâletu fi-tebyîni enne-şahsa ismü müşterekun,** s. 210.
[305] Aristoteles, **Organon, I Kategoryalar,** s. 3.
[306] Fârâbî**, Peri Hermeneias Muhtasarı**, s. 38.
[307] Yahya İbn 'Adî, **Te'âlîk'u-'iddeti**, s. 174. Yahya İbn 'Adî, müterâdifin tanımında ona "ancak müşterek olması" lafzını ekler. Biz bu kavramın kendi içinde müşterek olmadığı, bu sözün kendisinden önce işlenen mütevâti kavramına ait olduğunu tespit ettik.
[308] Yahya İbn 'Adî, *ay.* Yahya İbn 'Adî mütebâyin'in tanımını yaparken müterâdif sözünü kullandığını gördük. Biz bu kavramın müterâdif değil de mütebâyin olduğunu tespit ettik.

2.2.5. Müşterek

Aristoteles, bu tür terimleri "homonim" olarak isimlendirir. Homonim ise, yalnız adı bir, ama bu adın ifade ettiği anlamı başka başka olan nesnelerdir.[310]

Yahya İbn 'Adî'ye göre müşterek, farklı varlıklara verilmiş tek bir isimdir. Misal olarak 'ayn kelimesi tek bir kelime olmasına rağmen terazi, altın, göz, kaynak, çeşme gibi pek çok değişik manaları içinde barındırır.

2.2.6. Ayanda Var Olan İsimler

Yahya İbn 'Adî'ye göre bu isimler herhangi bir aracıya ihtiyaç duyulmaksızın var olan isimlerdir. Misal olarak "Zeyd", "arz", "taş", "ateş" gibi isimler[311]

2.2.7. Ayanda Var Olan İsimlerden Türeyen İsimler

Yahya İbn 'Adî'ye göre bu isimler, doğrudan bir aracıya ihtiyaç duyulan isimlerdir. Misal olarak "kâtiplik", "mühendislik", "Farslı" ve bunlara benzeyen ne kadar isim varsa bu gruba girer.[312] Kâtiplik ismi insan türündeki fertlerden biri olduğu zaman bu kâtiplik vasfı gerçekleşir. "İnsan kâtiptir" dediğimizde yazı yazma yeteneği insanda mevcut olduğu içindir. Ayrıca kâtiplik ismi insanın var olmasından dolayı türemiştir.[313]

2.3. Kavram Çeşitleri

Yahya İbn 'Adî'ye göre kavram çeşitleri basit ve bileşik olmak üzere ikidir.

2.3.1. Basit Kavramlar

Fârâbî'ye göre basit kavram, kendisine tek bir lafızla delalet edilen kavramlardır. Misal olarak, "insan" "nâtık" "siyah" gibi kavramlar basit kavramlardır.[314]

---

[309] Yahya İbn 'Adî, *ay.*
[310] Aristoteles, **Organon, I Kategoryalar**, s. 3.
[311] Yahya İbn 'Adî**, fi-Tebyîni vucûdu'l-umûr,** s. 152.
[312] Yahya İbn 'Adî**, a.g.e.,** s. 153.
[313] Yahya İbn 'Adî**, a.g.e.,** s. 154.
[314] Fârâbî, **et-Tavti'atu fi'l-mantık**, s. 24

Yahya İbn ‘Adî’ye göre, parçaları ayrı ayrı ele alındığında bir anlam ifade etmeyen kavramlara basit kavramlar denir. Misal olarak Zeyd kavramında olduğu gibi “z” “y” “d” hecelerine ayrıldığında Zeyd kavramının kendisi kastedilmez.[315]

Yahya İbn ‘Adî basit kavramları, cüzlerine ayrıldığında bir anlam ifade etmeyen kavramlar olarak görürken Fârâbî ise cüzlerine ayırmayıp tek bir lafızla delalet eden kavramlar olarak görür. Sonuç olarak Yahya İbn ‘Adî, basit kavramları tanımlarken hocası Fârâbî’den farklı düşünür.

2.3.2. Bileşik Kavramlar

Fârâbî’de bileşik kavramı “hayvanı-nâtîk”, “beyaz insan” gibi kendisine bileşik bir sözle delalet edilen kavramlar olarak tanımlar.[316]

İbn ‘Adî’ye göre ise bileşik kavramlar parçaları ayrı ayrı ele alındığında bir anlam ifade eden kavramlara bileşik kavramlar denir. Misal olarak “hayvan-ı ‘âmm” kelimesini alırsak hayvan ve ‘âmm isimleri tek başlarına bir anlam ifade ederler.[317]

Bileşik kavramlar parçalara ayrıldığında bir anlam ifade etmeleri noktasında iki filozof da aynı görüşleri belirtir.

2.3.3. Tekil Kavramlar

Yahya İbn ‘Adî’ye göre tekil kavramlar, bir tek şeye delalet eden sözcüktür. Misal olarak “Zeyd” “bu insan” gibi kavramlar tekildir. Başka bir şekilde ifade edersek var olan pek çok şey üzerine hamledilmeyendir.[318] Ayrıca Yahya İbn ‘Adî cüz’i sözünün cüzden türeyen bir isim olduğunu zikreder ve şöyle tanımlar; “sayıca eksik olmasından ötürü sayıca eksik olan niceliğin, sayıca çok olması hasebiyle sayıca çok olan niceliğe izâfe edilmesidir.”[319] Yani tikel yönden sayı bakımından az olup tümel yönden çok olana izâfe edilmesidir. Misal olarak, Ali, Veli, Ahmet vs. gibi tikelleri alıp tümel yönden çok olan insana izâfe edilmesi gibi. Tümel ve tikel

[315] Yahya İbn ‘Adî, **Makâletu fi’l-kül,** s. 218.
[316] Fârâbî, *ay.*
[317] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr,** s. 158.
[318] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr,** s. 156.
[319] Yahya İbn ‘Adî, **Makâletu fi’l-kül,** s. 213.

her ikisi birbirine izâfe edilir. Tümelin olduğu yerde tikel, tikelin olduğu yerde tümel vardır. Ayrıca tümel ve tikelde hem izâfet hem de nicelik kategorileri mevcuttur.[320]

2.3.4. Tümel Kavramlar

Yahya İbn ‘Adî’ye göre tümel, bir anlam altında yer alan birçok şeye hamledilen kavramlardır.[321] Ya da sayıca çok olmasından ötürü niceliksel çokluğun sayıca az olması hasebiyle niceliksel azlığın üzerine izâfe edilmesidir.[322] Yani tümelin sayıca çok olması bakımından sayıca az olan tikelin üzerine izâfe edilmesidir.

Tümel kavramlar içinde ortaklığı barındıran sözcüklerdir. Misal olarak insan sözcüğü tümel bir kavramdır. Çünkü dış dünyada bilfiil olarak bulunmasa da zihnimizde bilkuvve halinde bulunur.[323]

Yahya İbn ‘Adî’ye göre kavramlar belirli ve belirsiz olmaz üzere ikiye ayrılır.

2.3.5. Belirli Kavramlar

Yahya İbn ‘Adî’ye göre belirli kavramlar dış dünyada (ayanda) varlığı bilinen kavramlardır. Zeyd, Amr, bu ağaç, bu at gibi tekil kavramlar örnek verilebilir.[324] İbn ‘Adî, bu kavramları şahsi ve tikel olarak da isimlendirir.

Zeyd, Amr, bu ağaç, bu at gibi zikrettiğimiz tikel isimler ayanda mevcut olup ortak değildirler. Çünkü bunların belirli kavramlar olması birbirlerinden farklıdır. Lakin bazı durumlarda birbirleriyle ortaklık yönünden benzeyebilirler. Taş, su, at ve insan kavramları cisim olmaları yönünden birbirlerine benzedikleri halde at ve insan kavramları da sadece hayvan olmaları yönünden birbirlerine benzer. Varlıkların ortaklık yönünden birbirlerine benzemeleri tümel ve genel şeyler olarak isimlendirir.[325]

---

[320] Yahya İbn ‘Adî, ay.
[321] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr,** s. 155.
[322] Yahya İbn ‘Adî, **Makâletü fi’l-kül,** s. 213.
[323] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr,** s. 152.
[324] Yahya İbn ‘Adî**,** ay.
[325] Yahya İbn ‘Adî**, a.g.e..** s. 149-153.

2.3.6. Belirli Olmayan Kavramlar

Belirli olmayan kavramlar, tümel ve genel olan kavramlardır. Hayvan, İnsan, at ve cisim kavramları tümel kavramlardır.[326] İnsan lafzı dış dünyada var olan bütün insan fertlerini içine aldığı için belirli olmayan kavram grubuna girer.

2.4. Birbirlerine Olan İlişkilerine Göre Kavram Çeşitleri

Bir kavram diğer bir kavrama ya özsel olur ya da ilineksel olur.

2.4.1. Özsel Kavramlar

Yahya İbn ‘Adî bu tür kavramları incelerken tanımlarını vermekten ziyade örnek vererek açıklamaya çalıştığını görürüz. Biz de bu örneklerden hareketle bir tanım getirmeye çalışacağız.

Özsel ile bir şeyin mahiyetine ve hakikatine dâhil olan ve anlamın anlaşılması kendisine bağlı olan kavramlar kastedilir. Misal olarak beyazlık için renk, at ve ateş için de cisim olması, at ve insan için de hayvan olması böyledir.

İnsan “düşünen bir hayvandır” dediğimizde düşünen hayvan vasfının insana nisbeti özseldir yani kendi zatındandır. Çünkü insanın varlığı düşünen hayvan vasfına sahip olmasıdır.

2.4.2. İlintisel (Araz) Kavramlar

Yahya İbn ‘Adî’ye göre araz, bir şeyin içinde mevcut olup cüz’ü gibi olmayan şeydir ve içinde mevcut olduğu şeyin dışında meydana gelmesi mümkün değildir.[327] Yani bir şeyin içinde mevcut olup hakikatinde var olmayan şeydir. Ya da eğer yüklenen kavram, yüklendiği şeyin özüne dâhil değilse, yani yüklenen kavram ortadan kaldırılınca yüklenilen kavram ortadan kalkmıyorsa yüklenen kavrama

[326] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr,** s. 149; Yahya İbn ‘Adî, **Şerhû me’âni’l-İskender el-Afrodîsî**, s. 285.
[327] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr,** s. 144

nisbetle arızî kavramlar denilir.[328] İnsan gülücüdür önermesinde, gülücü vasfı insanın özüne dâhil olmadığından arızî bir kavramdır.

3. BEŞ TÜMEL

Tümeller felsefenin en önemli konularındandır. Birçok felsefe tarihçisinin de ifade ettiği gibi, tümeller konusunu anlamak, kavramak, düşünmeyi ve düşünme sürecini anlamaya, kavramaya başlamak için son derece önemlidir.[329]

Klasik mantıkta beş tümel, her hangi bir şeyin tanımını yapmak için üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Çünkü beş tümeli bilmeden bir şeyin hakiki bir tanımını yapmak mümkün değildir. Porphyrios ise Aristoteles'in kategorilerini bilmek için beş tümeli bilmenin zorunlu olduğunu ifade eder.[330]

Yahya İbn 'Adî'ye göre beş tümel cins, tür, fasıl, hassa ve araz-ı âmmdır. İlk üçü zatî tümeller olup son ikisi de ârizi tümellerdir.

3.1. Cins

Aristoteles'e göre cins, çok ve tür yönünden kendi aralarında farklı nesnelere hakikati bakımından yüklenen şeydir. Ona göre hakikati bakımından yüklemler ise "o nedir?" sorusunun cevabını oluşturur. Misal olarak insan nedir sorulursa buna uygun olarak verilecek cevap onun hayvan olduğudur.[331]

Porphyrios'a göre cins, tek bir varlığa ve bu tek tek varlıklarında aralarındaki ilgiye göre belirli bir biçimi olan fertler topluluğudur. Ya da "altında türlerin sıralandığı şeydir."[332]

Fârâbî'ye göre ise iki şeyin özleri bakımından benzediği iki basit yüklemin daha geneli "cins" daha özeli ise "tür"dür.[333] Yani en genel olan tümele yüksek cins (el-cins'ül-âlî) en özel olan tümele de son tür (el-nevu'l-ahir) adını vermektedir.[334]

---

[328] Necati Öner, **a.g.e.**, s. 35.
[329] Betül Çotuksöken, "Porphyrios ve Tümeller Sorunu" (Isagoge içinde), İstanbul, 1986, s. 11.
[330] Porphyrios, **Isagoge**, Betül Çotuksöken (Çev.), İstanbul 1986**,** s. 31.
[331] Aristoteles, **Organon V Topikler**, Hamdi Ragıp Atademir (Çev.), MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s. 10.
[332] Porphyrios, **a.g.e.,** s. 30.

İbn ‘Adî’ye göre o nedir? sorusu yoluyla çeşitli türlerin birçokları üzerine yüklenen tümellerdir.[335]

Cins hakkında yapılan tanımlarda Yahya İbn ‘Adî’nin “hakikati bakımından” sözünü kullanmadığı ve Fârâbî’nin ise cinsin tam bir tanımını yapmadığı görülür.

Yahya İbn ‘Adî’ye göre, üstünde başka bir cinsin bulunmadığı cinse üstün cins (el-cinsü’l ‘âlî)’tir. Üstün cinsler, biri cevher olmak üzere geriye kalan dokuz tanesi de arazdır.[336]

3.2. Tür

Porphyrios’a göre tür, cinsin altında sıralanmış olan ve cinsin özsel olarak kendisine yüklenmiş olduğu şeydir.[337]

Yahya İbn ‘Adî’ye göre tür, cinsin tanımında mevcuttur. Cinsin tanımında olduğu gibi türe “o nedir?” sorusu sorulur. Hayvana kıyasla insan, at, inek bunlar birer türdür.[338] Ayrıca cinsin genel olması hasebiyle türler zorunlu olarak cinsin tanımına dahil olurlar.[339] O halde cins genel olup tür de ona göre daha özeldir.

3.3. Ayrım

Porphyrios’a göre ayrım türün, kendisiyle, içerik olarak, cinse üstün geldiği şeydir.[340]

Yahya İbn ‘Adî’ye göre ayrım, zatının bir parçası olan her şey ya heyula, ya suret ya da surete nisbeti gibi olan tümellerdir.[341] Ya da cinsin sureti olan tümellerin suretini ayırt etmeye yarayan tümellerdir. Hayvan dediğimizde onun ayrımları düşünen ve düşünmeyen şeklindedir.[342] İnsanın özü bakımından tanımı “düşünen bir

---

[333] Fârâbî, , **et-Tavti’atu fi’l-mantık**, s. 25.
[334] Nihat Keklik, **a.g.e.,** C. 2, s. 10.
[335] Yahya İbn ‘Adî, **Şerhû me’âni,** s. 285; Yahya İbn ‘Adî, **fi-Enne’l-‘araz,** s. 144.
[336] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s.289; Yahya İbn ‘Adî, **fi’l-Hâceti ilâ marifet-i mâhiyâti’l-cinsi, ve’l-fasli, ve’n-nev’i, ve’l-hâsseti, ve’l-‘aradi, fi-marifet-i-burhân,** nşr., Sahban Halîfât (Makâlâtu Yahya İbn ‘Adî el-felsefiyye içerisinde), s. 265.
[337] Porphyrios, **a.g.e.,** s. 33.
[338] Yahya İbn ‘Adî, **Şerhû me’âni,** s. 285-286.
[339] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*
[340] Porphyrios, **a.g.e.,** s. 43.
[341] Yahya İbn ‘Adî, **fi-Enne’l-araz,** s. 145.
[342] Yahya İbn ‘Adî, **Şerhû me’âni**, s. 293.

hayvan" olmasıdır.[343] İnsanı diğer hayvanlardan ayıran özellik onun düşünen bir hayvan olmasıdır.

Cins ve türü belirlemek için yükleme "o nedir?" sorusunu sormak mümkün iken ayrımı belirlemek için " o nasıldır?" ya da "o hangisidir?" soruları sorulur. İnsan, at ve öküz nedir diye sorulduğunda cevap olarak "o hayvandır" şeklinde olur. Zeyd ve Amr nedir diye sorulduğunda cevabı "o insandır" olur. Böylece hayvan cins, insan ise tür olur. İnsan nedir diye sorulduğunda "o hayvandır" şeklinde bir cevap verilir. Lakin insanı diğer hayvanlardan ayırmak için başka bir soru daha sorulması gerekir. Bu soru da "o nasıl bir hayvandır?" şeklinde olur. Bu şekilde bir sorunun cevabı "o düşünen bir hayvandır" şeklindedir. Burada geçen "düşünen" ifadesi insanın ayrımı olur.

3.4. Hassa

Aristoteles'e göre hassa, nesnenin mahiyetini ifade etmekle birlikte yalnız bu nesneye ait olan ve onunla karşılanabilen şeydir. Söz gelimi, gramer öğrenmeye yatkın olmak insanın hususiyetidir, bundan ötürü onun hassasıdır.[344]

Porphyrios'a göre hassa, tek bir türe ilişkin olan ve zorunlu olarak ayrımına bağlı bulunan vasıftır.[345]

Fârâbî'ye göre hassa, özü bakımından olmayarak bir şeyin bir şeyden ayrıldığı şeydir. Gülmek, boyu dik olmak ve ilme kabiliyeti olması insanın hassalarıdır.[346]

Yahya İbn 'Adî'ye göre hassa, özü bakımından olmayıp bazı türlere ait tümellerdir.[347] Gülme, yazı yazma kabiliyeti, kâtiplik insanın hassalarıdır. Çünkü bunlar her zaman insan da bulunmasa da diğer hayvan türlerinde bulunmaz.

Görüldüğü üzere hassa üzerine yapılan tanımlar da ifadeler farklı olsa da anlam bakımından aynıdır. Kısacası hassa, özün hakikatine dahil olmayıp sadece bazı türlere ait olan özelliklerdir.

---

[343] Yahya İbn 'Adî**, fi-Tebyîni vucûdu'l-umûr,** s. 150.
[344] Aristoteles, **Organon V,** s. 9.
[345] Porphyrios, **a.g.e.,** s. 46.
[346] Fârâbî, , **et-Tavti'atu fi'l-mantık**, s. 25.
[347] Yahya İbn 'Adî, **fi-Enne'l 'araz,** s. 146.

3.5. Araz-ı Âmm

Aristoteles'e göre araz, bütün bunlardan hiç biri, yani ne tarif, ne hassa, ne cins olmayıp nesneye ait olan şeydir veya bir tek ve aynı şeye ait olabilen veya ait olamayan şeydir. Misal olarak oturmuş olmak aynı varlığa ait olabildiği gibi veya aynı varlığa ait olamadığı gibi.[348]

Porphyrios'a göre "konunun ortadan kalkmasına yol açmadan oluşan ve yok olan şeydir". Başka bir ifadeyle "aynı konuya ait olabilen ya da ait olamayan şeydir."[349]

Fârâbî'ye göre ise araz-ı âmm, iki veya daha fazla şeyin özleri bakımından benzemedikleri yükleme denir.[350]

Yahya İbn 'Adî'ye göre araz, bir şeyin içinde mevcut olup kendi içindeki cüz'ü gibi olmayan tümellerdir.[351] Yani kendi hakikatinde mevcut olmayan tümellerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz tanımlar da araz-ı âmmın genel itibariyle bir şeyin hakikatine dahil olmayan, var olmalarında ya da yok olmalarında konunun ortadan kalkmadığı şeydir.

4. KATEGORİLER

Kategori terimi, Arapçada "Kavl" (söz) kelimesinden türetilen "Makûle" ile karşılanır. Bu şekilde "Makûle" (çoğulu makûlât) terimi orijinaline uygun bir anlamda, bir nesneyi tarif için " söylenmiş söz" manasına gelir.[352]

Kategoriler, adlandırılması mümkün çeşitli varlıklar hakkında özsel olarak tasdik edilebilecek en genel listesidir ve onlar bu varlıkların esasta ne çeşit bir varlık olduğunu ifade eden en genel kavramlardır.[353] Ayrıca kategoriler, önermenin başta

---

[348] Aristoteles, **a.g.e.,** s. 10.
[349] Porphyrios, **a.g.e.,** s. 45-46.
[350] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 25.
[351] Yahya İbn 'Adî**, fi-Tebyîni vucûdu'l-umûr,** s. 144.
[352] Necip Taylan, **a.g.e.**, s. 134.
[353] David Ross, **Aristoteles**, Ahmet Arslan (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 51.

gelen ilk unsuru olup aynı zamanda varlığın bilgisi veya genel bir yüklemi olup varlığın reel taayyünlerini anlatır.[354]

Aristoteles genel olarak on kategori kabul eder. Ona göre kategoriler, "hiçbiri kendi kendine bir şeyi ne tasdik eder ne de inkâr eder. Bu tasdik veya inkâr ancak bu terimler aracılığıyla meydana gelir. Gerçekte her tasdik ve her inkâr göründüğüne göre, doğru veya yanlıştır. Hâlbuki hiçbir bağlantısı olmayan deyimler için ne doğru ne de yanlış vardır." Misal olarak insan, ak, koşuyor gibi.[355]

Yahya İbn 'Adî' kategorilerin tanımı hakkında bir bilgi vermez. Fakat İbn 'Adî, Aristoteles gibi kategorilerin sayı bakımından on tane olduğunu ve ondan ne az ne de çok olduğunu ifade eder. Yahya İbn 'Adî, kategorilerin neden on tane olduğunu ise şu şekilde ifade eder;

"Kategorilerden olan bileşik cevherler heyûlanî olmasından dolayı var olması gerekir. Bu oluş ve var oluş ancak hareketle ortaya çıkabilir. Bu durum ise etki ve edilgi kategorilerinin varlığını zorunlu kılar. Çünkü her edilgin veya hareketli olan cisimdir, her cisim de unsurlara sahiptir ki, bu nicelik kategorisini gerektirir. Her bir hareketin belli bir zamanda olması zaman kategorisini gerektirir. Başka cisimler içerisinde yer alan cisimler, onlarla son bulmaları sebebiyle yer kategorisini gerektirir. Heyûlanî olan şeyler bazen önceden olmayan anlamlara sahip olur. Bu durumda sahip olma kategorisini gerekli kılar. Etki ve edilgi bazı gayelere yönelik olup onları ister. Onlara ulaştığı zaman da bu istek sona erdikten sonra fiil ve infial meydana gelmeyince nitelik kategorisinin varlığı gerekir. Bütün bunların varlığıyla akıl bunları ikişer, ikişer bir araya getirir. Bu ikisi arasındaki uygunluk, ayrıklık ve diğer durumlar izafî durumlardır ki, bu da izâfet kategorisinin varlığını gerekli kılar. Cisimlerin bir biri içinde yer alması kapsayan ve kapsanan durumunu ortaya çıkarır, yani birine ait unsurların diğerine göre aldığı vaziyet söz konusu olur, bu durum da ise durum kategorisinin var olmasını gerektirir."[356]

[354] Hamdi Ragıp Atademir, **Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı**, Ankara Ünv Yayınları, Ankara 1974, s. 105.
[355] Aristoteles, **Kategoryalar I**, s. 4.
[356] Yahya İbn 'Adî, **Te'âlîk'u-'iddeti**, s. 180.

Yahya İbn ‘Adî’nin ifadelerine göre kategorilerin sıralaması cevher, etki, edilgi, nicelik, zaman, yer, sahip olma, nitelik, izâfet ve durum şeklinde olur. Yahya İbn ‘Adî bu şekilde kategorileri sıralaması Aristoteles’in ve Fârâbî’nin sıralamasından farklıdır.

Aristoteles’in sıralaması cevher, nicelik, nitelik, izâfet, mekân, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgidir şeklindedir.[357] Fârâbî’nin kategorileri sıralaması ise Aristoteles’in sıralamasından farklı olarak zaman kategorisini mekân kategorisinden önce almasıdır.[358]

Yahya İbn ‘Adî’ye kategorilerden sadece cevher, nicelik, görelik ve nitelik kategorilerinin açıklamasını yapar.

4.1. Cevher

Aristoteles’e göre cevher “terimin en esaslı, ilk ve belli başlı anlamında, ne bir konu hakkında ne de bir içinde tasdik edilmemiş olandır. Misal olarak fert olarak alınan insan veya fert olarak alınan at gibi.[359]

Yahya İbn ‘Adî’ye göre cevher, cinslerin cinsi olup ve en üstün cinstir. Ondan daha genel bir şey yoktur.[360]

Yahya İbn ‘Adî, cevheri Aristoteles gibi birinci cevher ve ikinci cevher olarak ikiye ayırır. Birinci cevher kendi özünü oluştururken ikinci cevher kendisinde madde ve suret meydana gelir. Yahya İbn ‘Adî’ye göre surette sâdır olan fiillerin en faziletlisinin birinci cevher olduğudur. [361]

Yahya İbn ‘Adî’ye göre de cevher, kendi kendine var olması açısından arazlardan farklıdır. Cevher, arazların kaybolması durumunda varlığında bir yokluk meydana gelmez. Ama cevherin varlığı ortadan kalktığında arazların varlığı da ortadan kalkar. Misal olarak kâğıt beyazdır denildiğinde kâğıt cevher olup renk araz olur. Kâğıdın yok olması durumunda beyazlık da yok olur. Ancak beyazlık yok olsa

[357] Aristoteles, ay.
[358] Nihat Keklik, **a.g.e.**, s. 19.
[359] Aristoteles, **a.g.e.,** s .4
[360] Yahya İbn ‘Adî, **Şerhû me’âni,** s. 289.
[361] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr, s.** 157.

da kâğıt yok olmaz.[362] Arazların varlığı cevherin varlığına bağlıdır. Cevher var olduğu sürece araz de var olur.

Aristoteles ve onun yolundan giden bazı mantıkçıların kategorilerin her biri üzerinde ayrıntılı olarak durdukları görülürken[363],Yahya İbn ‘Adî cevher üzerinde ayrıntılı durmadığını görürüz. O, Aristoteles’in zikrettiği cevherin azalıp çoğalmaya müsait olmaması, zıtları kabul edip etmemesi gibi hususlara dair bilgi vermez.

4.2. Nicelik

Aristoteles süreksiz (munfasıl) ve sürekli (muttasıl) olmak üzere iki kısma ayırır. Aristoteles süreksiz niceliklere, sayı ve söz; sürekli niceliklere ise, çizgi, düzey, cisim, zaman ve mekân örneklerini verir.[364]

Fârâbî niceliği hemen iki kısma ayırmadan tanımını yapar. Fârâbî’ye göre nicelik, kendinden bir parçasıyla o şeyin bütünü ölçülebilen şeydir. Nitekim buna misal olarak, sayı, çizgi, yüzey, mekân, zaman, söz ve kelimelerdir.[365]

Yahya İbn ‘Adî’ye göre de nicelik, süreksiz ve sürekli olmak üzere iki kısma ayrılır. Her ikisinin de çeşitleri vardır. Bütün (kül) ve parça (cüz) bu ikisinde mevuttur. Her ikisi özlerine mukavvim olduklarından çeşitli konulardan ötürü bütün ve parça türlerinin çeşitli olmasını zorunlu kılar.[366]

Süreksiz niceliklerin konusu sayı ve lafızdır. Süreksiz niceliklerde bütün ve parça bilfiil her sayıyı kapsar. İki sayısında olduğu gibi, içinde “bir” sayısı mevcuttur. İşte bu “bir” sayısı “iki” sayısını iki defa içine alır ve onu iki defa böler. Böylece ikiyi meydana getiren parçalar görülür. Burada “iki” sayısı bütün “bir” sayısı da parçadır. Aynı şekilde lafızlardan meydana gelmesi açısından lafız, kendisine bileşen harflerdir. Zeyd dediğimiz de “z” “e” “y” ve “d” harfleri Zeyd sözünü meydana getiren parçalardır.

---

[362] Yahya İbn ‘Adî, **Te’âlîk’u ‘iddeti**, s. 173
[363] Kategorilerin bölümü için bkz. Aristoteles, **a.g.e.,** s.4-14; Öner, **a.g.e.,** s. 45.
[364] Aristoteles, **a.g.e.,** s. 14.
[365] Nihat Keklik, **a.g.e.,** s. 25.
[366] Yahya İbn ‘Adî, **Makâlatu-fi’l-kül,** s. 213.

Sürekli nicelikler ise çizgi, yüzey, cisim, mekân ve zaman olmakla birlikte bunlardan her biri kendi içinde bir bütündür. Kendileriyle bölünmenin düşünüldüğü cüzlerinden her biri kendi içlerinde birer cüzdür. Zaman niceliğini ele alırsak; içinde bir cüz olan saati ele aldığımızda, bir günü ölçeriz, günü cüz alırsak ayı ölçeriz. Ayı cüz alırsak, yılı ölçeriz.[367]

Nicelik bir arazdır. Bütün arazlar içerisinde var olmakla birlikte bir cevhere ihtiyaç duyarlar. Bunlar da ya birincil olması yani cevher olan cisimde sıcaklık ve soğukluğun var olması gibidir. Ya da ikincil olması da ya bir arazın ya da birden fazla arazın aracılığıyla olur. Bir tek arazın aracı kılınması ikincil cisimdeki renk gibidir. Bu da yüzeyin aracı kılınmasıyla olur. Yüzeyde rengin oluşması birincil olup yüzey aracılığıyla cisimde bulunması da ikincildir. Birden fazla arazın aracı kılınması da en hızlı ve en yavaş manalarının oluşması gibi. Bu da süratin cisim için aracı kılınması ve süratın hareketle aracı kılınmasıdır.[368]

Niceliğin konusu ya birincil olarak ya da ikincil olarak cevher olması zorunludur. Misal olarak beyaz rengi bir arazdır bu arazın oluşması için de bir yüzeye ihtiyaç duyar. Yüzeyin oluşması için de bir cisim gerekir. Bu yüzden renk arazının oluşması, cisim ve yüzeyin var olmasından sonra meydana gelir.[369]

Yahya İbn ‘Adî niceliklerin çeşitleri hakkında pek fazla açıklamada bulunmaz. Fakat Aristoteles ve Fârâbî’nin niceliklerin çeşitlerini ayrıntılı bir şekilde izah ettikleri görülür.[370] Yahya İbn ‘Adî nicelik hakkında Aristoteles ve Fârâbî ile benzer şeyler düşünür. Yalnız Yahya İbn ‘Adî’nin Aristoteles ve Fârâbî’den ayrıldığı nokta, niceliğin var olması için birincil ya da ikincil olarak kendi içinde bir cevherin zorunlu olması gerektiği fikridir.

4.3. İzâfet

Aristoteles’e göre izâfet, bütün varlığı başka bir varlığa bağlı veya herhangi bir şekilde başka bir şeye taalluk etmiş olan şeye denir. Misal olarak, en büyük,

[367] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*
[368] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 214-215
[369] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 214
[370] Ayrıntılı bilgi için bkz. Aristoteles, **I Kategoryalar**, s. 14-21; Nihat Keklik, **a.g.e.,** s. 24-33.

bütün varlığı başka bir şeye göre söylenmiş olmaktan ibaret bir şeydir. Çünkü onun daha büyük olması bir şeye göredir.[371]

Fârâbî'ye göre; biri diğerine kıyas ile söylenen iki şey arasında ayniyle ve kendisiyle vâki olan bir nispettir. Fârâbî bu kategori için "o, onun nesidir?" sorusu sorularak cevap bulunabileceğini ifade eder.[372]

Yahya İbn 'Adî göre ise izâfet, varlık manasındaki şey, şeyde bulunan nitelik bakımından zatın kendisidir.[373] Zeyd, Ömer'in oğludur dediğimizde Ömer'i Zeyd'e nisbet ettiğimiz zaman oğulluk meydana gelir. Ya da mahiyetin başkasına kıyasla söylenmesidir. Zeyd âlimdir dediğimizde kendinden alt seviyedekilere kıyasla âlimdir. Kendinden üstün olanlara kıyasla cahildir. İzafet'in başka bir şekilde meydana gelmesi de; bu cisim bu cisimden daha büyüktür örneğinde olduğu gibi.[374] Burada meydana gelen izâfet iki şeyin kıyas edilmesi sonucu meydana geldiği görülür.

Yahya İbn 'Adî, izâfe edilen kategorileri kısımlara ayırır.

1. Bilfiil varlığın resmine izâfe edilmesi. Bu da fail ve infial olmayı gerektirir. Misal olarak beyazlatmak dediğimizde fail kısmına izâfe edilir. Kendi doğasında beyazlığı barındırması da infial kısmına izâfe edilir. Karın kendi doğasında beyazlığı içinde barındığı gibi
2. Kendisine ârız olan şey için fail ve infial olmasını gerektirecek bir arazın olması ve kendisine araz olan bir izâfenin olmasını gerektirir. İki izâfeden kendisine ârız olmayı gerektirmesi ve bunlardan birinin diğerine muzâf olması lazımdır. Varlık arazdan farklıdır. Misal olarak "beyaz kâğıt" dediğimizde kâğıt kendisine ârız olunandır beyaz ise arazdır. Beyazlığın kâğıda nisbeti gibi. Kâğıt olmadığında beyazlık meydana gelmez.
3. Zamanın diğer zamanlara takdim edilmesi; misal olarak şimdiki zaman bir dakika sonrası için geçmiş olur ve bu şekilde sonsuza kadar devam eder.

---

[371] Aristoteles; **a.g.e.,** s. 22.
[372] Keklik, **a.g.e.,** , s. 39.
[373] Yahya İbn 'Adî, **Te'âlîk'u-'iddeti**, s. 172.
[374] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 189.

4. Tabiatıyla birlikte izâfetin meydana gelmesi; varlığı ve yokluğu halinde oğlun babaya izâfeti aralarında tek bir bağ kalsa bile baki kalır. Zeyd, Amr için baba olursa Amr da Zeyd için oğul olur. Bir defa babalık-oğulluk meydana geldiğinde baba ve oğlun varlığında ve yokluğunda bu izâfe ortadan kalkmaz. Açıktır ki araz kendisine ârız olan şeyin yokluğunda meydana gelmez. Beyazın kâğıda olan nisbeti yok olduğunda beyazlık ortadan kalkar. Ama babalık-oğulluk nisbeti bir kere oluştu mu bunların yok olmalarında dahi bu nisbet ortadan kalkmaz.
5. İzafetin kendisine ârız olan şey, izâfe edilen şeyin yok olmasıyla birlikte kendisinin varlığının devam etmesi. Misal olarak beyaz olan bir kâğıdın üzeri siyaha boyanması durumunda araz olan beyazlığın yok olması fakat kâğıdın mevcut olmasının devam etmesi gibi.
6. Bilfiil bir tek vasıfla vasıflanan eşyanın varlığını gerektiren sonsuz sayıda vasfın hep birlikte olumsuzlaması muhaldir. Misal olarak Zeyd kaimdir dediğimizde aynı anda oturuyor dememiz mümkün değildir.[375]

Yahya İbn ‘Adî, izâfetin altı şekilde tamamlanması gerektiğini şu şekilde ifade eder; iki konunun olması, her ikisi arasında nisbetin bulunması ve iki izâfetten birinde nisbet tarafının oluşmasıdır. Konu için “Zeyd” ve “Amr”, nisbet için iki konu/izâfetin olması ve bu da izâfete nisbettir.[376] Bu izâfetin taraflarına örnek olarak babalık-oğulluk verilebilir. “Babalık-oğulluk” iki izâfetin oluşumunda meydana gelir. Babalık oğula nisbetle, oğulluk da babaya nisbetle oluşur. Babalık olmadan oğulluk, oğul olmadan babalık nisbeti oluşmaz.

Filozofumuz ilmin âlime izâfet edilemeyeceğini ifade eder. Çünkü âlim olma kendi içinde ilmi barındırır. Yahya İbn ‘Adî’ye göre alimliğin nitelik kategorisi içinde değerlendirilmesi gerekir.[377]

4.4. Nitelik

Aristoteles’e göre nitelik, kendisiyle bir şeyin nasıl olduğu ifade edilen terimlerdir.[378]

[375] Yahya İbn ‘Adî, **Te’âlîk’u-’iddeti**, s. 173.
[376] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 185.
[377] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 186.

Fârâbî'ye göre ise nitelik genel bir şekilde fertler hakkında nasıldır sorusuna cevap olarak açıklanan durumlardır. Ayrıca Fârâbî, "fertler hakkında" ibaresinin olması ve bu şekilde soru sorulması gerektiğini ifade eder.[379]

Yahya İbn 'Adî, nitelik kategorisi hakkında tam bir tanım vermez. O, niteliği kendi içinde duyularla kavranan nitelikler ve duyularla kavranmayan nitelikler şeklinde ikiye ayırır.

4.4.1. Duyularla Kavranan Nitelikler

Duyularla idrak edilebilen niteliklerdir. Yahya İbn 'Adî bu nitelikleri de kendi içinde infiâlî ve infiâl nitelikler olmak üzere ikiye ayırır. Renk, tat, sıcaklık soğukluk ve beş duyularla meydana gelen niteliklere *infiâlî* nitelikler denir. Bu nitelikler kendi içinde kökleşmiş her hangi bir değişmenin söz konusu olamayacağı niteliklerdir. Deniz suyunun tuzlu, altının sarı ve balın tatlı olması gibi. Bir kadının utanması, korkudan sararması, yüzünün kızarması, öfkelenmesi gibi çok kısa zamanda yok olan niteliklere ise infiâl nitelikler denir.[380]

4.4.2. Duyularla Kavranmayan Nitelikler

Yahya İbn 'Adî'ye göre duyularla kavranmayan nitelikler, kendi içinde hal ve meleke şeklinde iki kısma ayrılır. İnfiâlin zamanın uzunluğuna, kendi içerisinde çözülmenin ve değişmenin zor olmasına bağlı olarak vuku bulması haline *meleke* denir. Ahlaki kurallar, alışkanlıklar ve ilim örnek verilebilir. İnfiâlin zamanın kısalığına, kendi içerisinde çözülmenin ve değişimin hızlı bir şekilde meydana gelmesine de *hal* denir.[381] Örnek olarak hastalık, yumuşaklık gibi.

Yahya İbn 'Adî, meleke ve halin izâfet kategorisine ait olmadıklarını sadece nitelik kategorisine ait olduklarını ifade eder.[382] Aynı şekilde benzeme (müşebbehe)

---

[378] Aristoteles, **a.g.e.,** s. 31.
[379] Keklik, **a.g.e.,** s. 33.
[380] Yahya İbn 'Adî, ay.
[381] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 187.
[382] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 171.

ve benzemeyen (gayrı müşebbehe)'nin her birinin nitelik kategorisine ait olduğunu ifade eder.[383]

Yahya İbn 'Adî, meleke ve hal konusu incelerken hocası Fârâbî'yle aynı düşüncelere sahiptir. Bu noktada her ikisinin de Aristoteles'ten farklı düşündükleri söylenebilir. Aristoteles *hal* niteliğini uzun bir zaman sürmesi, çözülme ve değişmenin zor olması, kısa bir zaman sürmesi, çözülme ve değişmenin kısa sürede gerçekleşmesi şeklinde iki manada değerlendirir.[384] Gerçekten de Aristoteles, hallerin aynı zamanda meleke demek olduğunu, melekelerin ise zorunlu bir şekilde hal olamayacağını ifade eder. Ona göre bir takım hallere sahip olmak bir takım melekelere sahip olmak manasına gelir. Çünkü meleke fıtrî, hal ise iradeye bağlıdır.[385]

Yahya İbn 'Adî, kategoriler konusunda sadece cevher, nicelik, izâfet ve nitelik kategorilerini incelediğini tespit ettik ve bunları açıklamaya çalıştık. Lakin etki, edilgi, zaman, mekân, yer ve durum kategorilerinden bahsetmediği görülür.

5. TANIM VE TANIM ÇEŞİTLERİ

Tanım konusu, mantık içinde kavramlar mantığı ile önermeler mantığını birlikte içerdiği kadar; ontoloji, epistemoloji ve özellikle metodolojinin de üzerinde kesiştikleri bir konudur. Tanım konusu, salt mantık açısından cins-tür ve içlem-kaplam ilişkisinin, önce kavramlara ve daha sonra bu kavramların işaret ettiği konulara bir uygulanımını ifade eder.[386] Bundan dolayı tanım, kesin bir bilgi elde edebilmek için önemlidir.

Aristoteles'e göre, en genel anlamıyla tanım, bir şeyin ne olduğunu açıklamaktır.[387] Ya da türde nesnenin niçin var olduğunu gösteren bir sözdür.[388]

Fârâbî'ye göre ise tanım, müfret tümellerin takyîd ve şarta bağlı birleştirilmeleri sonucunda oluşturulan tümel bir anlamın konu veya yüklem olarak

[383] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 174.
[384] Aristoteles, **a.g.e.,** s. 32.
[385] Aristoteles, ay.
[386] Özlem, **a.g.e.,** s. 108.
[387] Aristoteles, **Organon IV İkinci Analitikler**, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 106.
[388] Aristoteles, **a.g.e.,** s. 107.

kullanılmasıyla elde edilen önermelere tanım ya da ilintisel tanım denir. Eğer önermede yer alan tümel, "insan düşünen hayvandır" örneğinde olduğu gibi cins ile ayrımdan oluşmuşsa önerme bir tanım olur. Şayet "insan gülen hayvandır" örneğinde olduğu üzere cins ile hassa veya "insan yazan hayvandır" şeklinde gibi cins ile arazdan meydana gelmişse tam ilintisel tanım olur.[389]

Araştırdığımız kadarıyla Yahya İbn 'Adî, tanım konusunu ve çeşitlerini bir başlık altında ele almaz. Ancak mantıkla ile ilgili çeşitli risalelerinde tanım konusundan örnekler verir. Biz de onun verdiği örnekler üzerinden tanım konusunu ele almaya çalışacağız.

Yahya İbn 'Adî "insan düşünen bir hayvandır."[390] İnsanın hayvan olması onun yakın cinsi, düşünmesi yakın ayrımıdır.

Yahya İbn 'Adî göre "İnsan, düşünen bir hayvandır" örneğinde olduğu gibi insanı yakın cins ile yakın ayrımdan meydana gelen tanıma tam özsel (hadd-i tam) tanım denir.[391] İlmin tanımı ise varlık olması hasebiyle varlıkların hakikatlerini idrak etmektir. Varlık, ilmin yakın cinsi ve hakikatlerin idrak edilmesi de yakın ayrımı olup tam özsel tanımdır.[392]

Burhanın tanımı da; telif edilmiş yakinî bir kıyastır. "Kıyas", burhanın cinsidir. "Telif edilmiş" sözü ise burhanın ayrımıdır "Yakinî" ise burhanın ikinci ayrımıdır. Bu tanım tam özsel bir tanımdır.[393]

İbn 'Adî, eksik özsel, tam ilintisel ve eksik ilintisel tanımlarla ilgili şu örnekleri verir;

"İnsan düşünen bir cisimdir" örneğinde olduğu gibi uzak cins ile yakın ayrımdan meydana gelirse eksik özsel tanım (hadd-i-nakıs) olur.

---

[389] Fârâbî, "Fârâbî'nin İsagûcîsi" (Îsâgûcî Mantığa Giriş, Ebherî içinde), Hüseyin Sarıoğlu, (Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 21.
[390] Yahya İbn 'Adî**, fi-Tebyîni vucûdu'l-umûr,** s. 153.
[391] Yahya İbn 'Adî**, a.g.e.,** s. 151.
[392] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 174.
[393] Yahya İbn 'Adî, **fi'l-Hâceti ilâ marifeti-mâhiyâti'l-cins**, s. 263.

"İnsan, gülen bir hayvandır" örneğinde olduğu gibi yakın cins ve hassasından meydana gelirse tam ilintisel tanım (resm-i-tam) olur.

"İnsan ölümlüdür" örneğinde olduğu gibi araz-ı âmmdan meydana gelirse eksik ilintisel tanım (resm-i-nakıs) olur.

Yukarıda verilen örneklerden yola çıkarsak Yahya İbn 'Adî tanımı hadd ve resm olarak ikiye ayırır. Ardından her birini kendi içinde tam ve eksik diye iki ayırır. Eğer tanım yani cins, tür ve ayrımdan meydana gelirse hadd olur. Hassa ve arazlardan meydana gelirse resm olur.[394]

Buraya kadar kavram, kategoriler ve tanım konusunu inceledik. Kavramlar birleşerek tanımı, tanım aynı zamanda içinde bir hüküm barındırdığından önermeleri meydana getirir. Ancak Yahya İbn 'Adî'nin, elimizdeki risalelerinde önermeler konusunun incelenmediğini tespit ettik. Bu yüzden aşağıda onun kıyas hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

6. AKIL YÜRÜTME

Klasik mantığın, kavram ve önermelerden sonraki bölümünü akıl yürütme oluşturur. Akıl yürütme, zihnin bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere ulaşma faaliyetidir. Başka bir ifadeyle akıl yürütme, "en az iki düşünce arasında, bu düşüncelerden birinin öbürünün kanıtlayanı olarak ele alınıp buradan bir sonuca ulaşmasıdır."[395] Mantık tarihinde genellikle tümdengelim (dedüksiyon), tümevarım (istikra) ve analoji (temsil) olmak üç tür akıl yürütme vardır. Yahya İbn 'Adî de Aristoteles gibi üç tür akıl yürütme de en çok kıyasa önem verir. Çünkü kıyas ta zihin bir veya birkaç hükümden hareket ederek zorunlu bir sonuca varır. Çünkü kıyas akıl yürütmenin en mükemmel şekli olarak kabul edilir.

6.1. Kıyas

Kıyas mantığın en önemli konusu olup dolaylı bir çıkarımdır. Kıyasta birden çok öncül ve bir sonuç bulunur. Bu anlamda Aristoteles'e göre kıyas, bir sözdür ki

[394] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 265.
[395] Özlem, **a.g.e.,** s. 30.

kendisinde, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar.[396]

Fârâbî'ye göre de kıyas, "ortaya konulan bir takım öncüllerden yapılan olan bir sözdür. Bu öncüller birleştirildiği vakit onlardan arazî olarak değil de, fakat zâtî olarak ve zarurî surette başka bir şey hâsıl olur."[397]

Yahya İbn 'Adî'ye gelince, "öyle bir sözdür ki kendisine birden çok şey kendi içinde konduğunda o şeylerin zatının varlığından dolayı zorunlu olarak başka bir şeyin lazım gelmesidir."[398] Yahya İbn 'Adî, kıyasın tanımını yaptıktan sonra tanımda geçen önemli kavramları tek tek açıklar.

Yahya İbn 'Adî göre tanımda "söz" kıyasın cinsidir ve "delaleti olan bir lafızdır." Lafız olma yönüyle fertleri üzerine delalet eder. Kıyasın tanımında söylenen "başka bir şeyi gerektirmesi için konulan şey" lafzı öncüllerdir. Bu öncüllerden çıkan sonuç ise öncüllerin doğruluğuna dair ikrar olup neticeyi gerektiren diğer bir şeydir. "Eşya" sözüne izafi olan "birden çok olması" öncüllerin en az birden çok olması gerektiğine işaret eder ki bu da ikidir. "Eşyaların zatıyla var olması" ifadesinin eklenmesi kıyas içerisinde iki öncülün eklendiğini ve bu iki öncülün dışında başka bir şeyin eklenmediğini belirtmek içindir.[399]

'Adî'nin düşüncesinde kıyası meydana getiren öncüller kendi içinde bir hükmü barındırır. Hüküm ise içinde doğru ya da yanlış sözlerin bulunmasıdır. Doğru, var olması yönüyle var olan şeyin hükmüdür ya da var olmayanın var olmamasıdır. Yanlış, ya var olmayanın var olmasını gerektiren bir hükümdür ya da var olanın var olmadığı bir hükümdür.[400]

Kıyas konusunda yaptığı tanımda Yahya İbn 'Adî'nin "birden çok şey" ve "zâti olarak" ifadelerini kullanarak Aristoteles'in tanımına uymadığı söylenebilir. Fârâbî'nin tanımına gelince Yahya İbn 'Adî'nin, ondan "birden çok şey" ifadesinde

---

[396] Aristoteles, **Organon III Birinci Analitikler**, Hamdi Ragıp Atademir (Çev.), MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 5.
[397] Fârâbî, **Kitâbu'l-kıyasi's-sağîr**, nşr., Mübahat Türker-Küyel (Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri içerisinde), s. 59.
[398] Yahya İbn 'Adî, *ay.*
[399] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 263-264.
[400] Yahya İbn 'Adî, *ay.*

ayrıldığı ama "zâti olarak" ifadesinde birleştiği ifade edilebilir. Her üç filozof da sonucun zorunlu olarak çıkması noktasında hemfikir oldukları görülür.

Yaptığımız araştırmalarda Yahya İbn 'Adî'nin, kıyas çeşitleri olarak basit kıyaslar ve ehrâ-evlâ kıyaslar hakkında görüş beyan ettiğini tespit edebildik.[401]

6.1.1. Basit Kıyaslar

Yahya İbn 'Adî'ye göre iki öncülden meydana gelen kıyaslara basit kıyaslar denir. Basit kıyasları kesin (iktirâni) diye isimlendirir.

Her araz kendi varlığı için cevher olan ilk mevzuya ihtiyaç duyar.
Nicelik bir arazdır
O halde nicelik kendi varlığı için bir cevhere ihtiyaç duyar.

Bütün mantıkçılarda olduğu gibi Yahya İbn 'Adî'ye göre de, önerme her hangi bir kıyasın parçası olduğunda öncül adını alır. Her iki öncülde tekrar edilen ve zatında tek bir manaya delalet eden terime de orta terim denir. Ayrıca orta terim öncülün netice vermesi ve büyük öncülün küçük öncülü meydana getirebilmesi için sebeptir.[402] Orta terim, kıyasın sonucunda konu olarak bulunan terime "küçük terim" yüklem olarak da bulunan terime de "büyük terim" denir. Kıyasın sonucunda elde edilmesi gerekli olan şeye "zaruri", kıyas kurulduktan sonra zorunlu olarak çıkan yargıya da "netice" denir.[403]

6.2. Kıyas Kuralları

Yahya İbn 'Adî'ye göre kıyasın kurallarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

a- İki olumsuz öncülle kıyas kurulmaz.
b- Her kıyasta büyük, küçük ve orta olmak üzere üç terimin bulunması lazımdır. Öncüllerde üçten az terim bulunursa kıyas gerçekleşmez.

[401] Yahya İbn 'Adî, **fi'l-Hâceti ilâ marifeti- mâhiyâti'l-cins,** s. 264.
[402] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 263; Yahya İbn 'Adî, **Te'âlîk'u -'iddeti**, s. 195.
[403] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 263-264.

c- Kıyasın tanımında geçtiği üzere kıyasın meydana gelebilmesi için birden çok öncülden yani en az iki öncülden meydana gelmesi gerekir. Eğer iki öncülden az olursa kıyas geçerli olmaz.
d- Orta terimin bulunması lazımdır. Orta terim her iki öncülü birbirine bağlamadığı vakit kıyas meydana gelmez.[404]
e- Orta terimin hiçbir şekilde sonuç kısmında olmaması gerekir.
f- Kıyası meydana getiren iki öncülden birinin mutlaka tümel olması gerekir. Şayet her iki öncülde tikel olarak ele alınırsa sonuçta tikel olacağından kıyas geçerli olmaz.[405]
g- Yüklem, konudan daha genel veya eşit olmalıdır.[406]

Aristoteles'te olduğu gibi Yahya İbn 'Adî de basit kıyasları orta terimin bulunduğu yere göre üç şekle ayırır.

1- Orta terim büyük önermede konu, küçük önermede yüklem olursa birinci şekil
2- Orta terim hem büyük önermede hem de küçük önermede yüklem olursa ikinci şekil
3- Orta terim hem büyük önermede hem de küçük önermede konu olursa üçüncü şekil kıyas olur.[407]

Aristoteles'ten sonra bazı mantık âlimlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alıp inceledikleri kıyasın dördüncü şeklini Yahya İbn 'Adî hiç zikretmez. Şimdi biz ilk üç şekli 'Adî'nin görüşleri doğrultusunda inceleyeceğiz.

6.2.1. Birinci Şekil

Orta terim büyük önermede konu, küçük önermede yüklem olursa birinci şekil olur.

Aristoteles'te olduğu gibi Fârâbî'ye göre de birinci şekilden oluşan kıyaslar "mükemmel kıyaslardır". Bunların dışında kalan kıyasların sonuçlarının

[404] Yahya İbn 'Adî, ay.
[405] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 192.
[406] Yahya İbn 'Adî, **Kavlun fihi tefsîru eşyâi,** s. 204.
[407] Yahya İbn 'Adî, **Te'âlîk'u-'iddeti,** s. 192.

kendiliğinden lazım geldiği ciheti açık değildir. Bu cihet, ancak onların bu dört mükemmel kıyasa irca edilmeleri suretiyle ortaya konulur.[408]

Yahya İbn ‘Adî, birinci şeklin sadece ilk modu hakkında bilgi verip harflerle belirtir.[409] Bu mod iki tümel öncülden meydana gelir ve neticesi de tümel olumlu olur.

Her A ve Z, C’dir.
Her H, A ve Z’dir.
Her H, C’dir.
Bu şeklin iki kuralı vardır;

1- Küçük önerme olumlu olmalıdır. Küçük önerme olumsuz olduğu vakit kıyas netice vermez.[410]
2- Büyük önerme tümel olmalıdır. Eğer büyük önerme tümel olmayıp tikel olarak alınırsa kıyas geçerli olmaz.

Her insan hayvandır
Hayvanlar pek çok türe sahiptir.
O halde her insan pek çok türe sahiptir.

Yukarıda zikredilen önermede büyük öncül doğru olmayı gerektirir. Tümel önerme değil de tikel önerme olabilir. Eğer birinci şekilde büyük önerme tikel olarak alınırsa iki öncülden netice çıkmaz. Eğer tümel olursa netice yanlış olur. İki öncül yanlış olursa neticenin doğru olması gerekmez. Böylece neticenin yanlış olması büyük öncülün tikel olarak alınmasıdır. [411]

Her hayvan insandır
Her cisim hayvandır
Her cisim insandır.

[408] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 60.
[409] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*
[410] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*
[411] Yahya İbn ‘Adî, **Kavlun fihi-tefsîru eşyâi,** s. 204.

Yukarıda zikredilen örnek aynı şekilde büyük önerme tümel değil de tikel olarak alındığından ötürü netice yanlış olur.[412]

6.2.2. İkinci Şekil

Orta terimin her iki öncülde de yüklem olması gerekir. Yahya İbn ‘Adî, ikinci şeklin sadece ilk iki modunu zikreder.

Hiçbir C, A ve Y değildir.	Her B, A ’dir.
Her H, A ve Y’dir.	Hiçbir H, A değildir.
Hiçbir H, C değildir. [413]	Hiçbir H, B değildir.[414]

Hiçbir zihinde tasavvur edilen “ölümlü konuşan hayvandır” sözümüzün suretinin Amr’ın üzerine doğru bir şekilde yüklenmesi muhal değildir.

Zeyd’in, Amr’ın üzerine doğru bir şekilde yüklenmesi muhaldır.

O halde hiçbir zihinde tasavvur edilen “ölümlü konuşan hayvan” sözümüzün sureti Zeyd değildir. [415]

Bu şeklin iki kuralı vardır;

1-İki öncülden birinin olumsuz olması gerekir.

Şayet iki öncül de olumsuz olursa orta terim her ikisinde de yüklem olduğu için iki defa tikel alınacağından ötürü kıyas geçersiz olur.[416]

2-Büyük önerme tümel olmalıdır. Birinci şekilde zikrettiğimiz gibi

Aristoteles, Fârâbî ve Yahya İbn ‘Adî ikinci şeklin birinci modundaki sıralamada aynı görüşlere sahipler. Lakin ikinci modun sıralamasında Yahya İbn ‘Adî Aristoteles’le aynı fikirdeyken Fârâbî’de ise ikinci mod ile üçüncü modun yerleri değişir.

---

[412] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*
[413] Yahya İbn ‘Adî, **Te’âlîk’u-’iddeti,** s. 192.
[414] Bu örnekte Yahya İbn ‘Adî üç terim kullanırken diğer örneklerde dört terim kullandığını görmekteyiz. Bu dört terimde A ve Y ya da A ve Z harflerini orta terim olarak zikretmektedir.
[415] Yahya İbn ‘Adî**, fi-Tebyîni vucûdu’l-umûr,** s. 150.
[416] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*

Hiçbir B, A değildir,	Her A, B'dir
Her C, A'dir,	Hiçbir A, C değildir,
Hiçbir C, B değildir.	Hiçbir C, B değildir. [417]

6.2.3. Üçüncü Şekil

Üçüncü şekilde orta terim her iki öncülde de konu olarak alınır. Filozofumuz bu şekilden sadece ilk iki modu zikreder.

Her D, A'dir.	Hiçbir A ve Y, C değildir.
Her D, Y'dir.	Her A ve Y, H'dir.
Bazı Y, A'dir.	Bazı H, C değildir.[418]

Bu şeklin iki kuralı vardır;

1-Küçük önerme olumlu olmalıdır. Eğer küçük önerme olumsuz alınırsa netice de olumsuz olacağından dolayı kıyas gerçekleşmez.[419]

2-Sonuç daima tikel olmalıdır. Eğer sonuç tümel olarak alınırsa kaplamını aşacağından ötürü kıyas geçerli olmaz.

Üçüncü şekildeki kıyasların sıralanmasında İbn 'Adî Aristoteles'i takip eder.[420] Fârâbî ise üçüncü şeklin ikinci modunu başka bir şekilde ifade eder. Misal olarak

Her ezeli olan faildir,
Hiçbir ezeli cisim değildir,
Her fail cisim değildir.[421]

---

[417] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 62.
[418] Yahya İbn 'Adî, **a.g.e.,** s. 192-193.
[419] Yahya İbn 'Adî, *ay*
[420] Aristoteles, **Organon III Birinci Analitikler**, s. 19.
[421] Fârâbî, **a.g.e.,** s. 64.

6.3. Kıyasın Birinci Şekle İrcası

Yahya İbn ‘Adî, ikinci ve üçüncü şekilleri birinci şekle irca ederek kıyasların geçerli olmasını sağlar.[422] Yahya İbn ‘Adî de kıyasları birinci şekle irca eder. Fakat o sadece üçüncü şeklin dördüncü modunu birinci şeklin üçüncü moduna irca eder.[423]

İrca, düz döndürme, saçmaya indirgeme ve varsayma metotlarıyla yapılır.[424] Yahya İbn ‘Adî’nin üçüncü şeklin dördüncü moduna örnek verdiğinden irca işleminde yaparken sadece düz döndürme metodunu kullanır. Düz döndürme de önermenin doğruluğuna ve yanlışlığına dokunmadan konusu yüklem, yüklemi konu yapılır.

Yahya İbn ‘Adî’nin verdiği örnek üçüncü şeklin dördüncü modu büyük öncülü tümel olumlu, küçük öncülü tikel olumlu sonucu da tikel olumlu önermelerden meydana gelir.

Her A ve Y, B'dir,
Bazı A ve Y, H'dir,
Bazı H, B'dir.

Yukarıda zikredilen örneğin birinci şekle irca edilmesi küçük öncülün düz döndürülüp birinci şeklin üçüncü modunu vermesi ve sonucun aynı kalmasıdır. [425]

Her A ve Y, B’dir,
Bazı H, A ve Y'dir
Bazı H, B'dir.

6.4. Ehrâ/ Evlâ Kıyas

Yahya İbn ‘Adî’ye göre ehrâ veya evlâ kıyas, karşılıklı iki şeyden birinin diğerinden daha iyi olması gerektiğidir. Ancak bu kıyas karşılıklı iki şeyin

[422] Yahya İbn ‘Adî, *ay*
[423] Yahya İbn ‘Adî, **a.g.e.,** s. 192; İrca konusu hakkında geniş bilgi için bkz. Nazım Hasırcı, **Yüklemli Kesin Kıyasta Birinci Şekle İndirgeme,** Felsefe Dünyası, 2013, Sayı 57, s. 16-34.
[424] Aristoteles**, a.g.e.**, s. 19-25.
[425] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*; Aristoteles, **a.g.e.**, s. 20; Fârâbî, **a.g.e.,** s. 64-65.

birbirlerine üstün olmadıkları zaman gerçekleşmez. Bu kıyas bütün durumlarda sürekli meydana gelmez.

İbn ‘Adî ehrâ kıyasa şöyle bir örnek verir.[426] “Bir insanın beş parmağa sahip olması ve başka birinin altı parmağa sahip olması durumunda bu kıyas gerçekleşir.” Yani insanın beş parmağa sahip olması altı parmağa sahip olmasından daha iyidir. Ancak kıyas yapılan şeyin farklı olması gerekir. Beş parmağa sahip olan iki kişi için ehrâ kıyasın oluşması mümkün değildir. [427]

Bu kıyası erken dönemlerde Gazâli, fıkhî kıyasların kaynakları bölümünde inceler. Ona göre ilhak edilen konusundaki hükmün öncelikli olmasıdır. Misal olarak Arabi, ailesiyle cima etti öyleyse ona kefaret gerekir dendiğinde, zina edene kefaretin gerekmesi daha önceliklidir. Çünkü hanımıyla cima etmekle, yabancıyla cima etmek arasındaki ayırt edici nitelik, hanımıyla cima etmenin helal olmasıdır. Kefaretin gerekmesi açısından bu niteliğin kaldırılması daha uygundur.[428] Bu örnekte görüldüğü üzere iki şey arasında kıyas yapıldığında öncelikli olanın tercih edilmesidir.

Yahya İbn ‘Adî’nin Gazâli’den yaklaşık bir asır önce bu kıyas türünü zikretmesi dikkat çekicidir. Ancak ondan önce bu kıyasın kullanımın var olup olmaması konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Yahya İbn ‘Adî’nin ehrâ kıyasla ilgili görüşlerini de ele alarak çalışmamızın sonuna gelmiş bulunmaktayız.

[426] Yahya İbn ‘Adî, **Te’âlîk’u-’iddeti**, s. 190.
[427] Yahya İbn ‘Adî, *ay.*
[428] İbrahim Çapak, **Gazâli’nin Mantık Anlayışı**, Elis Yayınları, Ankara 2011, s. 231.

SONUÇ

V. asrın başlarında Süryani filozof ve mütercimlerin Antik Yunan dünyasına ait birikimi Süryaniceye tercüme etmeleri 529 yılında Atina okulunun kapanmasıyla başlar. Okulda hocalık yapan filozoflar Iraktaki Medâin bölgesine gelerek derslerini Yunanca vermeye başlarlar. Lakin ders verdikleri talebelerin çoğu Süryani idi. Talebelerin dersleri Süryanice işlemeyi tercih etmeleri sonucu felsefe dili olan Yunanca ilk defa kendini Süryanice ile ifade etme imkânına kavuşur. Bu asırdan itibaren Süryani filozof ve mütercimlerin çeşitli filozoflara ait eserleri Süryanice tercüme ve şerh etmeye başladığı görülür. Eserleri tercüme ve şerh edilen filozofların başında ise Aristoteles gelir.

Süryani filozof ve mütercimler, Süryaniceye çevirdikleri genelde felsefeye özelde mantığa ait eserleri VIII. ve X. asırlar arasında da Arapçaya tercüme ederler. Bu tercüme faaliyetleri ile İslam düşünce dünyasının gelişmesine zemin hazırlanmış olur. Bilhassa IX. asırda Abbasi halifelerinin tercüme faaliyetlerini desteklemeyi devletin resmi politikası haline getirmeleri İslam düşünce dünyasının daha da gelişmesini sağlar

Hıristiyanlığın yayılması ve taraftar bulmasıyla birlikte mantık olumsuz yönde etkilenir. Din adamları tarafından *Organon*'un sadece ilk dört kitabının okutulmasına izin verilirken diğer bölümlerin ise okutulması yasaklanır. Buna karşılık kilise tarafından yasaklanan *Organon* külliyatının IX. asır İslam dünyasında okutulduğu ve şerh edildiği görülür. Örneğin Fârâbî, Yuhanna b. Haylan'dan *İkinci Analitikler'in* sonuna kadar okuduğunu belirtir.

İslam düşünce dünyasının gelişiminde Bağdat ve burada bütün canlılığıyla devam eden hoca talebe ilişkisi önemlidir. Bağdat'ta Süryani filozof ve mütercimlerin yanı sıra Fârâbî'nin varlığı da ilmi halkaların oluşmasını sağlamıştır. Fârâbî'nin Bağdat'tan ayrılmasıyla birlikte Bağdat'taki ilim halkasının başına öğrencisi Yahya İbn 'Adî geçer. Yahya İbn 'Adî'nin bu görevi uzunca bir süre devam ettirmesi Bağdat'ta genelde felsefe, özelde mantık çalışmalarının artmasına vesile olur. Nitekim IX. asırda Bağdat'ta çok az sayıda mantıkçı varken bir asır sonra mantıkçıların sayısında büyük bir artışın olmasında Yahya İbn 'Adî'nin etkisi olduğu göz ardı edilemez.

Çalışmamız neticesinde ulaştığımız sonuçlar şunlardır;

1. Bağdat'ta oluşan ilim halkasında uygulanan müfredatın İskenderiye okulunu takip ettiği görülür. Bu müfredat Süryani filozof ve mütercimler aracılığıyla Bağdat'a aktarılır. Burada uygulanan üçlü tarz şerh yöntemi, bir ilmi, mevzu ve maksadına göre tanımlama, Reisu'l-Mantıkıyyın ve el-Mantıkî nisbeleri İskenderiye okuluna aittir.

2. İskenderiye okulunu takip eden Süryani filozof ve mütercimlerin tıbbî-mantıkî çalışmalarını Bağdat'ta devam ettirmeleri İslam dünyasında mantık ilminin gelişmesinde önemlidir. Çünkü pratisyen doktorların eğitiminde mantık ilmi uzun bir süre merkezi bir rol üstlenir. Bundan ötürü IX. ve XII. asırlar arası mantığın gelişim sebebi olarak tıp ilmi gösterilir.

3. Yahya İbn 'Adî'nin, Ammonious'a ait *Risale fi'l-Hûdûd* eserinin mütercimi olduğu ve Fârâbî'ye isnat edilen *el-Cem* adlı eserin de yazarı olduğu ifade edilir.

4. X. asırda mantık çalışmalarının Bağdat dışındaki merkezlere ulaşmasıyla Bağdat'taki mantıkî çalışmalar gerilemeye başlar. Bunun başlıca sebebi tercüme faaliyetlerinde aktif bir şekilde görev alan Hıristiyan filozof ve mütercimlerin katkılarının sona ermesidir. Bunların ilmi faaliyetlerden uzaklaşmalarıyla birlikte mantıkî çalışmalarla ilgili olarak Yunanca-Süryanice külliyatının bilgisi de sona erer.

5. İslam dünyasının düşünsel gelişiminde tarihi öneme sahip tartışmaların IX. ve X. asırlar arasında yapıldığı görülür. Bu tartışmalardan biri de Ebû Bişr Mettâ ile Ebû Said es-Sirafî arasında geçen mantık-gramer tartışmasıdır. Tartışmada Ebû Bişr Mettâ'nın hüsrana uğramasından sonra öğrencileri Fârâbî ve Yahya İbn 'Adî, mantığın gramerden üstün olduğuna dair risaleler yazarlar.

Yahya İbn 'Adî, konuyla ilgili ele aldığı risalede, mantıkla gramer sanatının birbirinden ayrı birer disiplin olduğunu ifade eder. Yahya İbn 'Adî, mantık ve gramer sanatının mevzu ve maksatlarının farklı olduğunu belirtir ve bunları açıklamaya başlar.

6. X. asırda yapılan mantık tanımlarında mantık ilminin bir alet olmaktan çıkıp düşünme için bir yöntem olarak Fârâbî ve İbn 'Adî'nin elinde bir sanata dönüştüğü ve mantığa, insanın fiillerinin bir kriteri olması yönünden özel bir fonksiyon yüklendiği görülür.

7. Yahya İbn 'Adî'ye göre mantık, kişiyi mutluluğa eriştiren bir sanattır. Onun bu düşüncesinden hareketle mantıkla ahlak arasında sıkı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Ayrıca Sergius ve Paulus Persa'nın mantığı hakikatin bilgisine ulaştıran bir ilim olarak düşündükleri fikri Yahya İbn 'Adî tarafından da devam ettirildiği görülür. Her üç filozofun da aynı görüşleri paylaşmaları, mantığa karşı yapılan saldırılarda mantığı müdafaa etmeleri olarak açıklanabilir. Nitekim VI. asırda mantığa karşı yapılan saldırılar, Hıristiyan din adamları tarafından gerçekleştirilirken; IX. ve X. asırda mantığa karşı yapılan saldırılar ise Müslüman din adamları tarafından gerçekleştirildiği görülür.

8. Fârâbî ile Yahya İbn 'Adî'nin basit kavram anlayışları birbirinden farklıdır. Fârâbî basit kavramları, kendisine tek bir lafızla delalet edilen kavramlar olarak tanımlarken Yahya İbn 'Adi ise basit kavramları, cüzlerine ayrıldığında bir anlam ifade etmeyen kavramlar olarak tanımlar. Yine İbn 'Adî'nin kategorileri sıralaması Aristoteles ve Fârâbî'nin sıralamasından farklıdır.

9. Yahya İbn ‘Adî niceliğin var olabilmesi için birincil ya da ikincil olarak kendi içinden bir cevherin zorunlu olmasını kabul etmesiyle Aristoteles ve Fârâbî’den ayrılır.

10. İkinci şekilden meydana gelen ikinci modun sıralaması Aristoteles ve Yahya İbn ‘Adî’de aynı iken Fârâbî’de ikinci mod ile üçüncü modun yerlerinin değiştiği görülmektedir.

11. Yahya İbn ‘Adî’nin kıyas konuları içerisinde ehrâ/evlâ kıyası incelediğini tespit ettik. Kendisinin Gâzâli’den bir asır önce bu kıyas türünü kullanması önemli bir husus olarak değerlendirilebilir.

Son olarak Yahya İbn ‘Adî’nin mantık hakkındaki görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu çalışmanın tek başına yeterli olmadığını düşünüyoruz. Onun görüşlerinin tam ve bütüncül bir sisteme oturtulması için felsefi ve kelamî görüşlerinin de ayrıca çalışılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

‘ADÎ, Yahya İbn, **Makâle fi’l-hâceti ila marifeti mâhiyyeti’l-cinsi ve’l-fasli ve’l-‘arazi ve’l-hasseti ve’l-‘arazi fi-marifeti’l-burhân (**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

……. **Douze traités apologétiques. Ḥabīb Ibn Ḫıdma Abū Rāʾiṭa. Six traités apologétiques**., nşr. belli değil, Bibliothèque nationale de France, Paris 1654.

……**Makâletu fi-tebyîni enne-şahse ismu-müşterekun, (**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

……**Te’âlîk ‘iddete fi-me’âni kesîretin**, **(**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye, Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

……**Şerhû me’âni’l-İskender el-Afrodîsî fi’l-fark beyne’l-cinsi ve’l-mâddeti, (**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

……**fi-Enne’l-‘araz leyse huve cinsen li’t-tis’a‘l-makûlâti’l-‘araziyye**, **(**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

……**Kavlun fîhi-tefsîru eşyâin inde zikrihi fadli sınâati’l-mantık (**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye, Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

……**fi-Tebyîni vucûdu’l-umûru’l-‘âmîyeti ve’n-nahvi’l-lezi aleyhi tekûnu mahmûlen**, **(**nşr.), Sahbân Hâlifât (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

……**Makâletu fi'l-kül ve'l-eczâi, (**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

…….**Makâle fi-tebyîni'l-fasli beyne sınâateyi'l-mantıki'l-felsefî ve'n-nahvi'l-arabî, (**nşr.), Sahbân Hâlifât, (Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan içinde) Amman 1988.

…….**Makâle fi'l-buhûsi'l-ilmiyyeti'l-erba'ati an-esnâfi'l-mevcudati's-selaseti el-ilahî ve't-tabiî ve'l-mantık**, (nşr.), Stephen Menn and Robert Wisnovsky, Mideo 29, Paris 2012.

…….**Makâle fi'l-Buhûsi'l-erbaati'l-ilmiyye an-sınâati'l-mantık,** (nşr.), Mübahat Türker, (Yahya İbn 'Adî ve Neşredilmemiş Bir Risalesi içinde) DTCFD. XIV, 1-2, Ankara 1950.

……. **Yahya Ibn 'Adi's Treatise "On the Four Scientific Questions Regarding the Art of Logic**, (çev.), Nicholas Rescher ve Fadlou Shehadi, Journal of the History of Ideas, 1964.

……. **Makâle fi-tebyinî fadlı sına'atı'l-mantık bi-vasfî ba'de ma-yufîduhû ahlehâ** nşr. Robert Wisnovsky, (New Philosophical Texts of Yahyâ Ibn 'Adî içinde) **Islamic Philosophy, Sience, Culture and Religion**, Brill, Leiden, Boston 2012.

……. **Makaletu fi-mebâhısı'l-hamsete 'anır-ruûsu's-semâniye,** (nşr.), Robert Wisnovsky, (Yahyâ b. 'Adî's Discussion of the Prolegomena to the Study of a Philosophical Text içinde), Palgrave Macmillan, New York 2013.

ARİSTOTELES, **Organon I Kategoryalar**, (çev.), Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1995.

……..**Organon III Birinci Analitikler**, (çev.), Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.

……..**Organon IV İkinci Analitikler**, (çev.), Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1996.

…….. **Organon V Topikler**, (çev.), Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.

ATADEMİR, Hamdi Ragıp, **Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

ADANALI, A. Hadi "Erken Dönem İslam'da Mantık ve Mantık Tartışması", **İslamiyât Dergisi**, Cilt.(7), s. 61-73.

AYDINLI, Yaşar, " Fârâbî ve Bağdat Meşşâi Okulu", **İslam Felsefesi Tarihi ve Problemle**r, (145-182), İsam Yayınları, İstanbul, 2013.

BAYRAKDAR, Mehmet, **İslâm Feslefesine Giriş,** TDVY, Ankara 2009.

BİLEN, Osman, "Ebu Bişr Matta ile Ebu Said es-Sirafî Arasında Mantık ve Gramer Üzerine Bir Tartışma*",* **İslamiyât Dergisi**, Cilt (7), s.155-172.

BEDEVİ, Abdurrahman, **Aristo inde'l-Arab**, Vekâletu'l-matbûât, Kuveyt 1978.

BEDEVİ, Abdurrahman, **Mantıku Aristo**, C. 1, Dirâsâtu'l-islâmiyye, Beyrut 1980.

…….. **Mantıku-Aristo**, C. 2, Dirâsâtu'l-islâmiyye, Beyrut 1980.

BEYHAKÎ, **Tetimme-i-sıvâni'l-hikme**, (thk.) Muhammed Kürdî Ali, Dâru-Bîblion, Paris 2007.

ÇAPAK, İbrahim, **Gazâli'nin Mantık Anlayışı**, Elis Yayınları, Ankara 2011.

……."Süryanilerin Mantık İlmine Katkıları", **Mukaddime**, Sayı (7), s. 1-20.

……."İslam Dünyasında İlk Mantık Çalışmalarına Genel Bakış", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt (9), s. 25-42.

ÇIKAR, Mehmet Şirin, **Nahivciler ve Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar**, İsam Yayınları, İstanbul 2009.

……."Nahiv-Mantık Tartışmalarında Yahya İbn 'Adî'nin Konumu ve Yunan Mantığı ile Arap Nahvi Arasındaki Fasıllar Adlı Makalesi**", Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi,** Sayı **(**7), s. 65-76.

DEMİRCİ, Mustafa, **Beytü'l Hikme**, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

DE LİBERA, Alain, **Ortaçağ Felsefesi,** (çev.), Ayşe Meral, Litera Yayıncılık. İstanbul 2005.

DORU, M. Nesim, **Yahya İbn 'Adî'nin Metafizik Anlayışı**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

…….**Süryanilerde Felsefe**, Yaba Yayınları, İstanbul 2012.

…….**Yahya İbn 'Adî'ye Göre Mantık-Gramer İlişkisi**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt (6), s. 39-48.

ENDRES, Gerhard, **The Works of Yahyâ Ibn 'Adî**, Wiesbaden 1977.

EMİROĞLU, İbrahim, **Klasik Mantığa Giriş**, Elis Yayınevi, Ankara 2010.

EBHERÎ, **Îsâgûcî Mantığa Giriş**, (çev.), Hüseyin Sarıoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

FÂRÂBÎ, **Kitâbu'l-kıyasi's-sağîr**, (nşr.), Mübahat Türker-Küyel, (Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, içinde), Ankara 1990.

……. **et-Tavti'atu fi'l-mantık,** (nşr.), Mübahat Türker-Küyel, (Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını içinde), Ankara 1990.

…….**Peri Hermeneias Muhtasarı,** (nşr.), Mübahat Türker-Küyel, (Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını içinde), Ankara 1990.

…….**İhsâu'l-ulûm**, (çev.), Ahmet Ateş, Mili Eğitim Yayınları, İstanbul, 1989

FAHRİ, Macit, **İslam, Felsefesi Tarihi,** (çev.), Kasım Turhan, İklim Yayınları İstanbul 1992.

İBN SİNÂ, **el-Mubâhesât**, İntişârât-i bîdâr, Kum, 1413 K.

İBNU'N-NEDÎM, **el-Fihrist**, Dar-ul-meârif, Beyrut 1998.

İBNU'L-KIFTÎ, **İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hûkemâ**, Daru'l-kutubu'l-hadaviyye, Mısır 1909.

İBN EBÎ USEYBİ'A, **Uyûnu'l-enbâ fi-tabakâti'l-atibbâ**, Daru'l-kutubu'l-ilmiyye, Beyrut 1998.

İBN HALLİKÂN, **Vefâyâtu'l-a'yân ve ebnâu enbâı'z-zâman,** thk. İhsan Abbas, Daru sâdır, Beyrut 1972.

GUTAS, Dimitri **Yunanca Arapça Kültür**, (çev.), Lütfü Şimşek, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

……."Origins in Baghdad", **The Cambridge History of Medieval Philosophy Volume (1)** s. 13-25.

HASIRCI, Nazım, **İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi,** Araştırma Yayınları, Ankara 2010.

……."Mantık Biliminin İslam Dünyasına Geçişinde Harran Okulunun Önemi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt (8), s. 283-292.

……."Süryanilerde Mantık Çalışmaları", **Makalelerle Mardin**, Cilt (3), s. 65-74.

……."Yüklemli Kesin Kıyasta Birinci Şekle İndirgeme", **Felsefe Dünyası**, 2013, Sayı 57, s. 16-34.

HALÎFÂT, Sahbân, Makâlâtu Yahya b. Adî el-felsefiyye**,** Publications of The University of Jordan, Amman 1988.

KAYA, Mahmut, **Kindî Felsefî Risâleleri,** Klasik Yayınlar, İstanbul 2013.

……., **"**Fârâbî Maddesi", **DİA**, Cilt 12, Diyanet Yayınevi, İstanbul 1995.

KAYACIK, Ahmet, **Bağdat Okulu ve İslam Düşüncesindeki Yeri**, Üniversite Kitapevi Yay. İstanbul 2004.

KUMEYR, Yuhanna, **İslam Felsefesinin Kaynakları,** (çev.), Fahreddin Olguner, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.

KEKLİK, Nihat**, İslam Mantık Tarihi ve Süryanilerde Mantık**, Edebîyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

KUŞLU, Harun, **Yahya İbn Adi'nin Ahlak Felsefesi**, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi) İstanbul 2008.

el-MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. El-Huseyn, **et-Tenbîh ve'l-işrâf,** Mektebetu-târihiyye, 1938.

MEYERHOF, Max, **Mine'l-İskenderiyye ila Bağdâd**, (çev.), Abdurrahman Bedevî, (et-Turasi'l-Yunanî fi-Hadareti'l-İslamiyye içerisinde) Mektebet'u-nahdetü'l-mısriyye, Mısır 1940.

MACİT, Muhittin, "9. ve 10. Asır Bağdat Hristiyan Mütercimleri", **İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum 2008**, Cilt (1) s. 347-356.

……**Fârâbî'ye Nisbet Edilen İki Risale**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı (26), s.5-21.

NETTON, Ian Richard, **Fârâbî ve Okulu**, (çev.), Mehmet Vural, Elis Yayınları, Ankara 2005

OMAR, Mohd Nasir, "Yahya Ibn 'Adi on Self-Management", The Social Sience, 7(4), s.603-610.

O'LEARY**,** De Lacy, **İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri**, (çev.), Y. Kutluay, H. Yurdaydın, Pınar Yayınları.

ÖNER, Necati, **Klasik Mantık**, Divan Kitapevi İstanbul, 2011.

ÖZLEM, Doğan, **Mantık**, Notos Kitap, İstanbul 2012.

PLATTİ, Emilio, "Yahya Ibn 'Adî", **Christian- Muslim Relations A Bibliographical History, V.2 (950-1050),** Brill, Leiden, Boston 2010, s. 391-438.

PORPHYRİOS, Isagoge, (çev.), Betül Çotuksöken, Remzi Kitapevi,İstanbul, 1986.

PÉRİER, Augustin, **Yahya ben Adi:** Un Philosophe Arabe Chétien du Xe Siécle, Paris 1920.

RESCHER, Nicholas, **The Development of Arabic Logic**, University of Pittsnurgh Press, London 1964.

…….“Aristoteles Organon’un Kindî’nin Taslağı”, (çev.), Nazım Hasırcı, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt (13), s. 223-233.

ROSS, David, **Aristoteles**, (çev.) Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

SKİRBEKK, Gunnar, GİLJE, Nils**, Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe**, (çev.), Emrullah Akbaş-Şule Mutlu, Kesit Yayınevi, İstanbul, 2005.

SARIKAVAK, Kazım, **Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran**, Diyanet Yayınları Vakfı, Ankara 1997.

ŞAHİN, Filiz “Yahya İbn ‘Adi”, **Süryaniler ve Süryanilik IV**, Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 194-208.

TANRIVERDİ, Eyyüp, “Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü, **Dîvân**, Cilt. (12), s. 93-150.

TOKTAŞ, Fatih, **İslam Düşüncesinde Felsefi Eleştiriler**, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

TAYLAN, Necip**, Anahatlarıyla Mantık**, Ensar Kitap, İstanbul 2011.

T.J., De Boer, **İslam’da Felsefe Tarihi,** (çev.), Yaşar Kutluay, Pınar Yayınları, İstanbul 2001.

et-TEVHİDÎ, Ebû Hayyan, **Kitab’ul-imta’ ve’l-muanese**, (nşr.), Ahmet Emin ve Ahmet ez-Zeyn, Mektebutu-asriyye, Beyrut 1953.

TÜRKER, Mübahat, **Yahya İbn ‘Adî ve Neşredilmemiş Bir Risalesi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt (14), s. 87-102.

TÜRKER, Ömer, “Metafizik: Varlık ve Tanrı”, **İslam Felsefesi Tarihi ve Problemle**r, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 603-654.

ÜÇER, Halil İbrahim “Antik-Helenistik Birikimin İslam Dünyasına İntikali”, **İslam Felsefesi Tarihi ve Problemle**r, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 37-90.

ULUÇ, Tahir, **“**Tevhit-Teslis Polemiğinin İslâm Felsefesindeki Yansıması*:* Yahyâ Bin ‘Adî ve Makâle fî’t-tevhîd’i”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt (5), s. 81-124.

WİSNOVSKY, Robert, “Yahyâ Ibn ‘Adî, On the Four Scientific Questions Concerning on Three Kinds of Existence Editio Princebs and Translation”, **Mideo 29**, 2012. s. 73-96.

…….“Yahyâ b. ‘Adî’s Discussion of the Prolegomena to the Study of a Philosophical Text”, **Law and Tradition in Classical Islamic Thought**, Palgrave Macmillan, New York 2013, s. 187-201.

…….“New Philosophical Texts of Yahyâ Ibn ‘Adî: A Supplement to Endress’Analytical Inventory”, **Islamic Philosophy , Sience, Culture and Religion**, Brill, Leiden ,Boston 2012, s. 307-326.

WALZER, Richard, **Greek İnto Arabic**, Harvard University Press, Cambridge 1962.

WOLFSON, H. Austryn, **Kelam Felsefeleri**, (çev.), Kasım Turhan, Kitapevi, İstanbul 2001.

YAREN, M. Tahir, **İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fikirleri**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1982.

YUSİF, Efrem İsa, **Mezopotamya’nın Bilim Öncülleri Süryani Tercümanlar ve Filozoflar**, (çev.), Mustafa Arslan, Doz Yayınları, İstanbul 2007.